

अध्याय : एक

अनुसन्धानको सामान्य परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

सामान्य शब्दमा सुशासन भन्नाले असल शासन वा राम्रो शासन पद्धति हो । अर्को तर्फ सरकारका हरेक अंग, निकाय तथा संस्था जनता प्रति जवाफदेही हुने, आफूले सम्पादन गरेको कामलाई पारदर्शी बनाउने, गराउने, विधिको शासनमा जोड दिने, आधारभूत मानव अधिकारको संरक्षण गर्ने, निष्पक्ष न्यायिक व्यवस्थामा जोड दिने, नागरिकहरूलाई शासन सञ्चालनमा व्यापक रूपमा सञ्चालन गराउने कार्यलाई सुशासनको रूपमा परिभाषित गर्न सकिन्छ । सुशासन भन्नाले नागरिकहरूको सर्वोत्तम हित हुनेगरी राज्यले एउटा असल अभिभावकको रूपमा आफ्नो दायित्व निर्वाह गर्ने शासन प्रणाली भन्ने अर्थ लाग्दछ (नेपाल, २०५७:२२६) ।

Good Governance involves accountability, transparency, predictability, rule of law, effective implementation of policies, efficient, non corrupt, administration and simple but effective buaucracy process. (नेपाल, २०५७:२२६) ।

शासन सम्बन्धमा बृहद नेपाली शब्द कोषले सरकारले गर्ने कुनै देशको प्रबन्ध तथा सञ्चालन सम्बन्धी काम, अनुशासन वा मर्यादा पालन गराउने काम आज्ञा, आदेश, हुकुम भन्ने उल्लेख गरेको छ (बृहद नेपाली शब्दकोष, २०६०:११८८) ।

सुशासन भन्नाले उत्तम किसिमको शासन, असल राज्य व्यवस्था, कल्याणकारी शासन व्यवस्था (पूर्ववत, पृष्ठ : १२९२) ।

हाम्रो धार्मिक ग्रन्थहरू महाभारत तथा रामायणमा सुशासनको सम्बन्धमा घेरै महत्वपूर्ण कुराहरू उल्लेख भएका छन् । महाभारतमा धर्म, न्याय र सत्यको आधारमा राज्य सञ्चालन हुनु पर्ने कुरामा जोड दिइएको छ । रामायणमा राजा रामचन्द्रले शासन गर्दा जनताको अभिमतलाई कदर गर्ने, जनतालाई शासन सञ्चालनमा सहभागी गराउने, जनता प्रति जवाफदेहि हुने, शासन सञ्चालन बारे सबैलाई जानकारी दिने जस्ता कार्य शैलीलाई सुशासनको स्रोतको रूपमा लिइएको पाइन्छ (नेपाल, २०५७:२२५) ।

हाम्रो मुलुकको इतिहासलाई अध्ययन गर्दा लिच्छविकालमा जनताको सल्लाह अनुसार शासन गर्ने पद्धति थियो । शासनको अधिकार विकेन्द्रीत थियो । धर्मशास्त्रको आधारमा ऐन कानून बन्दथ्यो । अपराध हेरि दण्ड सजाय हुने व्यवस्थाले न्याय दिने कार्यको राम्रो व्यवस्था थियो । कृषि उद्योगको विकास गर्न राजाहरुले प्रोत्साहन दिन्थे । मल्ल कालमा राजा जयस्थिति मल्लले सामाजिक, आर्थिक र धार्मिक क्षेत्रमा विभिन्न प्रचलनको विकास गरी समाजलाई एउटा स्पष्ट दिशा निर्देशन गरेकाले उनको शासनकाललाई इतिहासकारहरुले अत्यन्त राम्रो रहेको चित्रण गरेका छन् । यसै गरी गोरखाका राजा रामशाहले शासन सञ्चालनका लागि २६ वटा स्थिति (System) बसाले । जसमा जनतालाई शोषण (आर्थिक, सामाजिक, धार्मिक, तथा राजनीति) बाट मुक्त गर्न खोजेको, पालो (Queue) प्रणालीमा जोड दिइएको, न्यायदिने कार्यलाई सर्व स्वीकार्य बनाउन खोजेको जस्ता महत्वपूर्ण कार्यहरु प्रमुख थिए । यसरी यी राजाहरुले आफ्नो शासनकालमा सुशासनको आधारभूत कुराहरुलाई ज्यादै महत्व दिइएको देखिन्छ । श्री ५ वडामहाराजधिराज पृथ्वीनारायण शाहको दिव्य उपदेशमा सुशासनका महत्वपूर्ण कुराहरु पाइन्छ (पूर्ववत, पृष्ठ : २२६) ।

सुशासन शब्द सन् १९९० को दशकदेखि निकै लोकप्रिय बनिरहेको पाइन्छ । सुशासनको अवधारणा पश्चिमी देश तथा वैदेशिक सहायता प्रदान गर्ने संस्थाहरुद्वारा तेस्रो विश्वका देशहरुको शासन व्यवस्थामा सुधार ल्याई विकास निर्माणको प्रक्रियामा गतिशीलता प्रदान गर्ने प्रयोजनको लागि विकास गरिएको मानिएको छ । “समाजका सबै क्षेत्रमा प्रजातान्त्रिक, पारदर्शी र उत्तरदायीपूर्ण शासन सञ्चालन प्रणाली सामाजिक र मानव केन्द्रीत दिगो विकासका अभिन्न आधारशिला हुन” (ढुंगाना, २०६५:७८) ।

सन् १९९५ को सामाजिक विकास सम्बन्धी विश्व सम्मेलनले उद्घोष गरेपछि सुशासन तर्फ सारा विश्वकै ध्यानाकर्षण भएको पाइन्छ । सुशासन भनेको प्राज्ञिक वा दार्शनिक विषय नभई प्राप्त गर्न र अनुभूति गर्न सकिने राजकीय शक्तिको विवेकसम्मत प्रयोग हुने एउटा आदर्श शासकीय अवस्था हो । त्यसैले जनताले व्यवहारबाटै अनुभूत गर्न सक्ने राजकीय शक्तिको विवेक सम्मत प्रयोग हुने एउटा आदर्श शासकीय अवस्था हो । त्यसैले जनताले व्यवहारबाटै अनुभूत गर्न सक्ने गरी हाम्रा शासकीय व्यवहारमा परिवर्तन नभए सम्म कुनै पनि संस्थागत, संवैधानिक र कानुनी संरचनाको सार्थकता स्थापित हुन सक्दैन (पूर्ववत, पृष्ठ : ७७) ।

जनतालाई केन्द्र विन्दुमा राखेर उपलब्ध स्रोत र साधनको समान र समन्यायिक तवरमा वितरण गर्ने र त्यसको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने प्रक्रिया नै सुशासन हो । जनसहभागीता, पूर्वानुमानीयता, जवाफदेहिता र पारदर्शितालाई सुशासनका चार स्तम्भको रूपमा लिइन्छ । सुशासनको प्रमुख पूर्वाधार जनसहभागीता हो । यथार्थमा सुशासन जनताको लागि नै भएको हुँदा शासन सञ्चालनमा जनताको व्यापक सहभागीता हुनु पर्दछ ।

नेपालमा सर्वप्रथम सुशासनको आधारशीला खडागर्ने काम नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ ले गरेको हो भन्न सकिन्छ । उक्त संविधानको प्रस्तावना, मौलिक हकहरु तथा निर्देशक सिद्धान्तहरु सम्बन्धी भागको विश्लेषण गर्ने हो भने त्यस भित्र सुशासनका धेरै अर्न्तवस्तुहरु समेटिएको पाइन्छ ।

नेपालमा सुशासनका सम्बन्धमा भएको पछिल्लो तथा सर्वाधिक महत्वपूर्ण पहलको रूपमा सुशासन (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) ऐन, २०६४ लाई लिन सकिन्छ । व्यवस्थापिका संसदको तेस्रो अधिवेशन अवधिमा पारित भई मिति २०६४।१०।२३ बाट लागू भएको यो कानूनले राष्ट्र र जनताको बृहत्तर हित, समन्याय र समावेशीकरण, कानुनी शासन, मानव अधिकारको प्रत्याभूति, पारदर्शिता, बस्तुनिष्ठता, जवाफदेहिता तथा इमान्दारीता, आर्थिक अनुशासन, भ्रष्टाचार मुक्त चुस्त र जनमुखी प्रशासन, प्रशासन सयन्त्रको तटस्थता तथा निष्पक्षता, प्रशासनिक संयन्त्रमा र निर्णयमा सर्वसाधारणको पहुँच, विकेन्द्रीकरण तथा अधिकार निक्षेपण र जनसहभागिता तथा स्थानीय स्रोतको अधिकतम उपयोगलाई प्रशासनिक कार्य सञ्चालनको आधारको रूपमा ग्रहण गर्दै राजनीतिक र प्रशासनिक जिम्मेवारीलाई छुट्ट्याएर स्पष्ट परिभाषा गरिएको छ (पूर्ववत्, पृष्ठ : ८१) ।

विकास संस्थाहरुको संगठन (ODA) ले असल सरकार मापन गर्ने चार आधारहरुमा वैधानिकता (Legitimacy), जवाफदेहिता (Accountability), पारदर्शिता (Transparency) योग्यता तथा मानव अधिकारको आधार (Respect or Human right and marit) र कानुनी राज्य (Rule of law) लाई लिएको छ । UNDP (1995) को प्रतिवेदनले असल सरकारको विशेषतामा निम्न आधारहरु औल्याएको छ ।

- (क) राजनीतिक उत्तरदायित्व र वैधानिकता (Political accountability and legitimacy)
- (ख) एउटा भरपर्दो र निष्पक्ष न्यायीक व्यवस्था (A fair and reliable judicial system)
- (ग) नोकरशाही उत्तरदायित्व (Bureaucratic Accountability)
- (घ) सूचना तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता (Freedom of information and expression)

(ड) प्रभावकारी र दक्षतापूर्ण सार्वजनिक व्यवस्थापन र नागरिक समाजका संगठनहरूसँग सहयोग (Effective and efficient public sector management and co-operation with civil society organization)

Diana Goldsworthy ले Good governance can not be precisely defined, It is a set of ideas about the legitimacy, competency and accountability of a government, about respect for human rights and the rule of law, which together add up to what most people impact from those who rule over them भनेर सुशासनका आधारभूत कुराहरु स्पष्ट गरेका छन् (नेपाल, २०५७:२२६)।

राष्ट्र भित्र विभिन्न प्रकारका संस्थागत निकायहरु हुन्छन् । ती सबै निकायहरुमा संस्थागत सुशासनको आवश्यकता पर्दछ । तर बैंक तथा वित्तीय संस्थामा भने अन्य संस्थागत निकायको तुलनामा बढी संवेदनशील, अर्थतन्त्रसंग प्रत्यक्ष सरोकार भएको, देशका सबै सर्वसाधारण जनताको दैनिकीसँग पनि प्रत्यक्ष रूपले गाँसिएको हुन्छ । त्यसैले बैंकिङ्ग तथा वित्तीय क्षेत्र बढी नाजुक पनि हुन्छ । यस अर्थमा संस्थागत निकायको तुलनामा बैंक तथा वित्तीय संस्थामा संस्थागत सुशासनको आवश्यकता एवम् महत्व अन्य क्षेत्रको तुलनामा ज्यादै उच्च एवम् अत्यावश्यक समेत रहेको हुन्छ । यस तथ्यलाई बैंकिङ्ग सुपरिवेक्षणको लागि वासेल समिति (Basel Committee on Banking Supervision) ले समेत स्वीकारेको छ (उप्रेती, २०६४:१०५)।

केही वर्ष अघिसम्म बैंक तथा वित्तीय संस्थामा संस्थागत सुशासनको सम्बन्धमा त्यति धेरै महत्व दिएको देखिदैन । आज संस्थाको विकास, स्थायित्व एवम् दिगोपनको लागि अपरिहार्य आवश्यकताको रूपमा सुशासनलाई लिने गरिएको छ । संक्षेपमा भन्नु पर्दा सार्वजनिक जवाफदेहि, पारदर्शिता, कानुनी शासन, स्वतन्त्र एवम् सक्षम न्यायप्रणाली, विकेन्द्रीकरण प्रतिस्पर्धात्मक वातावरण, मानव अधिकारको प्रत्याभूतिको समग्र रूप नै सुशासन हो । सुशासनका २ वटा पक्ष छन् : पहिलो पक्ष शासकलाई जिम्मेवार र शासन पद्धतिलाई विधि सम्मत र पारदर्शी बनाउने हो भने दोस्रो पक्ष जनतालाई शासन सञ्चालनमा बढि भन्दा बढि मात्रामा सहभागी गराउने हो । यी दुवै पक्षको समग्र रूप नै सुशासन हो ।

यसरी हेर्दा सुशासन भनेको प्राज्ञिक वा दार्शनिक विषय नभई प्राप्त गर्न र अनुभूति गर्न सकिने राजकीय शक्तिको विवेक सम्मत प्रयोग हुने एउटा आदर्श शासकीय अवस्था

हो । जनताले व्यवहारबाटै अनुभूति गर्न सक्ने गरी हाम्रा शासकीय व्यवहारमा परिवर्तन ल्याउने गरी संस्थागत, संवैधानिक र कानुनी संरचनाको सार्थकता स्थापित हुनु पर्दछ । प्रशासन यन्त्रमा अनावश्यक राजनीतिकरण, भ्रष्टाचार र दण्डहिनता मौलाउनु, सार्वजनिक सेवाको पहुँचबाट बहुसंख्यक जनता टाढिदै जानु, सेवा प्रवाहमा विभेद र बञ्चितकरण हुनु सुशासन नभई कुशासन हो । त्यसैले सुशासनको निमित्त हरेक सार्वजनिक पद धारण गर्ने र नगर्ने व्यक्तिहरुले आफ्नो व्यवहारमा परिवर्तन ल्याई सार्वजनिक जवाफदेही, अनुशासित, पारदर्शी, कानुनी शासनको प्रत्याभूति सहितको शासनलाई सुशासन भनिन्छ ।

१.२ समस्या कथन

संस्थागत सुशासनको प्रमुख सरोकार यसका सहभागीहरु बीचको अधिकार उत्तरदायित्व तथा जिम्मेवारी बाँडफाँड र प्रयोगसँग सम्बन्धित हुन्छ । संस्थागत सुशासनले जहिले पनि जहिले पनि सरकारवालाहरु बिचको अन्तर सम्बन्ध, संस्थाको उद्देश्य, कार्यपद्धति एवम् कार्यक्षमतालाई ध्यान दिने गर्दछ । एउटा संस्था भित्र काम गर्ने सदस्यहरुका बीच आन्तरिक नियन्त्रण तथा निर्देशन गर्ने के कस्तो पद्धति रहेको छ वा संस्थासँग सम्बन्धित विभिन्न सरोकारवालासँग संस्थाको अन्तरक्रिया वा अन्तरसम्बन्ध के कस्तो रहेको छ भनी हेर्नु यसको पहिलो सरोकार हो । कुनै संस्थाको आन्तरिक सरोकारवालालाई मात्र सन्तुष्ट पारेर पुग्दैन । सम्पूर्ण पक्षहरुलाई सन्तुष्ट पार्नु पर्दछ । अर्को महत्वपूर्ण सरोकारको क्षेत्र यसको उद्देश्य हो । संस्थाले लिएको उद्देश्य हासिल गर्नेतर्फ संस्था र त्यसका सदस्य निर्देशित भए नभएको बारेमा समेत सुशासनले सरोकार राख्दछ । अर्को महत्वपूर्ण पक्ष प्रक्रिया हो । संस्थाले उद्देश्य प्राप्त गर्न सम्पादन गर्ने कार्यहरु सर्वस्वीकार्य प्रक्रियाबाट गर्ने गरेको छ वा छैन हेर्नु पनि यसको सरोकारको क्षेत्र हो । साथै कार्य सम्पादन क्षमता सुशासनको अर्को महत्वपूर्ण पक्ष हो । कुनै संस्थाले पूर्व निर्धारित उद्देश्य प्राप्त गर्न सक्थो वा सकेन, पूर्व निर्धारित कार्यहरु समयमै सम्पन्न भयो भएन समेत यसले सरोकार राख्दछ ।

वित्तीय क्षेत्रको विकास र विस्तार मार्फत अर्थतन्त्रमा एकातिर बचत परिचालन गर्ने र अर्कोतिर लगानीयोग्य क्षेत्रमा कर्जा लगानी गरी आर्थिक बृद्धिमा प्रभावकारी भूमिका निर्वाह गर्ने उद्देश्य लिइएको हुन्छ । यसरी एउटा वर्गबाट रकम लिएर अर्को वर्गलाई ऋणको रुपमा प्रदान गर्ने हुँदा वित्तीय संस्थाका गतिविधीहरु अत्यन्तै सम्बेदनशील हुन्छन् । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुमा समयसमयमा देखापर्ने समस्याहरुको मुख्य कारण वित्तीय

पारदर्शीता र सुशासनको अभाव नै मान्ने गरिएको छ । संस्थागत सुशासनको प्रमुख सरोकार पक्षका सहभागीहरूको बीचको अधिकार, उत्तरदायित्व तथा जिम्मेवारी बाँडफाँड र प्रयोगसँग सम्बन्धित हुन्छ । संस्थागत सुशासनले जहिले पनि संस्थासँग सम्बन्धित सरोकार वालाहरू बीचको अन्तरसम्बन्ध र अन्तरक्रिया, संस्थाले लिएको उद्देश्य हासिल गर्ने तर्फ संस्था र त्यसको सदस्य निर्देशित भए नभएको संस्थाले उद्देश्य प्राप्त गर्न सम्पादन गर्ने कार्यहरू नियमसंगत एवम् सर्व स्वीकार्य प्रक्रियाबाट गर्ने गरेको छ वा छैन ? संस्थाले पूर्व निर्धारित उद्देश्य प्राप्त गर्न सक्यो वा सकेन वा समयमै कार्य सम्पादन भयो भएन ? भन्ने विषयमा मुख्य सरोकार राख्दछ । यसै सन्दर्भमा, कास्की जिल्ला स्थित विभिन्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू मध्ये एक प्रमुख विकास बैंकको रूपमा रहेको मुक्तिनाथ विकास बैंकको सुशासन सम्बन्धी अध्ययन र अनुसन्धान गरिएको छ । अतः विकास बैंकमा सुशासनको अवस्था के कमजोर छ ? बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले सुशासन कायम गर्न के कस्ता चुनौतिहरू भोगेका छन् ? जस्ता विषयलाई प्रस्तुत शोधमा समस्या कथनको रूपमा लिइएको छ ।

१.३ अनुसन्धानको उद्देश्य

बैंक तथा वित्तीय संस्थाले राखेका निहित उद्देश्यहरू हासिल गर्न सरोकारवाला शेयर धनी, निक्षेपकर्ता, लगानीकर्ता, ऋण, कर्मचारी, सरकार, नियमनकारी निकाय सबैले आफ्नो पक्षबाट खेल्नुपर्ने भूमिका र पालना गर्नुपर्ने ऐन नियमहरूको प्रभावकारी एवम् पारदर्शी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने, गराउने तथा संस्थागत मूल्य मान्यतालाई सर्वोपरी राखी व्यवसायिक आचरण र नैतिकता कायम गर्दै बैकिङ्ग तथा वित्तीय क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने विधि वा प्रक्रिया नै बैकिङ्ग सुशासनको प्रमुख लक्ष्य मानिन्छ । यसै सन्दर्भमा मुक्तिनाथ विकास बैंकमा संस्थागत सुशासन सम्बन्धमा भएका नीतिगत एवम् प्रक्रियागत व्यवस्थाहरू र तिनको कार्यान्वयन अवस्थामा आधारित रहेर यस अध्ययनमा निम्नानुसारका उद्देश्यहरू राखिएको छ ।

- (क) मुक्तिनाथ विकास बैंकमा सुशासनको अवस्था पहिचान गर्ने ।
- (ख) मुक्तिनाथ विकास बैंकमा सुशासन कायम गर्न देखिएका समस्याहरू पहिचान गर्ने ।
- (ग) मुक्तिनाथ विकास बैंकमा सुशासन प्रभावकारी बनाउने उपायहरूको खोजी गर्ने ।

१.४ अध्ययनको विधि

प्रस्तुत अनुसन्धानमा प्राथमिक तथा द्वितीय स्रोत सामग्रीहरूको प्रयोग गरी स्थलगत अवलोकन, व्यक्तिगत तथा सामूहिक अन्तर्क्रिया, छलफल कार्यक्रमको आयोजना गरी प्राप्त भएका तथ्य तथ्याङ्कहरूलाई गुणात्मक पक्षमा विश्लेषण गरिएको छ ।

१.४.१ अध्ययनको रूपरेखा

यस अध्ययन मुक्तिनाथ विकास बैंकको आधुनिक बैंकिङ गतिविधि र लघुवित्त विभाग अन्तर्गत गरिब, विपन्न एवम् महिला केन्द्रित लघु कर्जाको वितरण असूली अवस्था सशक्तिकरण अभियानमा बैंकको तर्फबाट गरेका नितिगत तथा कार्य प्रक्रियाका बारेमा केन्द्रित गरिएको छ । साथै अध्ययन कास्की जिल्लामा आधारित भएर गरिएको छ । अध्ययनमा राखिएका उद्देश्यहरूका सन्दर्भमा सुशासनको भूमिका/अवस्था पहिचान गर्न विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

१.४.२ तथ्याङ्क विश्लेषण

यस अध्ययनमा प्राथमिक तथा द्वितीय दुवै किसिमका तथ्याङ्कहरू समावेश गरिएको छ । मुक्तिनाथ विकास बैंकको कर्जा वितरण, कर्जा असूलीको स्थिति, आय व्यय, लघुवित्त केन्द्र संख्या, लघुवित्त सदस्य संख्या आदि तथ्याङ्कलाई परिमाणात्मक (Quantative) र सुशासनको अवस्था सम्बन्धी नीतिगत व्यवस्था एवम् अवस्था सम्बन्धी सूचनाहरू गुणात्मक (Qualitative) ढंगबाट विश्लेषण गरिएको छ । उल्लेखित तथ्याङ्क एवम् सूचनाहरू अन्तर्क्रिया, अवलोकन र छलफलको माध्ययबाट लिइएको छ । साथै, गौण स्रोत अन्तर्गत नेपाल राष्ट्र बैंकका प्रकाशनहरू, आर्थिक सर्भेक्षण, मुक्तिनाथ विकास बैंकका प्रकाशन एवम् सन्दर्भ सामग्रीहरू सुशासनसँग सम्बन्धित लेख रचनाहरूबाट प्राप्त तथ्याङ्क र सूचनालाई विश्लेषण गरिएको छ ।

१.४.३ नमुना छनोट

अध्ययनले हासिल गर्न खाजेको उद्देश्य परिपूर्तिका लागि मुक्तिनाथ विकास बैंकको आधुनिक बैंकिङ एवम् लघुवित्त विभागद्वारा कारोवार सञ्चालन गरेका स्याङ्जा, तनहुँ र कास्की जिल्ला मध्ये कास्की जिल्लामा सञ्चालित लघुवित्त र आधुनिक बैंकिङ गतिविधिलाई

उद्देश्यमूलक नमूना छनोटको रूपमा लिइएको छ । आधुनिक र लघुवित्त बैकिङ्ग सम्बन्धी कर्जा लगानी, निक्षेप, समूह सदस्य, केन्द्र संख्या सम्बन्धी तथ्याङ्क सो बैकबाट गौण तथ्याङ्कको रूपमा लिइएको छ । सो तथ्याङ्कको विश्लेषण गरिएको छ ।

१.४.४ तथ्याङ्कको प्रशोधन

अनुसन्धानको क्रममा गौण स्रोत र विभिन्न विधि मार्फत सङ्कलन गरिएका तथ्याङ्कहरूलाई विषयगत शीर्षकहरूमा बर्गीकरण गरी आवश्यकता अनुसार तालिकामा प्रतिशत गणना गरी विश्लेषण गरिएको छ ।

१.५ पूर्वसाहित्यको समीक्षा

यस अध्यायमा मुक्तिनाथ विकास बैंकको बैकिङ्ग गतिविधि र सुशासनको अध्ययन गर्ने क्रममा बैंकद्वारा जारी गरिएका प्रबन्धपत्र, विनियमावली, नीति निर्देशिकाहरू, वित्तीय विवरणहरू आदिको अध्ययन गरिएको छ । साथै, सुशासन सम्बन्धमा जारी भएका कानुनी व्यवस्थाहरू नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८; बैंक तथा वित्तीय संस्था ऐन, २०६३; नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा जारी गरिएको एकिकृत निर्देशन, २०६९ एवम् अन्य सान्दर्भिक सन्दर्भ साहित्यहरूको अध्ययन, विश्लेषण र समीक्षा गरिएको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थामा संस्थागत सुशासनको अवस्थाहरूको बारेमा लेख, रचनाहरू प्राप्त भएता पनि नेपालमा संस्थागत सुशासन विषयमा हालसम्म कुनै अध्ययनमा अध्ययन अनुसन्धान गरी यथार्थ निचोड निकालेको नपाइएको हुँदा मैले उक्त विकास बैंकको संस्थागत सुशासनको बारेमा अध्ययन गरेको छु ।

१.६ अध्ययनको महत्व

बैंकिङ्ग सुशासनले संस्थापक, संचालक, शेयरधनी, कर्मचारी, निक्षेपकर्ता, लगानीकर्ता, ऋणी, सरकार, अनुसन्धानकर्ता, विश्लेषक लगायत अन्य सरोकारवालाहरूले प्रतिस्पर्धात्मक बैकिङ्ग प्रणालीमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको अवस्था के कस्तो छ जानकारी हुनुका साथै सुधारको लागि तत्काल अपनाउनु पर्ने रणनीतिको चयन गर्न सहयोग पुर्याउनका साथै सम्बन्धित संकटबाट जोगाउन सहयोग गर्दछ । साथै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले समाजमा बचत गर्न सक्ने वर्ग एवम् संघ संस्थाबाट निक्षेपको रूपमा रकम

संकलन गरी लगानी गर्न खोज्ने वर्गलाई सुरक्षण लिएर वा नलिएर ऋणको रुपमा प्रदान गरी वित्तीय मध्यस्थताको कार्य गर्ने हुँदा सुशासन कायम गर्नु अत्यन्त महत्वपूर्ण हुन्छ । ती सस्थाको सुशासन सम्बन्धमा विभिन्न नीतिगत व्यवस्थाहरु गरिए पनि तदनुरूपको नतिजा हासिल हुन सकेको छैन । वित्तीय संस्थाहरुमा सुशासनलाई कसरी प्रभावकारी बनाउने सम्बन्धमा विभिन्न अध्ययन अनुसन्धान भएता पनि सुशासन प्रभावकारी हुन नसक्नुको कारण र प्रभावकारी बनाउने उपायको बारेमा कमै उल्लेख भएको पाइन्छ । यस अध्ययनले बैंक तथा वित्तीय संस्थामा सुशासन सम्बन्धी समस्याहरु पहिचान गरी प्रभावकारी हुन नसक्नुको कारण र प्रभावकारी बनाउने उपाय समेत उल्लेख गरेको हुँदा यस अध्ययनले बैंकर, नियमनकारी निकाय, नीति निर्माता एवम् सम्बन्धित सरोकारवालाहरुलाई नीति निर्माण गर्न र सोको कार्यान्वयन गर्न सहयोग पुऱ्याउने छ ।

१.७ अध्ययनको सीमा

प्रस्तुत अध्ययन विशेषगरी तीन वटा पक्षहरुलाई सीमाङ्कनमा राखेर केन्द्रीत गरिएको छ । पहिलो, यस अध्ययनमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सुशासनको संस्थागत अवस्थालाई अध्ययन गरिएको छ भने दोस्रो, मुक्तिनाथ विकास बैंकको पोखरा कार्यालयको सुशासनको अवस्थालाई अध्ययन गरिएको छ । तेस्रो, उक्त विकास बैंकको आधुनिक बैंकिङ्ग, ग्रामीण बैंकिङ्ग र लघुवित्त बैंकिङ्ग पक्षको मात्र अध्ययन गरिएको छ । विषयवस्तुको व्यापकताले गर्दा कास्की जिल्लामा रहेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरु मध्ये मुक्तिनाथ विकास बैंकले आधुनिक बैंकिङ्ग, ग्रामीण बैंकिङ्ग र लघुवित्त बैंकिङ्ग जस्ता कार्यक्रम सञ्चालन गरेको नेपाल सरकारको गरिबी निवारण कार्यक्रम नेपाल राष्ट्र बैंकको ग्रामीण र गरिब मुखी बैंकिङ्ग नीति रहेको, कास्की जिल्लामा केन्द्रीय कार्यालय रहेको निक्षेप संकलन, कर्जा लगानी, लघुवित्त कार्यक्रम समेत एउटै बैंकबाट सञ्चालन गरेको हुँदा अन्य वित्तीय संस्थाले यस्ता कार्यक्रम एकै स्थानबाट सञ्चालन नगरेको कारणले उक्त वित्तीय संस्थामा सुशासनको अवस्था पहिचान गर्ने उद्देश्यले छनोट गरिएको हो । उक्त बैंकले आधुनिक, ग्रामिण र लघुवित्त बैंकिङ्ग कारोबार सञ्चालन गरी रहेकोमा आधुनिक र लघुवित्त बैंकिङ्ग कारोवारको वित्तीय गतिविधिलाई मात्र अध्ययनमा सिमित गरिएको छ । हाल सो बैंकको कास्की, तनहुँ र स्याङ्जा जिल्लामा कार्यक्षेत्र विस्तार भएकोमा कास्की जिल्लामा सञ्चालित बैंकिङ्ग गतिविधिलाई मात्र समेटिएको छ । अध्ययनको उद्देश्य बैंकिङ्ग क्षेत्रमा सुशासनको अवस्था

पहिचान गर्ने भएकोले सो बैंकले गरेका नीतिगत व्यवस्थाहरु र तिनको कार्यान्वयन स्थितिलाई अध्ययनमा समेटिएको छ ।

१.८ अध्ययनको संगठन

प्रस्तुत अध्ययनलाई ५ अध्यायमा विभाजन गरिएको छ । पहिलो अध्यायमा अध्ययनको पृष्ठभूमि, समस्याको कथन, उद्देश्य, महत्व, अनुसन्धान पद्धति, अनुसन्धानको सीमा राखिएको छ । दोस्रो अध्यायमा अनुसन्धानको सैद्धान्तिक खाका र पूर्व साहित्यको पुनरावलोकनको बारेमा विस्तृत व्याख्या गरिएको छ । तेस्रो अध्यायमा नेपालमा संस्थागत सुशासन सम्बन्धी विद्यमान नीतिगत व्यवस्था, चौथो अध्यायमा मुक्तिनाथ विकास बैंकमा आधुनिक बैंकिङ्ग गतिविधि र लघुवित्त कारोवारको संस्थागत सुशासनको अवस्था बारेमा उल्लेख गरिएको छ । अन्तिम अध्यायको रूपमा पाँचौ अध्याय रहेको छ । जसमा अध्ययनको सारांश, निष्कर्ष एवम् सुझावहरु प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्याय : दुई

सैद्धान्तिक ढाँचा र पूर्व साहित्यको पुनरावलोकन

यस अध्यायमा मुक्तिनाथ विकास बैंकको बैंकिङ्ग कारोवार र सुशासनको अवस्थाको अध्ययन गर्ने क्रममा सुशासनसँग सम्बन्धित विगतमा भए गरेका अध्ययन अनुसन्धान र ती अध्ययनहरुबाट प्राप्त नतिजा एवम् निष्कर्षहरुलाई पुनः सश्लेषण गरी प्रस्तावित अध्ययनलाई अभै प्रभावकारी बनाउने प्रयत्न गरिएको छ । साहित्यको पुनरावलोकन अन्तर्गत सम्बन्धित विषयमा हालसम्म व्यक्त गरिएका सैद्धान्तिक अभिमतहरु एवम् सो विषयमा गरिएका अध्ययन अनुसन्धानहरुका नतिजा एवम् निष्कर्षहरुलाई समावेश गरिएको छ । सैद्धान्तिक अभिमत र विगतमा गरिएका अध्ययन अनुसन्धानहरुले प्रस्तावित अध्ययनलाई मार्ग दर्शन प्रदान गर्नुका साथै विषयगत ज्ञानमा श्रृङ्खलाबद्ध विकासक्रमलाई अभिव्यक्त गर्दछ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुको दिगो एवम् भरपर्दो विकासमा संस्थागत सुशासनको भूमिका र महत्वका सन्दर्भमा बहस र टिका टिप्पणीहरु तिव्र बन्दै आएका छन् । विश्वव्यापी वित्तीय समस्या (Financial Crisis) को एउटा प्रमुख कारणको रूपमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुमा भएको सुशासनको कमीलाई औल्याइएको छ ।

२.१ सैद्धान्तिक ढाँचा

यो अध्ययन वैज्ञानिक व्यवस्थापन र मानव सम्बन्धको सिद्धान्तमा आधारित छ । सन् १९५४ मा Peter Drucker ले उद्देश्यमूलक व्यवस्थापनमा कुनै पनि कार्यको उद्देश्य तय हुनु पर्दछ, त्यो प्राप्त गर्नलाई सहभागितामा जोड दिनु पर्दछ र समय समयमा नतिजाको मूल्याङ्कन गर्नु पर्दछ, भन्ने मान्यतालाई अगाडि सारेका थिए । Taylor (सन् १९११) को वैज्ञानिक व्यवस्थापनको सिद्धान्तमा समय, गति र थकाईको अध्ययन गरी कामको निर्धारण गर्ने, कामको योजना बनाउने, कामदारको परम्परागत कार्यशैलीलाई परिवर्तन गरी वैज्ञानिक बनाउने, कामदारलाई आफैले काम छान्ने परम्परालाई हटाएर वैज्ञानिक ढंगले कामदार छनौट गर्ने, छानिएका कामदारलाई तालिम दिने, वैज्ञानिक ढंगबाट काम हुने गरी व्यवस्थापक र कामदार बिच आत्मीय सहयोग, सम्बन्ध र सामञ्जस्यता कायम गर्ने, कामदारलाई कार्यप्रति उच्चतम उपलब्धि हासिल हुने गरी परिचालन गर्ने, स्पष्ट कार्य

विभाजन गर्ने, यन्त्र औजारको गुणस्तर बढाउने, काम गर्ने वातावरणमा सुधार गर्ने, कार्यगत संगठन गर्ने, कामदार र व्यवस्थापकमा नयाँ चेतना जगाउने र मानसिक क्रान्ति ल्याउने हो भने कार्य सम्पादनमा द्रुतता र दक्षता बढाउने उत्प्रेरणा प्राप्त हुन्छ, र उत्पादन बढ्छ, भन्ने कुरा अगाडि सारी उत्पादनको स्तर सुधार र उत्पादन बृद्धिको लागि मानवीय श्रम र तौरतरिकामा जोड दिएका छन् । एल्टन मायोले सन् १९३३ मा उत्पादन बढाउन अभिप्रेरणा गर्ने तत्व ज्याला र काम गर्ने अनुकूल वातावरण मात्र नभएर मानव सम्बन्ध कायम हुनु पर्छ भन्ने कुरामा जोड दिदै कर्मचारीका कमी कमजोरी पत्ता लगाई समन्वय र प्रेरणा प्रदान गर्नु पर्छ । योग्यता अनुसार नेतृत्व विकास गर्नु पर्छ । सांगठनिक क्रियाकलापमा सबैलाई सहभागी गराउनु पर्छ । सञ्चार प्रणाली दोहोरो हुनुपर्छ । मानिसलाई दयामाया र स्नेह आवश्यक हुन्छ । कार्यदक्षता बढाउन सामाजिक दक्षता बढाउनु पर्छ भन्ने कुरामा जोड दिएका छन् । मेरी पार्कर फोलेट (१८६३-१९३३) ले उत्पादन बढाउन व्यक्तिहरुका भावना र चाहना बुझेर कामदार र प्रशासक बिच मानवीय सम्बन्ध विकास गर्नु पर्छ । कामदारसँग प्रत्यक्ष सम्पर्क गरेर भावना र काम गर्ने तरिका बोध गर्नुपर्छ । समन्वय कार्यको प्रारम्भमा गर्नुपर्छ । संस्थामा साधन स्रोत प्रक्रिया र वातावरण बिच पारस्परिक सम्बन्ध र अविच्छिन्नता हुनुपर्दछ भन्ने कुरामा जोड दिएकी छन् । यस अध्ययनलाई माथि उल्लेखित वैज्ञानिक व्यवस्थापन र मानव सम्बन्धको सिद्धान्तमा आधारित गरी लगानीको माध्यमबाट कामको योजना बनाउने, नेपाल राष्ट्र बैंकको नीति निर्देशनहरु, मुक्तिनाथ विकास बैंकको कार्यसंचालन निर्देशिका, कर्मचारी विनियमावली बमोजिम वैज्ञानिक छनौट, कर्मचारीको पदस्थापन र तालिमको व्यवस्था, परम्परागत लगानी नीतिलाई सुशासनका माध्यमबाट सुधार गरी वैज्ञानिक बनाउने, लघुवित्तका माध्यमबाट महिलाहरुको आयआर्जन बढाउने र उनीहरुको आर्थिक सामाजिक विकासका कार्यहरुलाई सुचारु रूपले संचालन गर्ने, कामको वातावरणमा सुधार गर्ने र कार्यगत संगठनको प्रयोग गर्ने हो भने सुशासनमा अपेक्षाकृत बृद्धि हुन्छ (कोइराला र श्रेष्ठ, २०५७:२-३) ।

लघुवित्त कर्जाको माध्यमबाट महिलाहरुको सामाजिक आर्थिक स्थिति सुधार गर्न सुशासनको निर्णायक भुमिका रहेको हुन्छ । महिलाहरुलाई लघुवित्तको माध्यमबाट उत्प्रेरणा प्रदान गर्ने तत्व पारिश्रमिक र काम गर्ने अनुकूल वातावरणसँग सम्बन्धित छ । तापनि सुशासनले योजना कार्यान्वयनमा गुणात्मक बृद्धि गर्न अनुकूल वातावरण तयार गर्दछ । व्यवस्थापन र कर्मचारी, कर्मचारी र ग्राहकहरुका बीच प्रत्यक्ष र सिधा सम्पर्क हुनु पर्छ ।

लघुवित्त कारोवार समुह सदस्यहरूको पारस्परिक सम्बन्ध र विश्वासको आधारमा मात्र चल्ने हुँदा सदस्यको पहिचान र एकीकरण, केन्द्रहरूको निर्माण, कर्जा वितरण र असुली प्रक्रिया, सदस्यहरूको सशक्तीकरण आदि कार्यमा स्पष्ट नीतिगत व्यवस्थाका सार्थै प्रारम्भदेखि नै सरोकारवालाहरूका बीच सुमधुर सम्बन्ध स्थापित गरिएमा प्रभावकारी रूपमा सुशासन कायम गर्न सकिन्छ ।

२.२ पूर्व साहित्यको पुनरावलोकन

संस्थागत सुशासनले संस्थाको व्यवसायिक मर्यादा अनुरूप पारदर्शी रूपमा सञ्चालन हुनुपर्ने कुरालाई इङ्कित गर्दछ । संस्थागत सुशासन बदलिदो आर्थिक परिवेश, व्यवसायिक जाटिलता र तिब्र प्रतिस्पर्धात्मक वातावरणसँगै लचिलो, गतिशील र जवाफदेहि हुँदै आएको छ । संस्थागत सुशासनको अवधारणागत विकासक्रमलाई हेर्ने हो भने आयरिश नागरिक Thomas Armstrong ले प्रस्तुत गरेको संस्था सञ्चालन सम्बन्धी सिद्धान्त (Operating principles) लाई नै सुशासनको सुत्रपातको रूपमा लिइन्छ । सो सिद्धान्तलाई सन् १९९२ मा परिमार्जन गरी Code of Business Conduct का रूपमा प्रस्तुत गरिएको थियो । बेलायतको Cadbury committee ले सन् १९९२ डिसेम्बरमा प्रकाशित गरेको 'Code of Best Practice' लाई सुशासनको सन्दर्भमा महत्वपूर्ण दस्तावेजको रूपमा लिइन्छ । आर्थिक सहयोग तथा विकास संगठन (OECD) ले सन् १९९९ मा संस्थागत सुशासन सिद्धान्तहरू प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । संस्थागत सुशासन सम्बन्धमा OECD र Cadbury Committee को दृष्टिकोण र परिभाषा मिल्दोजुल्दो देखिन्छ ।

'Corporate governance is the system by which business corporation are directed and controlled. The corporate governance structure specifies the distribution of right and responsibilities among different participants in the corporation, such as, the board, managers, shareholders and other stakeholders, and spells out the rules and procedures for making decisions on corporate affairs. By doing this, it also provides the structures through which the company objectives are set, and the means of attaining those objectives and monitoring performance" (OECD, April 1999).

त्यसै गरी विश्व बैंकका पूर्व अध्यक्ष जे. उल्फन्सनका अनुसार "Corporate governance is about fairness, transparency and accountability" (*Financial Times, June 21, 1999*).

बैंकिङ्ग क्षेत्रतर्फ बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सुपरिवेक्षणका सम्बन्धमा महत्वपूर्ण नीति तर्जुमा गर्दै आएको Basel Committee ले OECD ले प्रतिपादन गरेको सिद्धान्तहरूमा आधारित भई सन् १९९९ मा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा संस्थागत सुशासन सम्बन्धी मार्गदर्शक सिद्धान्त प्रस्तुत गरेकोमा उक्त सिद्धान्तमा सन् २००५ र फेब्रुअरी २००६ मा पुनः परिमार्जन गरी अन्तिम दस्तावेज प्रस्तुत गरेको देखिन्छ ।

यसरी संस्थागत सुशासनका क्षेत्रमा समयसापेक्ष परिमार्जन तथा यसका मान्यताहरू अध्यावधिक हुँदै गएका छन् । विशेषगरी दक्षिण पूर्व एशियाली राष्ट्रमा आएको संकट, अमेरिका तथा युरोपका केही ठूला संस्थाहरू जस्तै Enron, BCCI तथा Berings आदिमा आएको समस्याले संस्थागत सुशासनको महत्व र भूमिकालाई अभूँ बढाएको छ । यसै सन्दर्भमा नेपालमा पनि संस्थागत सुशासनलाई प्रभावकारी रूपमा अवलम्बन गर्दै लग्नु पर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

यसै सन्दर्भमा, Swami Parthasarathy ले भनेका छन् कि "As public governance is people's democracy, corporate governance is stakeholders' democracy". यसैले प्रष्ट पार्दछ कि संस्थागत सुशासनले संस्थाका सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूलाई सन्तुष्ट पार्ने प्रयास गर्नुपर्दछ । यसै गरी कुनै पनि संस्थामा रहेका विभिन्न शक्ति केन्द्रहरूबीच संस्थाको अधिकार बाँडफाँडका साथै बाहिरी पक्षहरूसँग समेत अन्तरक्रिया गरी संस्थाका गतिविधिहरू सञ्चालन गर्नुलाई समेत बृहत् रूपमा संस्थागत सुशासन भित्रै राख्ने गरिन्छ । यस सन्दर्भमा निम्नानुसारको Working Definition दिन उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

"Governance is broader notion than government, whose principal elements include the constitution, legislature, executive and judiciary, and governance involves interaction between these formal institutions and those of civil society. The new economic era has greatly extended the scope of the term public governance."

यसैगरी संस्थागत सुशासन सम्बन्धमा समेत विभिन्न व्यक्ति तथा संस्थाले आ-आफ्नै तरिकाले परिभाषा दिएका छन् । संस्थागत सुशासन सम्बन्धमा दिइएका परिभाषाहरूमध्ये सर

एडरियन क्याडवरीको परिभाषा प्रमुख मानिन्छ । उनका अनुसार संस्थागत सुशासन भन्नाले कुनै पनि संस्थाको नियन्त्रण तथा निर्देशन गर्ने प्रणाली हो । सुशासनको परिभाषा, कार्यक्षेत्र, उद्देश्य, महत्व र अङ्गहरू समय परिस्थितिअनुसार फरक-फरक हुने गर्दछन् । सामान्यतया सुशासनले एउटा संस्थाका विभिन्न पक्षहरूबीचको सम्बन्धलाई प्रतिबिम्बित गर्ने गर्दछ । संस्थागत सुशासनको क्षेत्रमा काम गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूमध्ये OECD ले प्रतिपादन गरेका सिद्धान्तहरूलाई प्रायःजसो देश तथा संस्थाले पनि आफ्ना सिद्धान्तका रूपमा स्वीकार गरेका छन् । यसका साथै विश्व बैंकले प्रतिपादन गरेका सार्वजनिक सुशासन र संस्थागत सुशासनका सिद्धान्तलाई समेत महत्वपूर्ण मानिन्छ । यी र यस्तै सिद्धान्तका साथै राष्ट्रिय रूपमा विभिन्न देशहरूले विभिन्न कमिटीहरू गठन गरी देश सुहाउँदो आ-आफ्नो मान्यताहरूसमेत विकास गरेका छन् । Sir Adrian Cadbury को टिमले विभिन्न २८ देशको संस्थागत सुशासनसम्बन्धी गतिविधिलाई अध्ययन गरी तयार गरेको प्रतिवेदनलाई यस क्षेत्रको Master Copy नै मानिन्छ । तत्पश्चात् Greenbury Report, Higgs Report, Turn Bull Report, Canada को Kings Committee I & II को Report, Dey Report, Blue Ribbon Committee Report का साथै सेप्टेम्बर ११ को घटनापछि ल्याइएको Sar Banes Oxley Act, International Corporate Governance Network को वार्षिक प्रतिवेदनहरू आदि प्रख्यात मानिन्छन् । यसैगरी हाम्रै छिमेकी देश भारतमा समेत Kumar Mangulam Birala Committee ले सन् १९९९ मा दिएको प्रतिवेदनका आधारमा संस्थागत क्षेत्रमा व्यापक सुधारका साथै प्रगति गरेको पाइएको छ ।

हाम्रो व्यवस्थापन हैकमवादी, प्रकृत्यामूलक, अन्तरमुखी हुनुको साथै आदेश र नियन्त्रण प्रणालीमा आधारित छ, अतः यो जनताको सेवा र सुविधाप्रति उन्मुख छैन भन्न सकिन्छ (शर्मा, २०५४:२२९) ।

निर्णय नलिने, निर्णय गर्नमा ढिलाई गर्ने वा पन्छाउने र निर्णय गरेका कुराहरू प्रभावकारी रूपले कार्यान्वयन गराउने जाँगर र दृढता प्रशासनिक यन्त्रमा देखिदैन । यसैले नेपालको प्रशासन यन्त्र असक्षम, अकुशल, अनिर्णायक र अप्रभावकारीको रूपमा गणना गरिन्छ (काफ्ले, २०५४:२२९) ।

प्रत्येक सरकारको आगमन र विदाईसँगै ठूलो संख्यामा कर्मचारीहरूको सरुवा, बढुवा, पदस्थापन, अस्थायी र अनुबन्धित नियुक्तिको क्रम चल्दछन् । नेपालमा प्रशासनिक क्षेत्रमा देखिएको अन्योल, उदासिनता र बढ्दो भ्रष्टाचारको मूल कारण राजनीतिक क्षेत्रमा विद्यमान

उच्छृङ्खलता नै हो र जनादेश प्राप्त गरेको भनी जनप्रतिनिधिहरु जथाभावि गर्नमा व्यस्त छन् । उच्छृङ्खल राजनीति भएको मुलुकमा तटस्थ प्रशासन सम्भव छैन (गौतम, १९९८:२२९)।

निजामती प्रशासन वर्तमान स्थितिमा राजनीतिक दृष्टिकोणबाट विभाजित, समाजका लागि अनुत्तरदायी, निजी स्वार्थबाट प्रेरित र व्यक्तिपरक र विश्वासको संकटबाट जेलिएको संस्थाको रूपमा उभिएको छ (दुङ्गेल, २०५४:२२९)।

२.३ संस्थागत सुशासनका सिद्धान्तहरु

संस्थागत सुशासनका सम्बन्धमा विभिन्न निकाय एवम् पक्षहरुले विभिन्न सिद्धान्तहरु प्रतिपादन गरेका छन् । तीमध्ये Common Wealth का Principles, Institute of the company Secretariats of India का Principles, Cadbury Report का Principle हरु महत्वपूर्ण छन् । तर OECD Principles लाई अझ बढी महत्वपूर्ण मानिन्छ । ती निम्नानुसारका छन् -

क) प्रभावकारी संस्थागत सुशासनको संरचनागत आधारको सुनिश्चितता

संस्थाको नीति, नियम तथा संरचना कार्यसँग मिल्दो हुनुपर्दछ । यसले पारदर्शिता र प्रभावकारी प्रतिस्पर्धाका साथै नियमन, सुपरीवेक्षण र अनुगमन गर्ने संस्थाका कार्यबीच सामञ्जस्यता ल्याउन सक्ने अवस्थामा हुनुपर्दछ । साथै, संस्थाभित्र रहेका विभिन्न पक्षहरुका बीच समेत अधिकार बाँडफाँडको संरचनाले सुशासनको प्रत्याभूति गर्न सक्ने हुनुपर्दछ ।

ख) शेयर धनीको अधिकार र मुख्य स्वामित्व कार्यहरु

संस्थाको वर्तमान संरचनाले सम्पूर्ण शेयरहोल्डरको हित रक्षा गर्नुका साथै सबै शेयरहोल्डरले आफ्नो अधिकारको लागि अभ्यास गर्न पाउने अवस्था हुनुपर्दछ । साथै, शेयर संरचना बनावट समेत उपयुक्त हुनुपर्दछ । सामान्यतया एउटै व्यक्तिको शेयर एउटा संस्थामा २० प्रतिशतभन्दा कम रहेमा न्यून केन्द्रीकरण र २०-२५ प्रतिशत भएमा मध्यम केन्द्रीकरण मानिने गरेको छ । ५० प्रतिशतभन्दा बढी शेयर स्वामित्व लिएमा उच्च केन्द्रीकरण मान्ने गरिएको देखिन्छ । शेयर संरचना तथा अधिकारका बीच हुने सम्बन्धले समेत सुशासनको लक्ष्य प्राप्त गर्न सक्ने हुनुपर्दछ ।

ग) शेयर धनीको समतापूर्ण व्यवहार

सम्पूर्ण शेयर सदस्यहरूलाई बराबरीको आधारमा इज्जतपूर्ण व्यवहार गरिनुपर्दछ । अल्पसंख्यक र साना शेयर सदस्यहरूको अधिकार सुनिश्चित गरिनुका साथै अवसरहरूको बाँडफाँडमा समेत बराबर र समान व्यवहार हुनुपर्दछ ।

घ) संस्थागत सुशासनमा शेयर धनीहरूको भूमिका

कुनै पनि संस्थाका खास मालिक भनेकै शेयरहोल्डरहरू नै हुन् । उनीहरूकै अगुवाई र लगानीमा संस्था खुलेको हुन्छ । तर सबै शेयरहोल्डरहरूको भूमिका उत्तिकै रहेको हुँदैन, कसैको धेरै लगानी हुन्छ भने कसैको कम । त्यसैले आफूले लिएको शेयर स्वामित्वको आधारमा संचालक समितिका सदस्य राख्न पाउने व्यवस्था गरिएको हुन्छ । साथै प्रायःजसो संस्थामा एक शेयर बराबर एक भोट हुने भएकोले बढी शेयर लिनेले संस्थाको उच्च तहको नेतृत्व प्राप्त गर्ने सम्भावना रहन्छ । साथै फरक-फरक खालका शेयरहोल्डरहरूको भूमिका समेत फरक-फरक हुने गर्दछ तर सो भूमिकाले सुशासन कायम गर्न सक्नुपर्दछ ।

ङ) खुलासा र पारदर्शिता

कुनै पनि संस्थाका वित्तीय गतिविधिलाई समय सान्दर्भिक रूपमा बाहिर ल्याउने, खुलासा गर्ने वा प्रकाशन गर्ने गर्नुपर्दछ जसले गर्दा यसका सरोकारवालाले संस्थाको बारेमा आवश्यक कुराहरू थाहा पाउन सक्नु । संस्थाका गतिविधिलाई पारदर्शी बनाई सबै सरोकारवालाको आकाङ्खालाई सन्तुष्ट पार्न के-के कुरालाई खुलासा गर्ने वा नगर्ने भन्ने कुरा धेरैजसो अवस्थामा संस्थाका प्रबन्धपत्र नियमावली, ऐन, नियम, कानून र नियमन संस्थाका निर्देशनहरूले तोकेकै पनि हुन सक्छ । यसरी तोकिएका विवरण वा सूचना तोकिएको समय र तोकिएको ढाँचामा Disclose गर्नुलाई Mandatory Disclosing भनिन्छ भने तोकिएका तथा थप सूचनाहरूसमेत सरोकारवालहरूको आवश्यकतालाई ध्यानमा राखी प्रकाशन गर्ने पद्धतिको समेत विकास गर्नुपर्दछ । यसो भएमा संस्थागत सुशासन भएको मान्ने गरिन्छ ।

च) समितिको उत्तरदायित्व

संचालक समिति नै कुनै पनि संस्थाको सबभन्दा उच्च तहको व्यवस्थापन हो जसले संस्थाको लागि आवश्यक नीति नियम बनाउने, कार्यकारी व्यवस्थापनको नियुक्ति गर्ने

गर्नका साथै संस्थाका Vision, Mission, Strategy, Goal आदिको बारेमा निर्णय गर्ने गर्दछ । संस्थाका विभिन्न तह र सदस्यलाई के कति अधिकार बाँडफाँड गर्ने भन्ने कार्य समेत संचालक समितिले नै गर्ने गर्दछ । संचालक समितिको चयन शेयरहोल्डरहरूको Voting Right मार्फत हुनेगर्दछ भने कतिपय अवस्थामा प्रतिनिधि मार्फत् पनि हुनेगर्दछ ।

संस्थागत सुशासन सम्बन्धमा OECD का यी सिद्धान्तलाई धेरैजसो विकासोन्मुख तथा विकसित देशले Benchmark कै रूपमा लिएको पाइन्छ । यस परिप्रेक्ष्यमा नेपालको वित्तीय बजारको स्थितिलाई हेर्ने हो भने प्रभावकारी प्रतिस्पर्धाको स्थितितर्फ बैंक तथा वित्तीय संस्था उन्मुख भएको देखिँदैन । नेपालको अवस्था हेर्ने हो भने अधिकांश वित्तीय संस्थामा एउटै संस्था वा एउटै परिवार वरिपरिका सदस्य वा सरकारको शेयर स्वामित्व ५० प्रतिशतभन्दा बढी रहेकोले माथि उल्लेखित सिद्धान्तको प्रयोगको स्थिति कमजोर रहेको अवस्था छ । अप्रत्यक्ष रूपमा यस्ता संस्थालाई समेत Family Owned Business नै मान्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

त्यसैगरी Basel committee का सुशासनका सिद्धान्तहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ ।

क) समितिको काम कारवाही

वासेल कमिटीको सिद्धान्त १ मा समितिको समग्र उत्तरदायित्वको बारेमा उल्लेख गरिएको छ । जसमा बैंकको रणनीतिक उद्देश्य, जोखिम रणनीति, संस्थागत सुशासन र संस्थागत मूल्य आदिको स्वीकृति तथा कार्यान्वयनको रेखदेख गर्ने सम्पूर्ण दायित्व सञ्चालन समितिको हुन्छ । यसका साथै समितिको उच्च व्यवस्थापन माथि पनि ध्यान दिने तथा निगरानी राख्ने गर्नुपर्दछ ।

ख) उच्च व्यवस्थापनको काम कारवाही

यस सिद्धान्त अनुसार उच्च व्यवस्थापनले समितिको निर्देशन अनुरूप गर्ने बैंकका क्रियाकलापहरू व्यवसायिक रणनीति, जोखिम बहन क्षमता र समितिको स्वीकृत गरेको नीतिहरूसँग तालमेल भएको हुनुपर्दछ । बैंकको दैनिक व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित कार्यहरू सम्पन्न गर्न आवश्यक अनुभव, दक्षता, भएका व्यक्तिहरू सम्मिलित उच्च व्यवस्थापन हुनुपर्दछ । यसको लागि उच्च व्यवस्थापनको व्यक्तिगत आचरण, कामकारवाहीहरू स्वीकृत

नियम अन्तर्गत हुनुपर्दछ । उच्च व्यवस्थापनले जवाफदेहिता प्रवर्द्धन हुने गरी अधिकारको प्रत्यायोजन गर्ने तर अन्तिम उत्तरदायित्व भने समितिमा रहेको हुनुपर्दछ । उच्च व्यवस्थापनले वित्तीय र गैर वित्तीय दुवै प्रकारको जोखिम व्यवस्थापन गर्नको लागि उचित प्रणाली तथा कार्यविधीहरू कार्यान्वयन गराउने, व्यापक र स्वतन्त्र जोखिम व्यवस्थापन कार्य र प्रभावकारी आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली लागु गर्नुपर्दछ ।

ग. जोखिम व्यवस्थापन र आन्तरिक नियन्त्रण

यस सिद्धान्त अनुसार बैकसँग स्वतन्त्र जोखिम व्यवस्थापन कार्य गर्नको लागि अधिकार सम्पन्न, योग्य, स्वतन्त्र, स्रोत र समितिमा पहुँच हुने प्रमुख जोखिम अधिकृतको व्यवस्था गर्नुपर्दछ । त्यस्तै आन्तरिक नियन्त्रण अन्तर्गत “चार आँखा सिद्धान्त” पर्दछ । यसमा कुनै एक व्यक्तिले मात्र आफ्नो काम गर्दा गल्ती र जोखिम हुने हुँदा सोलाई नियन्त्रण र व्यवस्थापन गर्न कुनै पनि कार्यमा २ वा सो भन्दा बढी व्यक्तिको संलग्नता गराउनु पर्दछ । यस अन्तर्गत विभिन्न कानुनी तथा नियामक नीति, नियम, निर्देशन, मार्गदर्शन पालना भए/नभएको अख्तियार प्रत्यायोजन अनुरूप कार्य गरे/नगरेको कुराहरूको समीक्षा गर्नुपर्दछ ।

घ. क्षतिपूर्ति प्रणाली

बैंकको कार्य सम्पादन र जोखिम व्यवस्थापनमा क्षतिपूर्ति प्रणाली मुख्य तत्वको रूपमा रहेको हुन्छ । यस सिद्धान्त अनुसारको संचालक समितिले क्षतिपूर्ति प्रणालीको ढाँचा तयार गर्ने, सञ्चालन गर्ने, अनुगमन गर्ने र समय समयमा समीक्षा गर्नुपर्दछ ।

ङ . व्यापक संस्थागत संरचना

यस सिद्धान्त अनुसार संचालक समिति र उच्च व्यवस्थापनले बैंकको सञ्चालन संरचना र त्यसमा निहित जोखिमको बारेमा बुझेको हुनुपर्दछ । जसलाई आफ्नो संरचना पनि भनिन्छ । बैंकले आफ्नो कार्य प्रकृति अनुरूप विभिन्न इकाई, शाखा, सहायक कम्पनी र अन्य कानुनी इकाईहरू बनाएको हुन्छ । यसरी संस्थाको संजाल बढ्दै गए पछि संस्थाको संरचनामा अष्टरोपना बढ्दै जान्छ । यस्ता अष्टरोपनहरूलाई पहिचान गर्ने, त्यसको व्यवस्थापन गर्ने र सुपरिवेक्षण गर्ने चुनौती संचालक समिति र उच्च व्यवस्थापनमा रहेको हुन्छ ।

च. खुलासा र पारदर्शिता

यस सिद्धान्त अनुसार बैंकले शेयर धनीहरु, निक्षेपकर्ताहरु, सरोकारवालहरु र बजार सहभागीहरु प्रति आफ्नो उद्देश्य, नीतिहरु, मुख्य शेयर स्वामित्व, सुशासन संरचना आदिका बारेमा खुलासा गर्नुपर्दछ। त्यस्तै तलब तथा क्षतिपूर्ति सम्बन्धी सिद्धान्त, नीति र मापदण्ड बमोजिमका सूचनाहरु पनि खुलासा गर्नुपर्दछ।

यस परिच्छेद दुईमा सैद्धान्तिक ढाँचा र पूर्व साहित्यको पुनरावलोकनले सम्बन्धित विषयको हालसम्म गरिएका अध्ययन अनुसन्धानबाट प्राप्त भएका निचोड र निष्कर्षहरुलाई उल्लेख गरिएको छ। प्रस्तुत बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुमा सुशासनको अवस्था विषयको अध्ययन गर्ने क्रममा पूर्व साहित्यको खोजी गर्दा अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाहरुले गरेका अध्ययन बैकिङ्ग क्षेत्रका नियामक निकायहरुले जारी गरेको सिद्धान्तहरु, निर्देशनहरु र तीनका निचोडहरुलाई समावेश गरिएको छ। यसै क्रममा व्यवस्थापनविद् र विशेषज्ञका भनाईहरु, आर्थिक सहयोग तथा विकास संगठन (OECD) वासेल कमिटीका रिपोर्टहरु बैकिङ्ग क्षेत्रमा सुशासन कायम गर्ने आवश्यक सिद्धान्त र निर्देशनहरु जारी गर्ने महत्वपूर्ण पूर्व साहित्यको रूपमा रहेका छन्। आयरिश नागरिक थोमस आर्मस्टडले प्रस्तुत गरेको संस्था संचालन सम्बन्धी सिद्धान्त नै सुशासनको पहिलो दस्तावेज रहेको छ। तत्पश्चात OECD ले जारी गरेको सिद्धान्त अनुसार प्रभावकारी सुशासन कायम गर्न संस्थाको नीति, नियम तथा संस्थागत संरचना उद्देश्यसँग मिल्दो जुल्दो हुनुपर्ने, शेयर धनीको स्वामित्व र अधिकारको बाँडफाँड, संस्थाका गतिविधिहरुको खुलासा र पारदर्शिता, संचालक समितिको उत्तरदायित्व र जिम्मेवारीका विषयमा उल्लेख गरेको छ। यसैगरी वासेल कमिटीको सिद्धान्तले संचालक समितिको कामकारवाही, जोखिम व्यवस्थापन र आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीलाई जोड दिएको छ। OECD र वासेल कमिटीले प्रस्तुत गरेको सिद्धान्तहरुमा आधारित रहेर राष्ट्र बैंकले निर्देशनहरु जारी गर्ने गर्दछ। नेपालको सन्दर्भमा अधिकांश संस्था एउटै संस्था वा एउटै परिवारको अधिकांश शेयर स्वामित्व ५० प्रतिशत भन्दा बढी रहेको उल्लेखित सिद्धान्तहरुको प्रयोगको स्थिति कमजोर रहेको छ। तसर्थ, नेपाल राष्ट्र बैंकले शेयर स्वामित्वको केन्द्रिकरणको सवालमा विशेष ध्यान दिदै आएको छ।

अध्याय : तीन

नेपालमा संस्थागत सुशासन सम्बन्धी विद्यमान व्यवस्था

३.१ नेपालका बैंक तथा वित्तीय संस्थामा संस्थागत सुशासन

कुनै कम्पनी, संस्था वा संगठनमा त्यस संस्थाले निर्धारण गरेका दीर्घकालीन लक्ष्य हासिल गर्न, शेयर होल्डरहरुको हित रक्षा गर्न तथा सम्पूर्ण सरोकारवालाहरुलाई अपेक्षित सेवा पुऱ्याउन हरेक संस्था भित्र संस्थागत सुशासनको आवश्यकता रहन्छ। सुशासनले हरेक संस्थालाई निर्धारित संस्थागत मूल्य मान्यताप्रति प्रतिबद्ध रहनु पर्ने र व्यवसायिक नैतिकता कायम राखि सञ्चालन गर्नु पर्ने तर्फ निर्देशित गर्दछ।

हरेक संस्थाले आफ्नो संस्थाको वित्तीय अवस्था, सो संस्थाका लगानीकर्ता र तिनको कार्यकुशलता, संस्थागत सुशासनको अवस्था आदिका बारेमा सम्पूर्ण सरोकारवालाहरुलाई जानकारी गराउनु पर्ने, पारदर्शिता र जवाफदेहिता कायम गर्नु पर्ने कुराहरु पनि सुशासनका महत्वपूर्ण पक्षहरु हुन्। बैंकिङ्ग व्यवसाय अत्याधिक जोखिमयुक्त रहेको र यसको कार्यक्षेत्र र भूगोल समेत व्यापक रहेकोले संस्थागत सुशासनको महत्व र भूमिका अन्य संस्थाहरुको तुलनामा केही भिन्न रहेको हुन्छ।

नेपालमा खुला तथा उदार आर्थिक नीति अवलम्बन गरिएपछि संयुक्त तथा नीजि लगानीमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरु स्थापना हुने क्रमले उच्च गति समातेको छ। वि.सं. २०४० सालसम्म पूर्ण सरकारी वा अर्ध सरकारी स्वामित्वमा रहेका ३ वटा वाणिज्य बैंक र तिनका शाखाहरुबाट मुलुकभर बैंकिङ्ग सेवा उपलब्ध भैरहेकोमा वि.सं. २०४० पछि लिइएको उदार वित्तीय प्रणाली अनुरूप नीजि स्तरमा पनि बैंक तथा वित्तीय संस्था खोल्न दिने व्यवस्था गरिए पछि निरन्तर बढ्दै गएका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुको संस्था २०६९ असार मसान्तमा 'क' वर्गका ३२, 'ख' वर्गका ८८, 'ग' वर्गका ७०, 'घ' वर्गका २३ गरी जम्मा २१३ वटा पुगेका छन् भने तिनका शाखा संख्या क्रमशः १३६, ६८६, ३३१ र ५५० गरी जम्मा २९३६ वटा पुगेका छन्। यसरी अहिले नेपालको वित्तीय प्रणाली संख्यात्मक रूपमा उच्च, सेवा विस्तारका दृष्टिले व्यापक र बैंकिङ्ग उत्पादनका आधारमा जटिल बन्दै गएको छ।

विश्व व्यापी रूपमा वित्तीय कारोवारलाई पारदर्शी बनाउने, संस्थागत सुशासनको मापदण्ड निर्धारण गर्ने, वित्तीय विवरणहरुमा जन विश्वास बढाउने अभिप्रायले गठित

Cadbury Committee र Basel committee का प्रतिवेदनहरु आएपछि, बैकिङ क्षेत्रमा संस्थागत सुशासनले मुर्तरूप लियो ।

नेपालको वित्तीय प्रणाली जटिल बन्दै गएको र केही बैंक तथा वित्तीय संस्थामा समस्या देखिन थालेपछि त्यसको एक कारणको रूपमा संस्थागत सुशासनको कमीलाई औल्याइए पछि सुशासन कायम गर्न नीतिगत व्यवस्था गर्दै आएको पाइन्छ । नेपालका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुमा सुशासन तथा पारदर्शिताको सन्दर्भमा वि.सं. २०५८ सालमा नेपाल राष्ट्र बैंकले पहिलो पटक संस्थागत सुशासन सम्बन्धी निर्देशन जारी गरी लागु गरेको देखिन्छ । सो निर्देशनमा खास गरेर नीतिगत तहमा रहेर काम गर्ने संचालक, कार्यकारी प्रमुख तथा उच्च व्यवस्थापकहरुको योग्यता साथै संचालक एवम् पदाधिकारीहरु आफ्नो वित्तीय स्वार्थबाट टाढा रहनुपर्ने र राम्रो आचरण प्रदर्शन गर्नुपर्ने, लेखा परिक्षण तथा लेखा परिक्षण समितिको व्यवस्था र पारदर्शिताको लागि वित्तीय विवरण प्रकाशन गर्नु पर्ने आदि व्यवस्था गरेको छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले Basel Committee ले प्रस्तुत गरेका सिद्धान्त र अन्य अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड अनुरूप निर्देशन जारी गरेकाले सम्पूर्ण बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुले सहज रूपमा स्वीकार गरेको पाइन्छ । नेपालको सन्दर्भमा संस्थागत सुशासनको बुझाई र यसको परिपालनमा संस्थागत संस्कृति, कानुनी परिवेश, संस्थागत संरचना, तहगत तथा सामुहिक निर्णय प्रक्रिया आदिका कारण शुरुका दिनमा केही असमझदारी रहेता पनि हालका दिनहरुमा यस सम्बन्धमा धेरै अनुभव हासिल भइसकेको र यसका मूल्य मान्यताहरु पनि समयानुकूल परिमार्जन हुँदै गएका छन् । नेपालका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुले राष्ट्र बैंकले जारी गरेका सुशासन सम्बन्धी निर्देशन, बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ मा भएको व्यवस्था एवम् अन्य प्रचलित कानूनहरुको सीमाभित्र रहेर आन्तरिक ऐन नियम, विनियमको निर्माण गरी संस्थागत सुशासनलाई उच्च प्राथमिकतामा राख्ने र सो बमोजिम आफ्नो कार्य सञ्चालन गर्दै आएको देखिन्छ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थामा संस्थागत सुशासनको धारणा आउनु पूर्व कम्पनी ऐन, वाणिज्य बैंक ऐन तथा अन्य ऐनमा संचालक समितिको भुमिका तथा कार्य किटानी गरिएको प्रावधान नै संस्थागत सुशासनको आधार थियो । नेपालमा बैंक तथा वित्तीय संस्थामा सुशासन कायम राख्न सुशासन सम्बन्धी प्रचलित व्यवस्थाहरु निम्नानुसार छन् ।

(क) नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८

- (ख) बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३
- (ग) कम्पनी ऐन, २०६३
- (घ) नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजत प्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई जारी गरिएको एकिकृत निर्देशनहरू
- (ङ) नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजत प्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई समय समयमा जारी हुने परिपत्र तथा निर्देशनहरू
- (च) बैंक तथा वित्तीय संस्था संस्थापन एवम् वित्तीय कारोवार गर्ने इजाजतपत्र सम्बन्धी नीतिगत एवम् प्रकृयागत व्यवस्था, २०६३
- (छ) धितोपत्र बोर्डसँग सम्बन्धित कानून
- (ज) संस्थाको प्रवन्ध पत्र तथा नियमावलीहरू
- (झ) संस्थाका विनियमावलीहरू
- (ञ) अन्य प्रचलित कानूनहरू ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफ्नो व्यवसायिक कारोवार गर्दा उपरोक्त ऐन, कानून, नियम, निर्देशनहरूको अधीनमा रही सञ्चालन गर्नुपर्दछ । आन्तरिक सुशासन कायम गर्न माथिका ऐन, नियम, कानूनको अधीनमा रहेर आन्तरिक नीति नियम बनाउनु पर्दछ । सो बमोजिम नगरेमा दण्ड जरिवाना समेत हुने व्यवस्था छ । सोही अनुसार वित्तीय संस्थाहरूले आफू भित्रको सुशासन कायम गर्नु पर्दछ ।

३.२ नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ मा भएको व्यवस्था

नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन २०५८ को दफा १०० (२) मा नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन वा सो ऐन अन्तर्गत बनेको नियम वा विनियम वा सो अन्तर्गत बैंकले जारी गरेको आदेश वा निर्देशन बैंकबाट इजाजत प्राप्त बैंक वा वित्तीय संस्थाको संचालक वा पदाधिकारी वा कर्मचारीले उल्लङ्घन गरेमा वा निजहरूले निक्षेप कर्ता वा सर्वसाधारणको हित विपरित काम गरेको वा नेपाल राष्ट्र बैंकको नियमन उल्लङ्घन गरेमा त्यस्तो संचालक पदाधिकारी वा कर्मचारीलाई नेपाल राष्ट्र बैंकले सचेत गराउने वा नसिहत दिने, निलम्बनमा राख्ने, पाँचलाख रुपैयासम्म नगद जरिवाना गर्ने, तलव भत्ता लगायतका सुविधाहरू दिन बन्द गराउन संचालक समितिलाई आदेश दिने, संचालकलाई संचालक पदबाट हटाउन वा पदाधिकारी वा कर्मचारीलाई सेवाबाट हटाउन संस्थाको संचालक समितिलाई आदेश दिने

व्यहोरा उल्लेख रहेको छ । नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ८६ (ग) मा बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई समस्या ग्रस्त घोषणा गर्न सक्ने व्यवस्था गरी संचालक तथा व्यवस्थापनलाई उचित र नैतिक आचरण भित्र रहि दैनिक काम कारवाही गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

३.३ नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा जारी गरिएको एकिकृत निर्देशन, २०६९ मा भएको संस्थाको सुशासन सम्बन्धी व्यवस्था

नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ लागु भएपछि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुमा संस्थागत सुशासन कायम गर्न राष्ट्र बैंकले २०५८ सालमा पहिलो पटक संस्थागत सुशासन सम्बन्धी निर्देशन जारी गरेको थियो । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुको निरिक्षण एवम् सुपरिवेक्षणको क्रममा देखा परेका कमी कमजोरीहरुलाई सम्बोधन गर्ने सिलसिलामा थप गरिएका निर्देशनहरुलाई समायोजन र संयोजन गरी हरेक वर्ष एकिकृत निर्देशन जारी गर्दै आएको छ । यसै सन्दर्भमा नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ७९ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी एकिकृत निर्देशन २०६९ जारी गरेको छ । सो निर्देशनको निर्देशन नं. ६ मा संस्थागत सुशासन सम्बन्धी निर्देशन रहेको छ ।

संस्थागत सुशासन सम्बन्धी सो निर्देशनमा विशेषगरी बैंक तथा वित्तीय संस्था संचालनको उच्च निकायको रुपमा रहने संचालकहरुले पालना गर्नुपर्ने आचरण, कर्तव्य र उत्तरदायित्व, कार्यकारी प्रमुखको नियुक्ति, कर्मचारीहरुले पालना गर्नुपर्ने आचरण, आन्तरिक समितिहरुको व्यवस्थाका बारेमा उल्लेख गरिएको छ । यसैगरी, संस्थाका संचालकहरु, शेयरधनी, कर्मचारी एवम् निजसँग सम्बन्धित फर्मलाई कर्जा प्रदान गर्न बन्देज लगाइएको छ ।

निर्देशनको संचालकले पालना गर्नुपर्ने आचरण सम्बन्धी व्यवस्था अन्तर्गत संचालकले न्यूनतम स्वीकारयोग्य आचरण कायम गर्नुपर्ने, संस्थाको हित विपरितका गतिविधिमा संलग्न हुन नहुने, राष्ट्र बैंकबाट इजाजत प्राप्त अन्य संस्थाको संचालक हुन नपाउने, कुनै ग्राहक विशेषको संरक्षक रहन नपाउने, पदाको दुरुपयोग गरी व्यक्तिगत फाइदा लिन नपाउने, ग्राहकको सुचना र कारोवारको गोपनियता राख्नु पर्ने एवम् ग्राहकसँग मित्रता र आपसी सम्बन्धबाट प्रभावित नभई समान र निष्पक्ष व्यवहार गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

कार्यकारी प्रमुखको नियुक्ती सम्बन्धमा संचालक समितिले प्रचलित कानून तथा संस्थाको प्रबन्धपत्र र नियमावलीको अधीनमा रही संस्थागत सुशासन तथा आन्तरिक नियन्त्रण एवम् सन्तुलन कायम हुने गरी व्यवसायिक दक्षता भएको, बैकिङ्ग व्यवसायको उच्च तहमा काम गरेको, आन्तरिक नियन्त्रण र सुशासन कायम गर्न सक्ने व्यक्ति कार्यकारी प्रमुखमा नियुक्ती गर्नु पर्ने व्यवस्था रहेको छ । साथै कार्यकारी प्रमुख अन्य इजाजत प्राप्त संस्थामा काम गर्न नपाउने व्यवस्था रहेको छ ।

निर्देशनले कर्मचारीले पालना गर्नु पर्ने आचरण सम्बन्धी व्यवस्था पनि गरेको छ । सो व्यवस्था अन्तर्गत कर्मचारीले न्यूनतम स्वीकारयोग्य आचरण कायम गर्नुपर्ने, संस्थाको हित विपरितका गतिविधिमा संलग्न हुन नहुने, इजाजत पत्र प्राप्त संस्थाको संचालक हुन नपाउने एवम् कुनै पनि ग्राहकको जमीन तथा जायजेथा सम्बन्धी कारोवारमा संरक्षक हुन नपाउने व्यवस्था रहेको छ ।

सोही निर्देशन बमोजिम बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुले संस्थाको संचालक संयोजक वा सदस्य रहने गरी लेखा परिक्षण समिति, जोखिम व्यवस्थापन समिति, कर्मचारी व्यवस्थापन र सेवा सुविधा समिति गठन गर्नु पर्ने व्यवस्था रहेको छ । आचारसंहिता तथा सुशासन सम्बन्धी व्यवस्था अन्तर्गत हरेक संस्थाले आचारसंहिता निर्माण गरी लागु गर्नुपर्ने, सुशासन इकाई गठन गरी सुशासनको स्थितिबारे अनुगमन गर्ने र राष्ट्र बैंकद्वारा निरिक्षणको क्रममा उठाइएका विषयहरुलाई तत्कालै कार्यान्वयन गर्नु पर्ने व्यवस्था रहेको छ । यसरी एकिकृत निर्देशनको संस्थागत सुशासन सम्बन्धी व्यवस्थामा संचालक, कार्यकारी प्रमुख, कर्मचारी सबैको काम, कर्तव्य, अधिकार, पालना गर्नु पर्ने आचरण आदि विषयमा स्पष्ट मार्ग निर्देशन गरिएको छ ।

३.४ बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ मा संस्थागत सुशासन सम्बन्धी व्यवस्था

बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ९, ११, १२, १४, १५, २१ तथा २४ मा संस्थागत सुशासन सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ । बैंक तथा वित्तीय सम्बन्धी ऐन, २०६३ मा भएको व्यवस्था अनुसार बैंक तथा वित्तीय संस्थाका संस्थापकहरुले वित्तीय कारोवार संचालन गरेको कम्तीमा ५ वर्षसम्म आफ्नो नाममा रहेको शेयर विक्रि वा धितो बन्धक राख्न पाउँदैनन् । त्यसै गरी, संचालक, कार्यकारी प्रमुख, लेखा परिक्षक, सचिव,

संस्थाको व्यवस्थापन तथा लेखा सम्बन्धी काममा प्रत्यक्ष संलग्न व्यक्तिले त्यस्तो पदमा बहाल रहेसम्म वा पदबाट हटेको १ वर्षसम्म सम्बन्धित संस्था वा त्यसको सहायक कम्पनीको धितो पत्र आफ्नो वा परिवारको नाममा खरिद विक्रि गर्न वा धितो बन्धक राख्न वा दान बकस लिन दिन नपाउने व्यवस्था रहेको छ ।

सोही ऐन अनुसार संचालक समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार तोकिएको छ । सो बमोजिम समितिले विद्यमान कानून, प्रबन्धपत्र तथा नियमावलीको अधिनमा रही साधारणसभाबाट हुने काम बाहेक संस्थाले गर्नु पर्ने सबै काम र प्रयोग गर्ने अधिकार समितिमा निहित हुने र काम सुव्यवस्थित रूपले संचालन गर्न विनियम बनाउन सक्ने व्यवस्था छ । साथै संचालकले पाउने बैठक भत्ता, पारिश्रमिक तथा अन्य सुविधा नियमावलीमा तोकिए बमोजिम हुने र नियमावलीमा उल्लेख भए बाहेक कुनै सुविधा लिएमा ऐन बमोजिम कसुर गरेको मानी निजबाट असुल उपर गरिने व्यवस्था छ ।

चेक खरिद सम्बन्धमा

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुको आफ्नो संस्थाको संस्थापक / संचालक / कर्मचारी तथा नीजहरुको एकाघर परिवारको सदस्यको चेक खरिद गर्न नपाइने व्यवस्था छ । संस्थापक, संचालक एवम् कर्मचारीहरुले चेक खरिद गरेमा एक अर्कामा वित्तीय स्वार्थ गासिने देखिएको हुँदा उक्त व्यवस्था गरिएको र अन्य ग्राहकहरुको चेक खरिद गरेमा खरिद गरेको दिन समेत बढीमा तीन कार्य दिनभित्र अनिवार्यरूपमा चेक कलेक्सन वा समाशोधनमा पठाउनु पर्नेछ, अन्यथा नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ तथा अन्य प्रचलित कानून बमोजिम कारवाही हुने ।

३.५ कम्पनी ऐन, २०६३ मा भएको संस्थागत सुशासन सम्बन्धी व्यवस्था

कम्पनी ऐन, २०६३ ले संस्थाको संस्थागत सुशासन सम्बन्धमा देहाय बमोजिमको व्यवस्था गरेको छ ।

विवरणपत्र प्रकाशन गर्नुपर्ने, पब्लिक लिमिटेड कम्पनीले आफ्नो धितोपत्र प्रकाशन गर्नु अगावै विवरणपत्र प्रकाशन गर्नु पर्ने व्यवस्था कम्पनी ऐन, २०६३ मा भएको पाइन्छ । विवरणपत्र प्रकाशन गर्नु अघि कम्पनीका सबै संचालकहरुले विवरणपत्रमा सहीछाप गरी

स्वीकृतिको लागि धितोपत्र सम्बन्धी प्रचलित कानून बमोजिम धितो पत्र बोर्ड समक्ष लिखित रूपमा निवेदन दिनु पर्नेछ, भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ ।

विवरणपत्रमा लेखिएको कुराको जवाफदेही सो विवरणपत्रमा सहिछाप गर्ने व्यक्ति वा संचालक नै हुनुपर्ने बदनियत वा जानाजानी भुट्टा कुराहरु उल्लेख गरी विवरणपत्र प्रकाशन गरिएको रहेछ भने त्यसको हानी नोक्सानीको क्षतिपूर्ति विवरणपत्रमा सहिछाप गर्ने संचालकले व्यक्तिगत रूपमा व्यहोर्नु पर्ने छ, भन्ने व्यवस्थाले कम्पनी संचालनका लागि आवश्यक विवरणपत्रको प्रकाशन र पारदर्शिताका बारेमा जोड दिएको पाइन्छ । जसबाट धितोपत्रमा लगानी गर्ने लगानीकर्ताहरुको हित संरक्षण गर्न चासो दिएको पाइन्छ ।

त्यसैगरी कुनै पब्लिक कम्पनीले आफ्नो धितोपत्र सर्वसाधारणलाई निष्काशन गर्दा वा त्यस्तो धितोपत्र बिक्री, बाँडफाड गर्दा तथा रकम असुली गर्दा वा सबै प्रकारका कारोबार गर्न मान्यता प्राप्त धितोपत्र व्यावसायी मार्फत् कारोबार गर्नुपर्ने गरी धितोपत्र कारोबारको प्रक्रिया निर्दिष्ट गरेको देखिन्छ ।

पब्लिक कम्पनीको खुद सम्पत्ति नेटवर्थ घट्न गई चुक्ता पूँजीको आधा वा सो भन्दा कम हुन आएमा त्यस्तो व्यहोरा जानकारीमा आएको ३५ दिनभित्र संचालकहरुले कम्पनी तथा शेयरधनी समेतको हितका लागि उपयुक्त रणनीति तयार गर्नुपर्ने र सो को जानकारी भएको लगत्तै पछि बस्ने साधारणसभामा यस सम्बन्धी छुट्टै प्रताव लैजानुपर्ने गरी कम्पनीको साधारण सभा बोलाउनुपर्ने व्यवस्था समेत कम्पनी ऐनमा भएको पाइन्छ । यसरी संचालकले बदनियत चिताई वा द्वेषपूर्ण लापरवाहीको कारणले कम्पनीको खुद सम्पत्ति घट्न गएको ठहरिएमा सो को क्षतिपूर्ति समेत त्यस्तो काम गर्ने संचालकले तिर्नुपर्ने गरी कम्पनीको खुद सम्पत्तिको संरक्षणमा संचालक जिम्मेवार हुने गरी कम्पनीको संस्थागत सुशासनमा जोड दिएको पाइन्छ ।

यस अध्याय तीनमा नेपालमा बैकिङ्ग सुशासनको नीतिगत व्यवस्थाको बारेमा भएका प्रावधानहरुको उल्लेख गरिएको छ । जस अनुसार बैकिङ्ग व्यवसायमा अत्याधिक जोखिममा संचालन हुने र अन्य संस्थाको तुलनामा यसको कार्यक्षेत्र र प्रकृति भिन्न हुने हुँदा संस्थागत सुशासनको महत्व र भूमिका बैकिङ्ग क्षेत्रमा अधिक हुने गर्दछ । विशेष गरी संचालक र उच्च व्यवस्थापनको कामकारवाही, आचरण, व्यवसायिक विशेषता र दक्षता, सम्पत्ति एवम् जोखिम व्यवस्थापनको कुशलता आदिले संस्थाको सुशासनलाई इङ्गित गर्दछ । अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा सुशासन कायम गर्न नसक्दा देखा परेका संकटहरु नेपालका बैंक तथा वित्तीय

संस्थामा पनि यदाकदा देखिने गरेका छन् । राष्ट्रिय एवम् अन्तर्राष्ट्रिय अनुभवहरूको आधारमा नेपालका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा वित्तीय अनुशासन, पारदर्शिता र सुशासन कायम गर्न ऐन, नियम र नियामक निर्देशनहरू जारी गरी लागु गरिएका छन् ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा संस्थागत सुशासन कायम गर्न बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन २०६३, नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई जारी गरिएको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा जारी गरिएको संस्थागत सुशासन सम्बन्धी निर्देशन बासेल कमिटीको संस्थागत सुशासन सम्बन्धी सिद्धान्तहरूमा आधारित रहेको छ । एकिकृत निर्देशनमा संचालक, कार्यकारी प्रमुख र कर्मचारीहरूको आचरण, काम, कर्तव्य, अधिकार र आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको व्यवस्था गरिएको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ मा संचालक समितिको काम, कर्तव्य, अधिकार र पारिश्रमिक तथा सुविधाको सम्बन्धमा उल्लेख गरिएको छ । नेपालमा सुशासन सम्बन्धी व्यवस्था लागु गर्नमा शुरुमा केही असहजता र हिच्कीचाह रहेता पनि हाल सुशासन सम्बन्धी यवस्थाहरू प्रति संस्थाहरू सजग बन्दै आएका छन् ।

अध्याय : चार

मुक्तिनाथ विकास बैंकमा संस्थागत सुशासनको अवस्था

४.१ मुक्तिनाथ विकास बैंकको परिचय

नेपालमा खुला एवम् उदार अर्थनीति अवलम्बन गरिए पश्चात वित्तीय प्रणालीलाई पनि खुला गर्दै सोही बमोजिम ऐन नियमहरूको व्यवस्था गरिएपछि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू खुल्ने क्रमले व्यापकता थियो । अधिकांश बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू काठमाडौं केन्द्रित रहेर आफ्नो कारोवार गरिरहेको समयमा मोफसलमा रहेर बैंकिङ कारोवार गर्ने उद्देश्यले बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ बमोजिम नेपाल राष्ट्र बैंकबाट “ख” बर्गको वित्तीय संस्थाको रूपमा इजाजत प्राप्त गरी २०६३ पौष १९ गते यस विकास बैंकको स्थापना भएको हो । स्याङ्जा जिल्लाको पुतली बजार नगर पालिका वार्ड नं. १ मा केन्द्रिय कार्यालय रहेको यस बैंकले वि.सं. २०६७ देखि कास्की जिल्लाको पोखरा उपमहानगर पालिका वडा नं. ९ पृथ्वीचोकमा आफ्नो केन्द्रिय कार्यालय स्थानान्तरण गरी कारोवार सञ्चालन गरिरहेको छ ।

आधुनिक, ग्रामिण र लघुवित्त बैंकिङ सेवा एकै साथ सञ्चालन गर्दै आएको यस बैंकले लघुवित्त सेवालार्इ विशेष ग्राह्यता दिदै छुट्टै लघुवित्त विभाग र लघुवित्त शाखा कार्यालयहरू स्थापना गरी कास्की, स्याङ्जा र तनहुँ जिल्लाका ग्रामिण एवम् शहरी क्षेत्रहरूमा लघुवित्त कारोवार गर्दै आएको छ । २०६९ आषाढ मशान्तसम्म यस विकास बैंकका आधुनिक बैंकिङ शाखा कार्यालय १४ र लघुवित्त बैंकिङ शाखा कार्यालय २१ वटा रहेका छन् ।

४.२ आधुनिक बैंकिङ गतिविधि

➤ शेयर पूँजीको संरचना - २०६९ आषाढ मशान्तसम्म मुक्तिनाथ विकास बैंकको शेयर

पूँजीको संरचना देहाय बमोजिम रहेको छ ।

(क) अधिकृत पूँजी रु.१ अर्ब

(ख) जारी पूँजी रु.२० करोड

(ग) चुक्ता पूँजी रु.२० करोड

४.२.१ निक्षेप संरचना

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको स्वपूँजी, जनतासँग स्वीकार गरिएको निक्षेप लगायतका स्रोतहरूलाई विश्वास योग्य र असूली हुन सक्ने व्यक्ति संस्था एवम् क्षेत्रमा ऋण लगानी गर्नु बैंकहरूको प्रमुख कार्य हो । निक्षेप रकमको लागि निक्षेपकर्ताहरूलाई व्याज प्रदान गर्नुपर्ने हुदाँ त्यसरी जम्मा गरिएको रकम भरपर्दो, सुरक्षित एवम् उच्च व्याज आम्दानी गर्न सकिने गरी ऋण तथा लगानीको रूपमा बैंकहरूले प्रदान गर्दछन् । जनतासँग निक्षेपको रूपमा लिइएको रकम ऋणीहरूलाई निश्चित व्याजदर मार्जिनमा पुनः वितरण गरिने हुदाँ बैंकिङ व्यवसाय अत्यन्तै संवेदनशील मानिन्छ । संस्थापक सदस्यहरू र साधारण शेयर धनीहरूको स्वपूँजीमा स्थापना भएको यस बैंकले पनि अन्य बैंक सरह प्रमुख श्रोतको रूपमा निक्षेप परिचालनलाई जोड दिएको छ । संस्थाको निक्षेप संरचना देहाय अनुसार रहेको देखिन्छ ।

तालिका नं. ४.१

आधुनिक बैंकिङ्ग कार्यक्रम, निक्षेप स्थिति

(रु. हजारमा)

क्र.सं.	विवरण	२०६७ आषाढ	२०६८ आषाढ	२०६९ आषाढ
१.	चल्ती	२४९९६	११०३०	१४२१३
२.	बचत	२८२९०३	३६७६०७	५३९९४७
३.	मुद्दती	१२६४९१	१९२३१५	२७६५८९
४.	अन्य	-	१८७५१८	१८८१३६
५.	कूल जम्मा :	४३४३१०	७५८४७०	१०१०८८५

स्रोत : मुक्तिनाथ विकास बैंक, २०६९ आषाढ

२०६७, २०६८, २०६९ आषाढ मसान्तमा बैंकको कुल निक्षेप क्रमशः ४३४३१० हजार, ७५८४७० हजार र १०१०८८५ हजार रहेको छ । कुल निक्षेपको बृद्धिदर ०६९ आषाढ मसान्तमा २०६८ आषाढ मसान्तको तुलनामा ३३.२७ प्रतिशतले बृद्धि भएको र उक्त रकम वित्तीय श्रोत सङ्कलन सम्बन्धी निर्देशनको दायरा भित्र रहेको देखिन्छ । साथै, राष्ट्र बैंकको निर्देशन बमोजिम बैंकले कुनै एउटै फर्म कम्पनी वा संगठित संस्थाबाट आफ्नो कूल

निक्षेपको बढीमा २० प्रतिशतमा नबढ्ने गरी संस्थागत निक्षेप परिचालन गर्न पाउने व्यवस्था भित्र रहेर नै निक्षेप परिचालन गरेको छ ।

४.२.२ कर्जा लगानी स्थिति

बैंकले विभिन्न शीर्षकहरूमा प्रवाह गरेको कर्जाको विवरण देहाय बमोजिम रहेको छ ।

तालिका नं. ४.२

आधुनिक बैंकिङ्ग कार्यक्रम, कर्जा लगानी स्थिति

रु. हजारमा

क्र.सं.	विवरण	२०६७ अषाढ	२०६८ आषाढ	२०६९ आषाढ
१	कृषि	२५१५४	२३३४	८७०४
२.	थोक तथा खुद्रा विक्रेता	१०५९७१	१०८०२०	१४५०६१
३.	उत्पादन सम्बन्धी			-
४.	निर्माण	१९९२६५	२१७७५०	२७३४८८
५.	यातायात तथा संचार	१२३६०२	२१४१४१	२७७२०३
६.	अन्य सेवाहरू	९१०२	८९४२	१३६०५
७.	अन्य	३८८३१	४०२२९	६७५२३
	जम्मा	५०१९२५	५९१४१६	७८५५७४

स्रोत : मुक्तिनाथ विकास बैंक, २०६९ आषाढ

बैंकले २०६७, २०६८ र २०६९ आषाढ मसान्तसम्म प्रवाह गरेको कर्जा रकम क्रमशः रु.५०१९२५ हजार, ५९१४१६ हजार र ७८५५७४ हजार रहेको छ । २०६८ अषाढको तुलनामा २०६९ आषाढमा कर्जा प्रवाह ३२.८३ प्रतिशतले बृद्धि भएको छ । कुल कर्जा प्रवाह मध्ये कृषि क्षेत्रमा केवल १.१० प्रतिशत लगानी भएको छ । त्यस्तै यातायात र संचार क्षेत्रमा सबै भन्दा बढी ३५.२९ प्रतिशत लगानी रहेको छ ।

४.३ लघुवित्त अन्तर्गत बचत, ऋण लगानी र असुली स्थिति

यसै सन्दर्भमा मुक्तिनाथ विकास बैंकद्वारा सञ्चालित लघुवित्त कार्यक्रम अन्तर्गतको बचत, ऋण लगानी र असुली स्थितिलाई निम्नानुसार देखाइएको छ ।

४.३.१ बचतको स्थिति

मुक्तिनाथ विकास बैंकले लघुवित्त कार्यक्रम सञ्चालनसँगै समुह सदस्यहरूसँग विविध प्रकारका बचत योजनाहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ । लघुवित्त अन्तर्गतको विविध प्रकारका बचत योजनाहरूको कूल रकम र कास्की जिल्लामा यसको स्थितिलाई तलको तालिकामा देखाएको छ ।

तालिका नं. ४.३

लघुवित्त कार्यक्रम, बचत स्थिति

रु. हजारमा

सि.नं.	शीर्षक	आ.व.				
		०६४।६५	०६५।६६	०६६।६७	०६७।६८	०६८।६९
क)	समुह बचत सङ्कलन	२९५१	७०२६	२११३९	५६६८२	९७७६२
ख)	केन्द्र कोष बचत.	१९३९	२१३८	२७५१	३०२२	२७६९
ग)	व्यक्तिगत बचत	२६५०	५२९५	१९६९०	५६०८३	९४३९१
घ)	मुक्तिनाथ पेन्सन बचत	१७९२	६१००	२००३५	५३८४२	९३७१०
ङ)	पर्व बचत	१७	१२०	२३०	६०६	५१२
च)	उपकार बचत	१११	३६०	९९३	२३१०	४३९४
छ)	ग्रामिण बचत				३२९०२	६६३२८
बचत परिचालन (कूल बचत)		९४६०	२१०४०	६४८३७	२०५४४६	३५९८६६

स्रोत : मुक्तिनाथ विकास बैंक, २०६९ आषाढ

उल्लेखित तालिका अनुसार बैंकले लघुवित्त कार्यक्रम अन्तर्गत समुह, केन्द्रकोष, व्यक्तिगत, पेन्सन, पर्व, उपकार र ग्रामिण बचत गरी सात प्रकारका बचत योजनाहरू सञ्चालन गरेको छ । विगत ५ वर्षको बचत स्थितिलाई हेर्दा आ.व. ०६४/६५, ०६६/६७,

०६७/६८ र ०६८/६९ मा क्रमशः १२२.४१ प्रतिशत, २०८.१६ प्रतिशत, २१६.८६ प्रतिशत र ७५.१६ प्रतिशतले बृद्धि भई आ.व. ०६८/६९ को अन्त्यमा रु.३५ करोड ९८ लाख ६६ हजार पुगेको छ । आ.व. ०६४/६५ मा कूल बचतमा समुह बचतको अंश ३१.२० प्रतिशत र व्यक्तिगत बचतको अंश २८ प्रतिशत रहेकोमा ०६८/६९ मा आएर क्रमशः २७ प्रतिशत र २६ प्रतिशतमा रहेको छ । यसरी २०६९ असार मशान्तसम्ममा लघुवित्त कार्यक्रम संलग्न महिलाहरुले व्यक्तिगत बचतको रुपमा ९ करोड ४३ लाख ९१ हजार जम्मा गरेका छन् । मुक्तिनाथ विकास बैंकले लघुवित्त कार्यक्रम मार्फत कुल रु.३५ करोड ९८ लाख ६६ हजार बचत गर्न सक्षम भएको छ ।

तालिका नं. ४.४

लघुवित्त कार्यक्रम, कास्की जिल्लाको बचत स्थिति

रु. हजारमा

सि.नं.	शीर्षक	आ.व.	
		०६७/६८	०६८/६९
क)	समुह बचत सङ्कलन	२०,३९३	३५६७२
ख)	केन्द्र कोष बचत.	९१२	८७७
ग)	व्यक्तिगत बचत	२०,३०६	३३५७९
घ)	मुक्तिनाथ पेन्सन बचत	१९,२०५	३४४९२
ङ)	पर्व बचत	३९०	२५७
च)	उपकार बचत	१,०४९	२११२
छ)	ग्रामिण बचत		१०४३
बचत परिचालन (कूल बचत)		६२,२५५	१०८०३२

स्रोत : मुक्तिनाथ विकास बैंक, २०६९ आषाढ

कास्की जिल्लामा लघुवित्त कार्यक्रम ०६७/६८ बाट मात्र शुरु भएको देखिन्छ । आ.व. ०६७/६८ कूल रु.६ करोड २२ लाख ५५ हजार बचत सङ्कलन भएकोमा ०६८/६९ मा ७४ प्रतिशतले बढेर रु.१० करोड ८० लाख ३२ हजार पुगेकोछ । कूल बचतमा जिल्लाको अंश ०६७/६८ मा ३०.३० प्रतिशत रहेकोमा ०६८/६९ मा ३० प्रतिशत रहेको छ ।

४.३.२ कर्जा लगानी स्थिति

मुक्तिनाथ विकास बैंकले लघुवित्त कार्यक्रम अन्तर्गत सेवा विस्तार भएका जिल्लाहरूका महिला सदस्यहरूलाई विभिन्न शीर्षकहरूमा कर्जा प्रदान गर्दै आएको छ । कर्जा प्रदान गर्दा समुह सदस्यहरूको सीप, क्षमता, स्थानीय उत्पादनहरूको सम्भावना र बजारको अवस्थालाई मध्यनजर राख्ने गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.५

लघुवित्त कार्यक्रम, कर्जा लगानी स्थिति

रु. हजारमा

सि.नं.	शीर्षक	आ.व.				
		०६४।६५	०६५।६६	०६६।६७	०६७।६८	०६८।६९
क)	पशुपालन	३१४४८	४९२६६	१७५९३६	३३७०३८	३६७३५१
ख)	कृषि उत्पादन	१९६५५	३०७९१	१०९९६०	९८१४१	११४८७५
ग)	कृषि उपज व्यापार	११७९३	१८४७५	६५९७६	९३१०२	८४८४३
घ)	खुद्रा पसल	७८६२	१२३१६	४३९८४	१६२१९६	१५०८४५
ङ)	सेवा व्यापार	७८६२	१२३१६	४३९८४	७६४२४	६२३८३
च)	अन्य व्यापार				९००९५	५९८१९
छ)	अन्य व्यवसाय				३४४४०	३७२७७
कूल कर्जा लगानी		७८६१९	१२३१६४	४३९८४१	८९१४३७	८७७३९२

स्रोत : मुक्तिनाथ विकास बैंक, २०६९ आषाढ

उल्लेखित तालिका अनुसार लघु कर्जा कार्यक्रम अन्तर्गत समुह सदस्यहरूलाई पशुपालन, कृषि उत्पादन, कृषि उपज बेच विखन, खुद्रा पसल सेवा व्यापार आदि शीर्षकमा कर्जा प्रदान गरिएको छ । आ.व. ०६४/६५ मा रु. ७ करोड ८६ लाख १९ हजार कर्जा प्रदान भएकोमा आ.व. ०६५/६६, ०६६/६७, ०६७/६८ मा क्रमशः ५६.६५ प्रतिशत, २५.७९ प्रतिशत, १०२.६७ ले वृद्धि भई रु. ८९ करोड १४ लाख ३७ हजार पुगेको छ भने आ.व. ०६८/६९ मा १.५७ प्रतिशतले ह्रास आई रु. ८७ करोड ७३ लाख ९२ हजार कर्जा लगानी भएको छ ।

तालिका नं. ४.६

लघुवित्त कार्यक्रम, कास्की जिल्लाको कर्जा लगानी स्थिति

रु. हजारमा

सि.नं.	शीर्षक	आ.व.	
		०६७/६८	०६८/६९
क)	पशुपालन	१२९०१६	११९०२६
ख)	कृषि उत्पादन	५३५३५	४६७०८
ग)	कृषि उपज व्यापार	३९९४७	२२४९८
घ)	खुद्रा पसल	८४५४२	५१२८९
ड)	सेवा व्यापार	७१४३५	२११९५
च)	अन्य व्यापार	१२३७२८	३६७८९
छ)	अन्य व्यवसाय	३७५१८	२१९७२
कूल कर्जा लगानी		५३९७२१	३१९४७७

स्रोत : मुक्तिनाथ विकास बैंक, २०६९ आषाढ

कास्की जिल्लामा सञ्चालित लघु कर्जा कार्यक्रम अन्तर्गतको कर्जा लगानीलाई हेर्दा आ.व. ०६७/६८ मा रु.५३ करोड ९७ लाख २२ हजार भएकोमा ०६८/६९ मा ४०.८० प्रतिशतले कमी आई रु. ३१ करोड ९४ लाख ७७ हजार कर्जा लगानी भएको छ। आ.व. ०६८/०६९ मा भएको कुल कर्जा लगानी मध्ये पशुपालन क्षेत्रमा ४७.२५ प्रतिशत लगानी भएको छ भने खुद्रा व्यापारमा १६.५० प्रतिशत अंश लगानी भएको छ।

४.३.३ सामाजिक एवम् जनसांख्यिक स्थिति

यस अध्ययनमा मुक्तिनाथ विकास बैंक लघुवित्त कार्यक्रम अन्तर्गत कार्यक्षेत्र भित्र रहेका जिल्लाहरुको समग्र र कास्की जिल्लाका समुह सदस्यहरुको जातीय संरचनागत स्थितिका वारेमा विश्लेषण गरिएको छ।

अध्ययनका क्रममा लघुवित्त कार्यक्रममा आवद्ध महिला सदस्यहरुको जातीय संरचनालाई तल उल्लेखित तालिकामा देखाइएको छ।

तालिका नं. ४.७

लघुवित्त कार्यक्रम, समुह सदस्यहरुको जातिगत संरचना

सि.नं.	विवरण	सम्पूर्ण जिल्ला		कास्की जिल्ला	
		संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
१.	बाहुन क्षेत्री	१५८४३	३६.८५	५५४२	४३
२.	जनजाती	१७४१३	४०.५१	५४१८	३४.६४
३.	मुस्लीम	४४१	१.०२	१७१	१.०९
४.	मधेशी	३०	०.०७	८	०.०५
५.	दलित	८४३१	१९.६२	३८२९	२२.४८
६.	अन्य	८२४	१.९३	६७२	४.३१
		४२९८२	१००	१५६४०	१००

स्रोत : मुक्तिनाथ विकास बैंक, २०६९ आषाढ

तालिका अनुसार जातिय संरचना हेर्दा समग्रमा जनजाति, बाहुन क्षेत्री र दलितको संख्या क्रमशः ४०.५१ प्रतिशत, ३६.८५ प्रतिशत र १९.६२ प्रतिशत छ भने कास्की जिल्लामा पनि जातीय संरचना करिब मिल्दो देखिन्छ । कास्कीमा बाहुन क्षेत्री ३५.४३ प्रतिशत, जनजाति ३४.६४ प्रतिशत र दलित २४.४८ प्रतिशत छन् ।

तालिका नं. ४.८

लघुवित्त कार्यक्रम, जातिगत आधारमा ऋणीहरुको संख्या

सि.नं.	विवरण	सम्पूर्ण जिल्ला		कास्की जिल्ला	
		संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
१.	बाहुन क्षेत्री	६१५३	२३.८०	२८५२	२९.२०
२.	जनजाती	११८२९	४५.७६	३९३३	४०.२७
३.	मुस्लीम	३५५	१.३७	१६७	१.७१
४.	मधेशी	१८	०.०६	८	०.०८
५.	दलित	६९४५	२६.८७	२६८७	२७.५१
६.	अन्य	५४६	२.१४	१२०	१.२३
	जम्मा	२५८४६	१००	९७६७	१००

स्रोत : मुक्तिनाथ विकास बैंक, २०६९ आषाढ

तालिका अनुसार सम्पूर्ण जिल्लामा कुल ऋणी सदस्य संख्या मध्ये सबैभन्दा बढी जनजाति ४०.५१ प्रतिशत संख्या मध्ये पनि जनजाति ४५.७६ प्रतिशत र दलित २६.८७ प्रतिशत रहेका छन् । कास्की जिल्लामा लघुवित्त कार्यक्रममा संलग्न कुल सदस्यहरु मध्ये ६२.४५ प्रतिशतले ऋण उपभोग गरेका छन् । कूल ऋणीहरुमध्ये जनजातीको अंश ४०.२७ प्रतिशत, बाहुनक्षेत्रीको अंश २९.२० प्रतिशत र दलितको अंश २७.५१ प्रतिशत रहेको छ ।

यसरी जातीय आधारमा हेर्दा कास्की जिल्लामा कूल सदस्य संख्यामा बाहुन क्षेत्रीको अंश सबभन्दा बढी ३५.४३ प्रतिशत रहेको छ भने ऋण उपभोग गर्नेमा जनजातिहरु ४०.२७ प्रतिशत रहेका छन् ।

४.४ मुक्तिनाथ विकास बैकसँग सम्बन्धित नीतिगत व्यवस्थाहरु

स्थानीय सीप, श्रम र पूँजीको परिचानलनद्वारा समाजमा न्यून आय भएका विपन्न बर्गलाई आय बृद्धि मुलक व्यवसाय सञ्चालन गर्न आवश्यक पर्ने लघुवित्त सेवा उपलब्ध गराई उनीहरुको आयस्तर मा बृद्धि ल्याउन मुक्तिनाथ विकास बैकबाट सञ्चालित लघुवित्त कार्यक्रमलाई सुव्यवस्थित रुपले सञ्चालन गर्न विभिन्न निर्देशिका, नीति नियम बनाई लागु गरेको छ ।

४.४.१ विभिन्न समिति तथा उपसमितिहरु

- (क) संचालक समिति
- (ख) लेखा परिक्षण समिति
- (ग) कर्जा उप-समिति
- (घ) पदपूर्ति समिति
- (ङ) बजेट निर्माण उप-समिति
- (च) निर्माण उप-समिति

४.४.२ नीति निर्देशिकाहरु

बैंकले आफ्नो कार्य सम्पादन प्रक्रियालाई पारदर्शि एवम् सुस्पष्ट गर्न निम्नानुसारका नियमावली, विनियमावली नीति तथा कार्य विधिहरु तयार गरेको छ ।

१. कर्जा अपलेखन व्यवस्था विनियमावली, २०६३

२. कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६३
३. कर्जा नीति निर्देशिका विनियमावली, २०६३
४. आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी विनियमावली, २०६३
५. सम्पत्ति दायित्व व्यवस्थापन नीति, २०६५
६. सूचना प्रविधि नीति, २०६४
७. लगानी नीति, २०६३
८. ग्राहक पहिचान सम्बन्धी (KYC) कार्यविधि, २०६४
९. लेखापरिक्षण सम्बन्धी कार्यविधि, २०६५
१०. कार्य सञ्चालन निर्देशिका, २०६७

४.४.३ लघुवित्त कार्यक्रमसँग सम्बन्धित कर्मचारीसँग गरिएको अन्तरक्रियाबाट प्राप्त तथ्यहरु

संचालकहरूसँग गरिएको छलफलबाट निम्न तथ्यहरु प्राप्त भएका छन् :

- संस्थामा संस्थापक शेयर धनी मध्येबाट ५ जना र सर्वसाधारण शेयर धनी मध्येबाट ३ जना गरी ८ जनाको संचालक समिति रहेको छ ।
- संचालकहरुको योग्यतामा १ जना स्नातकोत्तर, ४ जना स्नातक र ३ जना प्रमाणपत्र तह रहेको छ ।
- संचालकहरुमा १ जना अधिवक्ता, १ जना निर्माण व्यवसायी, २ जना व्यापारी, ४ जना सामाजिक कार्यकर्ता रहेका छन् ।
- संचालकहरुको व्यक्तिगत लगत तयार गरी राखिएको छ ।
- संचालकहरु संस्थाको नीति निर्माणमा प्रत्यक्ष रूपमा संलग्न रहेको र प्रशासनिक कार्यमा कुनै हस्तक्षेप गरेको देखिदैन ।
- संस्थाका संचालकहरु अन्य संस्थामा संलग्न रहेको देखिदैन ।
- मुक्तिनाथ विकास बैंकले विपन्न र न्यून आय भएका महिलाहरुमा विश्वसनियता बढाएको छ ।
- गरिब महिलाहरुको आत्मविश्वास बढाउने गरी सीपमूलक तालिमको व्यवस्था गरेको छ ।

- बैंकमा जनता होइन, जनतामा बैंक जानुपर्दछ भन्ने भावनाको विकास गरेको छ ।
- महिलाहरु स-सानो व्यवसाय गरी आय आर्जन गर्न सफल भएका छन् ।
- सेवाग्राहीको ९० प्रतिशत समस्या हल गर्न सफल भएको छ ।
- सामाजिक एवम् आर्थिक स्थिति उच्च पार्न गरिब एवम् विपन्न महिलाको पहुँच बढाएको छ ।
- लघुवित्त कारोवारमा अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा देखिएको छ । लघुवित्त कारोवार गर्ने लघुवित्त विकास बैंकहरु र गैह्रसरकारी संस्थाहरु प्रशस्त मात्रामा खुलेका हुँदा एक अर्कामा प्रतिस्पर्धा रहनुको साथै ग्राहकहरु समेत तानिने गरेको देखिन्छ । त्यसैले ग्राहकहरु एक बैंकबाट अर्को बैंकमा समेत ऋण लिने र समयमा नै किस्ता तथा व्याज भुक्तानी गर्न अप्ठेरो परेको देखिएको छ । जसको परिणाम स्वरुप लघुवित्तले लिएको लक्ष्य हासिल गर्न समेत समस्या आएको देखिन्छ ।
- एउटै उद्देश्य भएका संस्थाहरुको बाक्लो उपस्थितिले प्रतिस्पर्धा बढ्दै गएको र ग्राहकहरुलाई संस्थामा टिकाइ राख्न कठिन भएको छ ।
- लघुवित्त कार्यक्रममा विपन्न महिलाहरुलाई तालिम, सीप विकास एवम् सशक्तिकरण गरी योग्य बनाउन कर्मचारीले धेरै दुःख र मिहिनेत गर्नु परेको छ ।

४.५ मुक्तिनाथ विकास बैंकमा संस्थागत सुशासनको अवस्था

मुक्तिनाथ विकास बैंक नेपाल राष्ट्र बैंकबाट 'ख' वर्गको बैंकको रुपमा इजाजत पत्र प्राप्त गरी सञ्चालन भइरहेको विकास बैंक हो । नेपालका अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुलाई लागु हुने ऐन, नियम, निर्देशनका व्यवस्थाहरु यस बैंकलाई पनि लागु हुने सन्दर्भमा यस अध्ययनको उद्देश्यसँग सापेक्ष हुने गरी राष्ट्र बैंकले जारी गरेका परिपत्र र निर्देशनहरु लागु भए नभएको विशेषगरी संस्थागत सुशासन कायम गर्न संस्थाको नीतिगत व्यवस्थाहरु र तिनको कार्यान्वयन अवस्था के कस्तो छ ? आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली गुणात्मक छ, छैन ? लेखा परिक्षणको प्रभावकारीता के कस्तो छ ? आदि विषयहरुमा आधारित रहेर उक्त विकास बैंकको सुशासनको अवस्था पहिचान गरिएको छ ।

४.५.१ सबल पक्षहरु

- **अनिवार्य नगद मौज्जात**

बैंकले कायम गर्नु पर्ने अनिवार्य नगद मौज्जात २०६९ आषाढ मसान्तमा १७.७३ प्रतिशत कायम गरेकोले अनिवार्य नगद मौज्जात सम्बन्धी नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशन पालना भएको देखिन्छ ।

- **क्षेत्रगत कर्जा सम्बन्धमा**

नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी एकिकृत निर्देशन, २०६९ को निर्देशन नं. ३ को बुँदा नं. ११ बमोजिम बैंकले क्षेत्रगत कर्जा सम्बन्धी निर्देशनको पालना गरेको देखिन्छ । बैंकको कूल कर्जाको अधिक अंश यातायात, निर्माण र थोक तथा खुद्रा व्यापार क्षेत्रमा प्रवाह भएको छ ।

- **कर्जा सुरक्षण**

बैंकले कर्जाको सुरक्षणको लागि कर्जा सूचना लिने, मालपोत कार्यालयबाट घरजग्गा रोक्का वा दृष्टिबन्धक पास गर्ने तथा सवारी साधनहरु यातायात व्यवस्था कार्यालयबाट संस्थाको नाममा दर्ता गर्ने गरेको देखिन्छ । बीमा योग्य चल तथा अचल सम्पत्ति, मूल्याङ्कन भएको स्थिर सम्पत्ति मध्ये घरको तथा हायर पर्चेज कर्जाहरुमा सवारी साधनको बीमा गर्ने गरेको देखिन्छ ।

- **विपन्न वर्ग कर्जा**

नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी एकिकृत निर्देशन, २०६९ को निर्देशन नं. १७ बमोजिम इजाजत प्राप्त संस्थाले ६ महिना अधिको कूल बाँकी कर्जा सापटको आधारमा विपन्न वर्गमा प्रवाह गनुपर्ने ३.५ प्रतिशत वरावरको रकम प्रवाह गर्नु पर्ने राष्ट्र बैंकको निर्देशन पालना भएको पाइन्छ ।

- **कर्जा अख्तियारी**

बैंकले कर्जा स्वीकृतिको अख्तियारी सम्बन्धमा स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ । शाखा कार्यालयको व्यवस्थापकलाई रु.५ लाख, कर्जा विभाग प्रमुखलाई रु.१० लाख, रु.१० लाखदेखि रु.२० लाखसम्म प्रमुख कार्यकारी अधिकृत र रु.२० लाख देखि रु.३० लाखसम्मको कर्जा उप-समिति र रु.३० लाखदेखि माथिको कर्जा संचालक समितिबाट स्वीकृत गर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

- **जनशक्ति व्यवस्थापन एवम् सुविधा**

बैंकले कर्मचारी भर्ना, छनौट, पदस्थापन, सेवा, सुविधा आदि विषयमा दिशानिर्देश गर्न कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६३ लागु गरेको छ ।

- **आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली**

नेपाल राष्ट्र बैंकबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुलाई जारी गरिएको एकिकृत निर्देशन २०६९ को निर्देशन ६ को बुँदा नं. २ को व्यवस्था बमोजिम गठन हुनु पर्ने लेखा परिक्षण समिति गठन गरी आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

- कर्मचारी सेवा विनियमावलीमा भएको व्यवस्था बमोजिम प्रतिस्पर्धात्मक र पारदर्शी प्रकृया अवलम्बन गरी कर्मचारी नियुक्ति तथा बढुवा गर्ने तर्फ संचालक समिति, प्रमुख कार्यकारी अधिकृत एवम् व्यवस्थापन अग्रसर भएको देखिन्छ ।

- कर्मचारी सेवा विनियमावलीमा भएको व्यवस्था अनुसार नै कर्मचारीलाई सुविधा प्रदान गरेको देखिन्छ ।

- कार्यकारी प्रमुखको सम्बन्धमा समेत कर्मचारी सेवा विनियमावली आकर्षित हुने सन्दर्भमा कार्यकारी प्रमुखले सो विनियमावलीको परिधि भित्र रहेर नै कार्यकारी तहको जिम्मेवारी पुरा गरेको देखिन्छ ।

- बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा २२ र २५ तथा एकिकृत निर्देशन २०६९ को निर्देशन नं. ६ को बुँदा ८ को अनुसूची ६.३ बमोजिम संचालकले गर्नु पर्ने स्वघोषणा तथा अनुसूची ६.४ बमोजिम संस्थाले राख्नु पर्ने संचालकको लगत उक्त बैंकले राख्ने गरेको देखिन्छ ।

- बैंकको कर्मचारी सेवा विनियमावलीमा संस्थागत सुशासन सम्बन्धी आवश्यक व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

- नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा जारी गरिएको एकिकृत निर्देशन २०६९ को निर्देशन नं. ६ को बुँदा नं. ५ मा भएको संस्थाको समग्र वित्तीय स्थितिको समीक्षा, आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली लगायत संस्थाको कामकारवाहीमा नियमितता, मितव्ययिता एवम् प्रभावकारिता जस्ता विषयमा लेखा परिक्षण समिति जिम्मेवार र उत्तरदायित्व हुनु पर्ने व्यवस्था बमोजिम समिति सचेत रहेको देखिन्छ ।

- बैंकले सञ्चालन गरेको लघुवित्त कारोवार क्षेत्रगत रुपमा कार्य विभाजन गरी कार्यान्वयन गर्दै आएको देखिन्छ । साथै ग्रामीण क्षेत्रका विपन्न महिलाहरुलाई लघुवित्त/बैंकिङ्ग सेवा उपलब्ध गराउने उद्देश्य अनुसार सञ्चालित लघुवित्त कारोवार उद्देश्य अनुसार नै सञ्चालन भएको छ ।
- बैंकको कार्य सञ्चालन निर्देशिकामा व्यवस्था भए बमोजिम कर्मचारीहरुको जिम्मेवारी स्पष्ट किटान गरी सोही अनुसार कार्य सम्पादन हुदै आएको देखिन्छ ।
- नेपाल राष्ट्र बैंकमा नियमित रुपमा पठाउनुपर्ने सम्पूर्ण तथ्याङ्क, जानकारी एवम् सर्वसाधारणका लागि जारी गर्नु पर्ने निक्षेप र कर्जा सम्बन्धी योजनाहरु, व्याजदर योजना आदि समय समयमा जारी भएको छ ।

४.५.२ दुर्बल पक्षहरु

- संचालक समितिले आधुनिक, ग्रामीण र लघुवित्त बैंकिङ्ग कारोवार सञ्चालन गर्ने निर्णय गरे बमोजिम कारोवार भइरहेकोमा आधुनिक र ग्रामीण बैंकिङ्ग कार्यहरु के कसरी सञ्चालन गर्ने हो सो सम्बन्धी कार्यविधि र निर्देशिका तर्जुमाको अभाव देखिन्छ ।
- बचत खाताहरुको कूल व्याजदर फरक (Rate variance) २ प्रतिशत भन्दा बढी हुन नहुने राष्ट्र बैंकको निर्देशनको पूर्ण परिपालना हुन सकेको देखिदैन ।
- राष्ट्र बैंक एकिकृत निर्देशन, २०६९ को निर्देशन नं. १५ को बुँदा नं. ३ मा व्याज गणना विधि, हर्जाना लगाउने विधि, सेवा शुल्क र कमीशनदर निर्णय गराई लागु गर्नु पर्ने व्यवस्थामा पर्याप्त ध्यान दिन सकेको देखिदैन ।
- जोखिम व्यवस्थापन समिति र सुशासन इकाई गठन गर्नु पर्नेमा सो गठन भएको देखिदैन ।
- संस्थाको कर्मचारी सेवा विनियमावलीमा बहुवा सम्बन्धी कार्यविधि र कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन पद्धतिको व्यवस्था भएको देखिदैन ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा १२ मा कम्तीमा ५ जना र बढीमा ९ जना संचालकहरुको समिति रहने व्यवस्था भएकोमा उक्त व्यवस्थासँग मेल नखाने गरी नियमावलीमा ९ जना संचालकहरु रहने भनी किटान गरिएको र हाल ८ जना कायम रहेकोले प्रवन्धपत्र र नियमावलीसँग मेल खाएको देखिदैन ।

- बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ बमोजिम एक जना विशेषज्ञ संचालक नियुक्त गर्नुपर्ने र उसलाई स्वतन्त्र संचालकको रूपमा कार्य दिनु पर्ने व्यवस्था भएतापनि कार्यान्वयन भएको देखिदैन ।
- लेखा परिक्षण समितिमा रहेका संयोजक एवम् सदस्यहरु अन्य समितिहरुमा रहँदा आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली कमजोर हुने देखिन्छ ।
- संचालकहरु संस्थाले लिएको जोखिम बुझ्न, त्यसको आकलन गर्न र उच्च व्यवस्थापनलाई सजग गर्न नसकेको देखिन्छ ।
- संचालक समिति र उच्च व्यवस्थापनमा वित्तीय स्वार्थ देखिन्छ ।
- आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली सम्बन्धी व्यवस्था नहुने, भएमा पनि पालना नहुने देखिन्छ ।
- आन्तरिक तथा बाह्य लेखा परिक्षकले व्यवस्थापनले गरेका कार्यमा कानुनी वैधता मात्र प्रदान गर्ने गरेको पाईन्छ ।
- वित्तीय पारदर्शिता र खुलासा गर्नुपर्ने व्यवस्था भए पनि सरोकारवाला तथा नियमनकर्तालाई संस्थाको यथार्थ विवरण दिन नचाहने प्रवृत्ति हावी रहेको देखिन्छ ।
- संचालक समिति, उच्च व्यवस्थापन र कर्मचारीको आपसी मिलेमतोमा अनैतिक आर्थिक गतिविधि भइरहने तर त्यसको रोकथाममा कुनै प्रयास गरेको देखिदैन ।
- व्यवसायिक तथा दक्ष संचालक हुनुपर्ने व्यवस्था भएता पनि संचालकहरु व्यवसायिक दक्षता तथा अनुभवको कमी रहेको देखिन्छ ।
- आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली कमजोर हुँदा हुनसक्ने जालसाजीको बेलामा अनुमान गर्न नसक्दा दुर्घटना हुने सम्भावना देखिन्छ ।
- प्रवर्द्धकहरुले संस्थाबाट बढी भन्दा बढी तलब भत्ता, सुविधा बोनस आदि आर्थिक लाभ लिई आफ्नो लगानी असुल गर्ने र जनताको निक्षेपबाट संस्था चलाउन खोज्ने प्रवृत्ति देखिन्छ ।
- संस्थाको आर्थिक हैसियत मजबुत नबन्दै विलासी गाडी र कार्यालय स्थापना गर्ने प्रवृत्ति देखिन्छ ।
- संचालक तथा उच्च पदाधिकारीहरुले आफ्ना नातेदार एवम् नजीकका व्यक्तिलाई प्रवेश गराउने र पारिवारिक नियन्त्रण कायम गराउन खोज्ने प्रवृत्ति देखिन्छ ।
- संस्थामा पारदर्शिता र अनुशासनको कमी देखिन्छ ।

- संस्थाको कार्यसञ्चालन सुव्यवस्थित गर्न स्पष्ट नीतिगत व्यवस्था निर्माण गर्ने र सो को परिपालना गर्न उदासिन देखिन्छ ।
- बैंकको शेयर स्वामित्व संरचनाकै आधारमा संचालक समितिको गठन र त्यसै मार्फत संस्थामा सञ्चालन हुने भएकोले अधिक शेयर हुने संस्थाहरुबाट बढी स्वामित्व प्राप्त गर्न विवाद गर्ने एवम् समुहगत व्यवहार गर्ने परिपाटी रहेको छ ।
- स्वामित्व अधिकेन्द्रित रहेको आवस्थामा व्यवस्थापनमा समेत संस्थापकको वाहुल्यता तथा नियन्त्रण अधिक रहने हुँदा निर्णय प्रक्रिया एवम् कार्यान्वयन तहमा पारदर्शिता र प्रशासनको स्थिति कमजोर हुने देखिन्छ ।
- अल्पसंख्यक शेयर सदस्यको उच्च व्यवस्थापनमा पहुँच कम रहेको र अधिक स्वामित्व भएका संस्थापकहरुले संस्थाको पूर्ण नियन्त्रण अन्ततः त्यस्ता संस्थापकमा नै सिमित हुने हुँदा सुशासनका मापदण्ड तथा नियामक संस्थाको निर्देशन पालना नहुने लगायत सरकोकारवालाहरुले गुणस्तरिय सेवा पाउनबाट बञ्चित हुने स्थिति देखिन्छ ।
- संस्थागत सुशासन मार्फत संस्थाहरुलाई स्वनियमन (Self-regulate) र स्वनियन्त्रण (Self-Control) मा हिडाउनु र बजार संयन्त्र भित्र सक्षम सावित गर्नु नै संस्थागत सुशासनको प्रमुख भूमिका र महत्व रहेको देखिन्छ ।
- संस्थाको जिम्मेवार र अधिकार प्राप्त निकाय वा व्यक्तिले संस्थाको उद्देश्य, दायित्व, जोखिम र सम्भावना सबै पक्षसँग समायोजन गरी असल मनसायका साथ कार्यसम्पादन गर्नु नै संस्थागत सुशासनको महत्वपूर्ण कडी हो ।
- संस्थागत सुशासनको माध्यमबाट संस्थामा हुने र हुनसक्ने स्वार्थपरक कार्यबाट व्यक्ति वा निकायलाई अलग्याउने प्रयत्न गरिन्छ ।
- संस्थागत सुशासन कायम गर्न नसक्ने बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरु क्रमशः जोखिम बहन गर्न नसक्ने अवस्थामा पुग्ने, जनताको नजरमा विश्वास गुमाउँदै जाँदा धराशायी बन्न सक्दछन् ।
- संस्थागत सुशासन कायम गर्न नसक्दा संस्था धराशायी बन्न सक्ने र कालान्तरमा वित्तीय प्रणाली नै संकटमा पर्नसक्ने तर्फ सरोकारवालाहरु सजग बन्न नसक्नु प्रमुख चुनौतीको रूपमा रहेको छ ।

- संस्थागत संस्कृतिमा नहुर्किएको नेपाली लगानीकर्ताहरुमा अन्तरनिहित न्यून/व्यक्तिवादी संस्कार नै सुशासन कायम गर्नुको चुनौती रहेको छ ।
- संचालक समिति र उच्च व्यवस्थापन बीचको टकराव, संचालकहरु बीच अधिकार र स्वामित्वको होडबाजीले संस्थामा सुशासन कायम गर्ने चुनौती रहेको छ ।

अध्याय : पाँच

सारांश, निष्कर्ष तथा सुभाव

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा संस्थागत सुशासन कायम गर्ने सवालमा अन्तराष्ट्रिय मापदण्डहरू, विद्यमान कानुनी व्यवस्थाहरू, प्रचलित मान्यताहरू, संस्थाका ऐन, नियम र विनियमावली आदिमा भएका नीतिगत व्यवस्थाहरूले निर्देशित गरे बमोजिम संस्थाहरूले कार्य सञ्चालन गरे नगरेको तथा नियामक निकायले गरेका निरीक्षण एवम् सुरिवेक्षण प्रतिवेदनका निचोडहरू, मुक्तिनाथ विकास बैंकमा सुशासनको अवस्था सम्बन्धमा गरिएको अध्ययनको आधारमा देहाय बमोजिमको सारांश, निष्कर्ष तथा सुभावहरू सिफारिश गरिएको छ ।

५.१ सारांश

नेपालमा संस्थागत सुशासन सम्बन्धी विद्यमान व्यवस्थाहरूको विश्लेषण गर्दा सुशासन तथा संचालन ऐन, २०६४ लाई लिइन्छ । यसमा समन्याय र समावेशीकरण कानुनी शासन, मानव अधिकारको प्रत्याभूति, पारदर्शिता, वस्तुनिष्ठता, जवाफदेहिता तथा इमान्दारिता, आर्थिक अनुशासन, भ्रष्टचार मुक्त चुस्त र जनमुखी प्रशासन र निर्णय प्रक्रियामा सर्वसाधारणको सहज पहुँचलाई सुशासनको आधारको रूपमा लिइएको छ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा सुशासनको अवस्था मुक्तिनाथ विकास बैंक एक अध्ययन शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा सुशासनका बारेमा विगतमा गरिएको अध्ययन अनुसन्धान कृतिहरूको समीक्षा गर्ने सिलसिलामा विशीष्ट विद्वानहरूका भनाई र परिभाषा, आर्थिक सहयोग तथा विकास संगठन (OECD) ले जारी गरेको सिद्धान्तहरू, बैंक सुपरिवेक्षण सम्बन्धमा नीति निर्माण तयार गर्ने वासेल कमिटीका सिद्धान्तहरूको अध्ययन र विश्लेषण गरिएको छ । OECD र Basel Committee ले जारी गरेको सिद्धान्तहरू एक आपसमा मिल्दो जुल्दो देखिन्छ । विशेषगरी संस्थाहरूले लिएका उद्देश्यहरू हासिल गर्न आवश्यक संस्थागत संरचना निर्माण गर्नुपर्ने, संचालक समिति र उच्च व्यवस्थापनको क्षेत्राधिकार, शेयर धनीहरूको स्वामित्व र अधिकारको बाँडफाँड, वित्तीय पारदर्शिता र खुलासा जस्ता पक्षहरूलाई जोड दिएको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको उद्देश्यसँग सापेक्षता रहने गरी नीति नियम र संस्थाको संरचना निर्माण गर्नुपर्ने तर्फ जोड दिएको छ ।

नेपालमा बैंक तथा वित्तीय संस्थामा सुशासन र वित्तीय पारदर्शिताको सन्दर्भमा वि.सं. २०५८ सालमा राष्ट्र बैंकद्वारा जारी गरिएको संस्थागत सुशासन सम्बन्धी निर्देशन जारी भएको थियो । सो निर्देशनलाई समय सापेक्ष परिमार्जन गर्दै हाल एकिकृत निर्देशन, २०६९ जारी गरिएको छ । सो निर्देशन अनुसार संचालकहरुमा बैकिङ्ग ज्ञान हुनुपर्ने र बैंक सञ्चालनको लागि उपयुक्त नीतिगत व्यवस्था गर्नुपर्ने, व्यवसायिक दक्षता भएको व्यवस्थापक हुनुपर्ने, जोखिम व्यवस्थापन र आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली सफल हुनुपर्ने उल्लेख छ । त्यस्तै, अर्को महत्वपूर्ण कानुनी दस्तावेज बैंक तथा वित्तीय संस्था ऐन, २०६३ हो । सो ऐन बमोजिम संचालकहरुले सञ्चालनको ५ वर्षसम्म शेयर बिक्री गर्न नपाउने, संचालक, व्यवस्थापक एवम् लेखापरिक्षक र सचिवले आफ्नो परिवारको नाममा कम्पनीको धितोपत्र खरिद बिक्री गर्न पाउँदैन । साथै संचालक समितिको काम, कर्तव्य र अधिकारको बारेमा तोकिएको छ । यसरी नेपालका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुमा विद्यमान व्यवस्था अन्तर्गत कम्पनी ऐन, २०६३; राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८; एकिकृत निर्देशन, २०६९ र बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ नै कानुनी आधार हुन् ।

मुक्तिनाथ विकास बैंक बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ बमोजिम नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजत प्राप्त गरी 'ख' बर्गको वित्तीय संस्थाको रूपमा सञ्चालित रहेको छ । यस बैंकले आधुनिक, ग्रामीण र लघुवित्त बैकिङ्ग सेवा संचालन गर्दै आए जो पनि लघुवित्त सेवालार्इ विशेष जोड दिदै लघुवित्त विभाग र लघुवित्त शाखाहरु संचालनमा ल्याएको छ । यसै बैंकको अधिकृत पूँजी रु.१ अर्ब र जारी तथा चुक्ता पूँजी रु.२० करोड छ । बैंकले असार मसान्तमा १ अर्ब १ करोड निक्षेप र ७८ करोड ५५ लाख कर्जा लगानी गरेको छ । लघुवित्त तर्फ ३४ करोड बचत गरी ८७ करोड कर्जा लगानी गरेको छ । लघुवित्त तर्फ ४२९८२ महिला सदस्यहरु रहेको र सो मध्ये २५८४६ जना कर्जा उपभोग गरेका छन् । सदस्यहरु मध्ये क्रमशः जनजाति, बाहुनक्षेत्री र दलितहरुका संख्या रहेको छ ।

बैंकले, बैंक तथा वित्तीय संस्था ऐन, २०६३ र एकिकृत निर्देशन बमोजिम स्थापना गर्नु पर्ने संचालक समिति, लेखा परिक्षण समिति, जोखिम व्यवस्थापन समितिको गठन गरी आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीलार्इ मजबुत गरेको छ ।

५.२ निष्कर्ष

मुलुकको समग्र बैकिङ्ग तथा वित्तीय प्रणालीप्रति सर्वसाधारणको विश्वसनीयता अभिवृद्धि गरी निक्षेपकर्ताको हकहितको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्न, बैंक तथा वित्तीय संस्थाको स्वस्थ प्रतिष्पर्धाबाट सर्वसाधारणलाई गुणस्तरीय तथा भरपर्दो बैकिङ्ग तथा वित्तीय मध्यस्थता सेवा उपलब्ध गराउन, बैकिङ्ग तथा वित्तीय क्षेत्र सम्बन्धी जोखिम कम गर्न, नेपाली अर्थतन्त्रलाई सुदृढ तुल्याउने काममा आवश्यक टेवा पुऱ्याउन यस सम्बन्धमा विश्वमा प्रचलित मूल्य-मान्यताको अतिरिक्त संस्थागत सुशासनमा बढी नै ध्यान दिनु पर्ने देखिन्छ । पुँजीकोषको बृद्धिमाफत प्रतिपर्धात्मक क्षमतामा अभिवृद्धि, अधिकाधिक सेवा विस्तारमाफत सर्वसाधारणमा वित्तीय सेवाको पहुँचको बृद्धि, जोखिममा आधारित सुपरिवेक्षण पद्धतिको अवलम्बन, बैंकर र उद्यमी/व्यवसायीबीचको सुस्पष्ट भिन्नता (ऋण माग गर्ने /चाहने क्षेत्रले बैंक/वित्तीय संस्थाको संस्थापक/संचालक हुन नहुने), ऐन, नियम र निर्देशनमा समयसापेक्षता कायम गरी संस्थागत सुशासनको अवस्थालाई नेपालको वित्तीयक्षेत्रले सुदृढ तुल्याउन सक्नु पर्छ । संस्थागत सुशासन नियमनकारी वाध्यता भन्दा पनि संस्थागत विकास/विस्तारको अनिवार्य घरेलु आवश्यकता भएको तथ्यलाई पनि सम्बन्धित संस्थाहरुले बुझ्नु पर्छ । स्व-अनुशासनको रुपमा संस्थागत सुशासनलाई ग्रहण गर्ने निकायले रणनीतिक व्यवस्थापनमा ठूलो फड्को मार्न सक्ने तथ्य सहजै बुझ्न सकिन्छ ।

यिनै सन्दर्भ र परिप्रेक्ष्यमा मुक्तिनाथ विकास बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्था ऐन, २०६३ को दफा ४७ को उपदफा (२) ले अगाडि सारेका उद्देश्यहरु हासिल गरी सरोकारवालाहरु (संस्थापक, ग्राहक/ऋणी, कर्मचारी, समकक्षी निकायहरु, नियामक निकाय आदि) बीच प्रतिस्पर्धामा श्रेष्ठता हासिल गर्न, संस्थाको निर्धारित लक्ष्य एवम् उद्देश्य प्राप्तीका अतिरिक्त सामाजिक उत्तरदायित्व वहन गर्न, कर्मचारीहरुलाई लामो समयसम्म संस्थाभित्र टिकाइ राख्न, ग्राहकहरुलाई संस्था छाडेर जानु पर्ने अवस्था सिर्जना नगर्न, विपन्न, गरिब, समुदाय तथा वर्गको भरपर्दो वित्तीय आधार बन्न प्रचलित ऐन, कानुन, नेपाल राष्ट्र बैंकले जारी गरेको निर्देशनको पूर्ण परिपालना गर्नुको अतिरिक्त वासेल कमिटिले अगाडि सारेको वासेल-टु र श्री एवम् जी-२० राष्ट्रहरुले कार्यान्वयनमा ल्याएका प्रावधान लागू गरी संस्थामा पूर्व सचेतना प्रणालीको विकास र कार्यान्वयन तथा वित्तीय क्षेत्रको विकास रणनीति आदि जस्ता विवरणहरु तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याउन सकेमा भविष्यमा मुक्तिनाथ विकास बैंक एक ख्यातिप्राप्त वित्तीय संस्था बन्न सक्ने देखिन्छ । बैकिङ्ग

सुशासनको मूल्य/मान्यता र दर्शनको भावना अनुरूप मुक्तिनाथ विकास बैंकले छिटो नाफा प्रदान गर्ने उपभोग्य, सद्बाजी जस्ता अत्यधिक जोखिमयुक्त अनुत्पादनशील क्षेत्रमा कर्जा अधिकेन्द्रित नगरी आर्दश बैंकिङ्ग सेवा प्रदान गर्ने वर्तमान कार्यलाई समयसामयिक तुल्याई आफ्नो स्रोत/साधन उत्पादनशील क्षेत्र कृषि, ऊर्जा, पर्यटन, घरेलु तथा साना उद्योग, व्यवसायिक/प्राविधिक शिक्षाको क्षेत्रतर्फ प्रवाहित गरी सीप विकास, आय आर्जन र रोजगारी सिर्जनाको क्षेत्रमा उल्लेखनीय योगदान गरेको देखिन्छ। उक्त वित्तीय संस्थाले आफ्नो संस्था भित्रको सबल र दुर्बल पक्ष र बाह्य क्षेत्रले थोपरेको चुनौती र अवसरलाई ठीक ढङ्गले पहिचान गरी नियामक निकायद्वारा जारी नीति/निर्देशन र संस्थाभित्रको विनियमावलीको माध्यमबाट व्यवस्थापकीय कौशलता, सीप, लेखा प्रणाली, आन्तरिक नियन्त्रण र व्यवस्थापकीय सूचना प्रणालीको माध्यमबाट संस्थागत सुशासनमा टेवा पुग्ने गरी दुर्बलपक्षलाई सबलपक्षमा र चुनौतीलाई अवसरमा रुपान्तरित गर्न सक्नु पर्छ। न्यून लागतमा गुणस्तरीय वित्तीय सेवाको प्रवाह नै संस्थाको स्थायित्वको प्रमुख आधार हो।

बैंकिङ्ग व्यवसाय विश्वासमा टिक्ने र विकास गर्ने ज्यादै सम्बेदनशील विषय भएको तथ्य अनुभूत गर्दै संचालक/संस्थाभित्रका विभिन्न समितिहरु बढी जिम्मेवार र उत्तरदायीपूर्ण भई कर्मचारी सेवा विनियमावलीमा समयसापेक्ष परिमार्जन/संशोधन गरी भेदभावरहीत ढंगले तलबभत्ता, निष्पक्ष बढुवा लगायत वृत्ति विकासको अवसरको माध्यमबाट कर्मचारीहरुलाई मानवीय पुँजीको रुपमा विकास गर्ने, संस्थालाई परिवर्तन र ज्ञान व्यवस्थापन गर्न सक्ने नेपालको एक्काइसौं शताब्दीको उदारणीय वित्तीय संस्थाको रुपमा विकास गर्न सकिनेछ।

मुक्तिनाथ विकास बैंकमा सुशासनको अवस्था सम्बन्धी अध्ययन पश्चात निम्न अनुसारको निचोड निकालिएको छ।

- साधारण सभा नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशन बमोजिम समयमा नै सम्पन्न गरेको पाइयो।
- ३/३ महिनामा नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशन बमोजिम सर्वसाधारणको जानकारीको लागि वित्तीय विवरण सर्वजनिक गरेको पाइयो।
- समय समयमा संस्थापक र सर्वसाधारण शेयर धनीहरु बीच अन्तर्क्रिया र छलफल हुने गरेको पाइयो।

- सर्वसाधारणमा साधारण शेयर जारी गरेपछि सर्वसाधारण शेयर धनीबाट संचालक समितिमा प्रतिनिधित्व हुनु पर्ने संचालकहरु (३ जना) समावेश भएका पाइयो ।
- संस्थाको उच्च व्यवस्थापन संचालक समितिप्रति उत्तरदायी भएको पाइयो ।
- नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ र एकिकृत निर्देशन अनुसार आफ्नो संगठन भित्र नीतिनियमहरु बनाई कार्यान्वयन गरेको पाइयो ।
- संचालक समितिबाट साधारण सभाले पारित गर्ने बाहेक अन्य कामकारवाहीहरु ऐन, नियम र विनियमावलीको अधिनमा रही संचालक समितिले सञ्चालन गर्ने गरेको पाइयो ।

५.३ सुभावहरु

- बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ बमोजिम कम्तीमा ५ र बढीमा ९ जना संचालकहरुको समिति गठन गर्नु पर्ने व्यवस्था भएकोमा अधिकांश संस्थाहरुले विशेष गरी व्यावसायिक विशेषज्ञ संचालकको नियुक्ती गर्ने गरेको नपाइएकोले यथासमयमै नियुक्ती गरी स्वतन्त्र संचालकको भूमिका दिनु पर्ने देखिन्छ ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कर्मचारी सेवा विनियमावलीको निर्माण गरी विनियमावलीमा भएको व्यवस्था बमोजिम कर्मचारी भर्ना, छनौट, बढुवा, सेवा सुविधा प्रदान गर्नु पर्नेमा संचालक समितिका सदस्य र कार्यकारी प्रमुख तथा उच्च पदाधिकारीले आफ्ना नजीकका नातेदार र जान पहिचानका व्यक्तिलाई च्याप्ने प्रवृत्तिका कारण स्वस्थ प्रतिस्पर्धा र गुणस्तरीय जनशक्तिको अभाव देखिन्छ ।
- बैंकको वित्तीय कारोवारलाई पारदर्शी बनाउन आन्तरिक तथा बाह्य लेखापरिक्षकको व्यवस्था गरी लेखा परिक्षण गर्ने गरिएता पनि हाल सम्म संस्थाको गतिविधिलाई वैधता मात्र प्रदान गर्ने प्रवृत्ति देखिएकोले लेखा परिक्षण कार्यलाई पारदर्शी र उत्तरदायी बनाउनु पर्ने देखिन्छ ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संचालक समिति एवम् उच्च व्यवस्थापन पक्षले संस्थाको दुरदृष्टि लक्ष तथा रणनीति तयार गरी लागु गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

- अधिकांश संस्थापक तथा संचालकहरूमा व्यवसायिक दक्षता तथा अनुभव भएको नपाईएकोले सुशासन कायम गर्न कठिन भएको हुँदा संस्था संचालकहरूमा व्यावसायिक दक्षता एवम् अनुभव भएका व्यक्तिहरू चयन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।
- संस्थापक, संचालक तथा उच्च व्यवस्थापनमा रहने व्यक्तिहरूमा बैकिङ तथा वित्तीय क्षेत्रको ज्ञान तथा अनुभव र दक्षता भएको हुनु पर्ने देखिन्छ ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको आन्तरीक नियन्त्रण प्रणाली मजबुत र पारदर्शी नहुँदा सेवा ग्राहीले उचित सेवा प्राप्त गर्न नसक्ने भएकोले नियन्त्रण प्रणालीलाई मजबुद र पारदर्शी बनाउनु पर्ने देखिन्छ ।
- संस्थापक तथा संचालकहरूले आफूले गरेको लगानीको प्रतिफल तुरुतै लिन खोज्ने प्रवृत्तिले समस्या ल्याउन सक्ने हुँदा त्यस्तो प्रवृत्तिलाई निरुत्साहीत गर्नु पर्ने देखिन्छ ।
- संस्थाको कार्य सञ्चालनमा नातावाद कृपावाद तथा परिवारवाद हावी भई व्यावसायिक सोच तथा कार्य विधि कमजोर बन्न जाने हुँदा त्यस्ता गतिविधिलाई निस्तेज गर्नु पर्ने देखिन्छ ।
- व्यवस्थापन सूचना प्रणालीलाई मजबुत बनाउन पर्ने देखिन्छ ।
- संस्थाका संचालक, कार्यकारी तथा कर्मचारीहरूमा संस्थाको आय आर्जन क्षमता भन्दा बढी तलव भत्ता सुविधा लिने प्रवृत्ति हावी भएकोले तलव भत्ता सुविधालाई संस्थाको आय आर्जन क्षमता र उत्पादकत्वसँग मिलान (Tie up) गर्नु पर्ने देखिन्छ ।
- नेपाल राष्ट्र बैंकको नियमन तथा सुपरिवेक्षण कार्य बदलिदो परिवेश अनुरूप प्रभावकारी र शसक्त बनाउँदै जानु पर्ने देखिन्छ ।
- कर्जाको माग गर्ने व्यक्ति तथा समुदायबाट नै बैंक तथा वित्तीय संस्था खोल्ने प्रवृत्ति बढ्दै गएकोले पारदर्शिता एवम् सुशासन कायम हुन नसकेकोले त्यस्ता व्यक्ति वा समुदायलाई निरुत्साहित गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- संचालक तथा कार्यकारी प्रमुखहरूमा वित्तीय स्वार्थ हावी भएकोले आपसी मिलेमतो भई कर्जाको दुरुपयोग हुनसक्ने तर्फ नियमनकारी निकाय सचेत हुनु पर्ने देखिन्छ ।

सन्दर्भसूची

- अधिकारी, डा. चन्द्रमणि (२०६८), “कर्मचारीतन्त्रको चरित्र र सुशासनको अपेक्षा”, *सोपान मासिक*, पौष, अंक ९१, पृष्ठ ८-११, काठमाडौं ।
- अधिकारी, जनकबहादुर (२०६४), “बैंक तथा वित्तीय संस्थामा संस्थागत सुशासन र पारदर्शिता”, *अरुणोदय*, वर्ष १३, अंक ११, पृष्ठ १२७-१३४ ।
- काफ्ले, मुक्तिप्रसाद (२०५४), “राजनैतिक चाप र फस्टाउन नसकेको नोकरशाही”, AMR, NASC, ललितपुर ।
- कोइराला, डा.विद्यानाथ, (२०५७), “शैक्षिक व्यवस्थापन र संगठनात्मक व्यवहार”, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- खनाल, राजन (२०६९), “सुशासनका केही आधारहरु”, *सोपान*, वर्ष ८, अंक १२, पूर्णाङ्क ९६, पृष्ठ ३-७ ।
- गौतम, दामोदरप्रसाद (सन् १९९८), “निजामती सेवामा तटस्थता र प्रतिबद्धता”, *कामाद*, काठमाडौं ।
- गौतम, विष्णुप्रसाद (२०६८), “संस्थागत सुशासनको प्रवर्द्धनमा नेपाल राष्ट्र बैंकको भूमिका”, *नेपाल राष्ट्र बैंक समाचार*, १४, वैशाख, पृष्ठ ११२-१२१ ।
- हुंगाना, टेकप्रसाद (२०६५), “सुशासनका साझा दृष्टिकोणहरु”, *सोपान मासिक*, पृष्ठ ७८ ।
- हुङ्गेल, डा. द्वारिकानाथ (२०५४), निजामति प्रशासनको वर्तमान अवस्था र चुनौती, पदपूर्ति, सरुवा, बढुवा र अवकाश, प्रतिनिधि सभा राज्य व्यवस्था समिति तथा NASC को संयुक्त तत्वावधानमा “निजामती प्रशासनमा विद्यमान चुनौतीहरुको पहिचान” विषयक गोष्ठीमा प्रस्तुत कार्यपत्र, आषाढ, १७, १८ ।
- नेपाल, राजेन्द्रप्रसाद (२०५७), “सुशासनको संक्षिप्त विवेचना”, *मिमिरे*, आर्थिक लेख विशेषाङ्क, पूर्णाङ्क १७६, पेज २२६-२२८ ।
- भट्टराई, श्याम कुमार (सम्पा.) (२०६५), “सार्वजनिक प्रशासनका समकालिन चुनौतीहरु”, *सोपान*, काठमाडौं ।
- भट्टराई, वासुदेव (२०६८), “संस्थागत सुशासन सम्बन्धमा वासल सिद्धान्त”, *अरुणोदय*, वर्ष १७, अंक १५, काठमाडौं ।
- रेग्मी, गायत्रीप्रसाद (२०६८), “सुशासन : आजको अपरिहार्यता”, *नेपाल राष्ट्र बैंक समाचार*, १४, वैशाख, पृष्ठ ९४-९९ ।

राई, अशोककुमार (२०६७), “बैंकिङ्ग क्षेत्रमा संस्थागत सुशासन सम्बन्धी विद्यमान कानुनी व्यवस्था र प्रभावकारीता”, *मिर्मिरे*, वर्ष ३९, अंक ५, पूर्णाङ्क ३००, पृष्ठ १५६-१६८ ।
सापकोटा, मुक्तिनाथ (२०६५), “संस्थागत सुशासन : नेपालको वित्तीय बजारका केही तथ्यहरु”, *अरुणोदय*, वर्ष १४ अंक १२, पृष्ठ २५७-२६६, काठमाडौं ।
शर्मा, कुलशेखर (२०५४), “परिवर्तित व्यवस्थामा सरकार जनता अन्तरक्रिया”, AMR, NASC, ललितपुर ।
शर्मा, वसन्तकुमार (२०६०), “वृहत नेपाली शब्दकोष”, *नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान*, पेज ११८८ ।
श्रेष्ठ, शिवराज (२०६७), “बैंकिङ्ग संकटबाट जोगिनको लागि सुशासनको महत्व”, *रुपान्तरण*, वर्ष २, अंक २, पृष्ठ ३४-५३ ।

ऐन तथा नियमावलीहरु

अर्थमन्त्रालय नेपाल सरकार (२०६९), “सार्वजनिक संस्थानहरुको वार्षिक स्थिति समीक्षा” ।
आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी विनियमावली, २०६३, मुक्तिनाथ विकास बैंक ।
कर्जा अपलेखन व्यवस्था विनियमावली, २०६३, मुक्तिनाथ विकास बैंक ।
कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६३, मुक्तिनाथ विकास बैंक ।
कर्जा नीति निर्देशिका विनियमावली, २०६३, मुक्तिनाथ विकास बैंक ।
कम्पनी ऐन, २०६३, कम्पनी रजिष्टारको कार्यालय, काठमाडौं ।
कार्य सञ्चालन निर्देशिका, २०६७, मुक्तिनाथ विकास बैंक ।
ग्राहक पहिचान सम्बन्धी (KYC) कार्यविधि, २०६४, मुक्तिनाथ विकास बैंक ।
तीन वर्षीय अन्तरिम योजना, (२०६४/६५-२०६६/६७) ।
नेपाल राष्ट्र बैंक, पच्चिस वर्ष (२०१३-३८), नेपाल राष्ट्र बैंक केन्द्रीय कार्यालय काठमाडौं ।
नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ (संशोधन सहित) ।
नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ ।
लगानी नीति, २०६३, मुक्तिनाथ विकास बैंक ।
लेखापरिक्षण सम्बन्धी कार्यविधि, २०६५, मुक्तिनाथ विकास बैंक ।
बैंक तथा वित्तीय संस्था ऐन, २०६३ ।
सम्पत्ति दायित्व व्यवस्थापन नीति, २०६५, मुक्तिनाथ विकास बैंक ।

सूचना प्रविधि नीति, २०६४, मुक्तिनाथ विकास बैंक ।

सुशासन (व्यवस्थापन र सञ्चालन) ऐन, २०६४ ।

सुशासन (व्यवस्थापन र सञ्चालन) ऐन, २०६५ ।

Basel Committee Report, 1999

Cadbury Report, 1992

Fifty Fifty Years of Nepal Rastra Bank 2006

Fininacial Times, June 21, 1999

Forty Years of Nepal Rastra Bank 1956-1996

OECD, April 1999.

http://www.themix.org/sites/default/files/MBB_Measuring%20Governance%20in%20Microfinance_Initial%20Findings%20from%20a%20Pilot%20Project_0.pdf

http://www.cgap.org/gm/document-1.9.36551/Indicators_TechGuide.pdf /May 25, 2012.

<http://www.oecd.org/dataoecd/59/49/33917054.ppt> /retrieved/May 25, 2012.

http://www.kth.se/polopoly_fs/1.180706!/Menu/general/column.content/attachment/Master%20thesis%20Arthurs%20Kravchenko20110602.pdf /May 25,2012.

<http://www.adbi.org/files/2005.09.dp38.governance.indonesia.comments.pdf> /May 25, 2012.

http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNADI760.pdf /May 25, 2012.

<http://www.maharashtra.gov.in/pdf/goodgovmh.pdf> /May 25, 2012.

<http://sptf.info/sp-standards> /June 23, 2012.

www.cermi.eu/documents/Final_SukadiMata-june2009.pdf /September 23, 2011.

परिशिष्ट १

बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ मा संस्थागत सुशासन सम्बन्धी

व्यवस्था

- शेयर तथा डिबेन्चर बिक्री गर्न वा धितोबन्धक राख्न नसकिने :
- (१) प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि बैङ्क वा वित्तीय संस्थाका संस्थापकले वित्तीय कारोबार सञ्चालन गरेको कम्तीमा पाँच वर्षसम्म आफ्नो नाममा रहेको शेयर बिक्री गर्न वा धितोबन्धक राख्न पाउने छैन । तर बैङ्क वा वित्तीय संस्थाको सञ्चालनमा कुनै बाधा व्यवधान उत्पन्न भई विशेष परिस्थितिको सिर्जना हुन गएमा राष्ट्र बैङ्कले संस्थापकहरुबीच आपसमा शेयर बिक्री गर्ने स्वीकृति प्रदान गर्न यस उपदफाले बाधा पुऱ्याएको मानिने छैन ।
- (२) बैङ्क वा वित्तीय संस्थाका संस्थापकले बैङ्क वा वित्तीय संस्थाले कारोबार सञ्चालन गरेको मितिले पाँच वर्ष पछि आफ्नो नाममा रहेको शेयर बिक्री गर्न वा धितोबन्धक राख्न चाहेमा राष्ट्र बैङ्कले तोकेको शर्तको अधीनमा रही त्यस्तो शेयर बिक्री गर्न वा धितोबन्धक राख्न सक्नेछ ।
- बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाले आफ्नो शेयर आफैले खरिद गर्न नहुने :
- (१) बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाले आफ्नो शेयर आफै खरिद (बाइ ब्याक) गर्न वा जमानतमा राखी ऋण दिन हुँदैन ।
- (२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि देहायका अवस्थामा राष्ट्र बैङ्कको स्वीकृति लिई सोही बैङ्कले तोकेको प्रतिशतमा नबढ्ने गरी लाभांशको रूपमा वितरण हुन सक्ने सञ्चित मुनाफाको रकमबाट बैङ्क वा वित्तीय संस्थाले आफ्नो शेयर आफै खरिद गर्न सक्नेछ :-
- (क) बैङ्क वा वित्तीय संस्थाले जारी गरेको शेयरको सम्पूर्ण रकम भुक्तानी भैसकेको भए,
- (ख) बैङ्क वा वित्तीय संस्थाले जारी गरेको शेयर धितोपत्र बोर्डमा दर्ता भई सकेको भए,
- (ग) आफ्नो शेयर आफै खरिद गर्न सक्ने व्यवस्था सम्बन्धित बैङ्क वा वित्तीय संस्थाको नियमावलीमा भएको भए,
- (घ) आफ्नो शेयर आफै खरिद गर्न सक्ने गरी सम्बन्धित बैङ्क वा वित्तीय संस्थाको साधारण सभामा विशेष प्रस्ताव पारित भएको भए,
- (ङ) बैङ्क वा वित्तीय संस्थाले चुक्ता गर्नु पर्ने ऋण रकम बैङ्क वा वित्तीय संस्थाले आफ्नो शेयर आफै खरिद गरी सकेपछि पुँजी तथा साधारण जगेडा कोषको रकमको अनुपातमा दोब्बरभन्दा बढी नहुने भए, स्पष्टीकरण : यस खण्डको प्रयोजनका लागि “ऋण रकम” भन्नाले बैङ्क वा वित्तीय संस्थाले कर्जा लिएको सुरक्षित तथा असुरक्षित सम्पूर्ण ऋण रकम सम्भन्नु पर्छ ।
- (च) बैङ्क वा वित्तीय संस्थाले खरिद गर्ने आफ्नो शेयरको रकम कम्पनीको कुल चुक्ता पुँजी तथा साधारण जगेडा कोषको रकमको बीस प्रतिशतभन्दा बढी नहुने भए,
- (छ) आफ्नो शेयर आफै खरिद गर्ने सम्बन्धमा राष्ट्र बैङ्कले समय समयमा जारी गरेको निर्देशन प्रतिकूल नहुने भए ।
- (३) उपदफा (२) को प्रयोजनका लागि कुनै बैङ्क वा वित्तीय संस्थाले राष्ट्र बैङ्कको स्वीकृति लिन देहायको विवरण खुलाई निवेदन दिनु पर्नेछ र त्यस्तो निवेदन पर्न आएमा प्राप्त विवरणको आधारमा त्यस्तो बैङ्क वा वित्तीय संस्थालाई आफ्नो शेयर आफै खरिद गर्न स्वीकृति दिन उपयुक्त हुने देखेमा राष्ट्र बैङ्कले सोको स्वीकृति दिन सक्नेछ :-

- (क) आफ्नो शेयर आफैं खरिद गर्नु पर्ने कारण र आवश्यकता,
- (ख) आफ्नो शेयर आफैं खरिद गरेको कारणबाट बैङ्क वा वित्तीय संस्थाको आर्थिक स्थितिमा पर्न सक्ने सम्भावित प्रभावको मूल्याङ्कनको विवरण,
- (ग) खरिद गर्न प्रस्ताव गरिएको शेयरको किसिम र सोको संख्या,
- (घ) खण्ड (ग) बमोजिमको शेयर खरिद गर्न लाग्ने अधिकतम वा न्यूनतम रकम र सोको स्रोत,
- (ङ) आफ्नो शेयर आफैं खरिद गर्न सक्ने समयावधि,
- (च) शेयर खरिद गर्ने तरिका,
- (छ) आफ्नो शेयर आफैं खरिद गर्ने सम्बन्धमा राष्ट्र बैङ्कले तोकेको तथा प्रचलित कानून बमोजिम खुलाउनु पर्ने अन्य आवश्यक कुराहरु ।
- (४) उपदफा (३) बमोजिम स्वीकृति प्राप्त भएपछि त्यस्तो स्वीकृति प्राप्त गरेको छ महिना वा साधारण सभाबाट विशेष प्रस्ताव पारित गरेको बाह्र महिनामध्ये जुन पछिल्लो हुन्छ सो अवधिभित्र सम्बन्धित बैङ्क वा वित्तीय संस्थाले देहायको कुनै उपायबाट आफ्नो शेयर आफैं खरिद गर्न सक्नेछ :-
- (क) धितोपत्र बजार मार्फत खरिद गरेर,
- (ख) यस ऐन बमोजिम बैङ्क वा वित्तीय संस्थाका कर्मचारीलाई छुट्याइएको शेयर सम्बन्धित कर्मचारीबाट खरिद गरेर,
- (ग) तत्काल कायम रहेका शेयरधनीबाट समानुपातिक रूपमा खरिद गरेर ।
- (५) उपदफा (४) बमोजिम बैङ्क वा वित्तीय संस्थाले आफ्नो शेयर आफैं खरिद गरेकोमा त्यस्तो शेयर खरिद गरेको मितिले तीस दिनभित्र आफूले खरिद गरेको शेयर संख्या, सो बापत भुक्तानी रकम र अन्य आवश्यक विवरणहरुको जानकारी राष्ट्र बैङ्कलाई गराउनु पर्नेछ ।
- (६) उपदफा (४) बमोजिम आफ्नो शेयर आफैं खरिद गरेको अंकित मूल्य बराबरको रकमबाट छुट्टै पुँजी फिर्ता जगेडा कोष खडा गरी सो कोषमा दाखिला गर्नु पर्नेछ र सो कोषको रकमलाई चुक्ता पुँजी सरह कायम राख्नु पर्नेछ ।
- (७) उपदफा (४) बमोजिम बैङ्क वा वित्तीय संस्थाले आफ्नो शेयर आफैं खरिद गरेकोमा आफूले खरिद गरे जति शेयर त्यसरी खरिद गरेको मितिले एक सय बीस दिनभित्र रद्द गरिसक्नु पर्नेछ ।
- (८) बैङ्क वा वित्तीय संस्थाले आफ्नो शेयर आफैं खरिद गर्न नसक्ने अवस्थाहरु तथा आफ्नो शेयर आफैं खरिद गर्ने सम्बन्धी अन्य कुराहरु राष्ट्र बैङ्कले तोके बमोजिम हुनेछ ।
- धितोपत्र कारोबार गर्नमा बन्देज :
- (१) बैङ्क वा वित्तीय संस्थाका संचालक, कार्यकारी प्रमुख, लेखापरीक्षक, सचिव वा बैङ्क वा वित्तीय संस्थाको व्यवस्थापन तथा लेखा सम्बन्धी कार्यमा प्रत्यक्ष रूपले संलग्न व्यक्तिले त्यस्तो पदमा बहाल रहँदाका बखत वा त्यस्तो पदबाट अवकाश प्राप्त गरेको कम्तीमा एक वर्षसम्म सम्बन्धित बैङ्क वा वित्तीय संस्था वा त्यसको सहायक कम्पनीको धितोपत्र आफ्नो वा आफ्नो परिवार वा आफ्नो वा आफ्नो परिवारको नियन्त्रणमा रहेको फर्म, कम्पनी वा संस्थाको नाममा खरिद बिक्री गर्न गराउन, गर्न दिन, धितोबन्धक राख्न, राख्न लगाउन वा दान बकस लिन, दिन वा लेनदेन गर्न हुँदैन । तर नयाँ शेयर जारी गरेको अवस्थामा यो प्रतिबन्ध लागू हुने छैन ।
- समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार :
- (१) शेयरधनीको साधारण सभाबाट हुने काम बाहेक यस ऐन, प्रचलित कानून तथा प्रबन्धपत्र र नियमावलीको अधीनमा रही बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाले गर्नु पर्ने सबै काम र प्रयोग गर्ने सम्पूर्ण अधिकार समितिमा निहित रहनेछ ।

- (२) उपदफा (१) बमोजिम आफूले गर्नु पर्ने काम सुव्यवस्थित रूपले सञ्चालन गर्न समितिले आवश्यक विनियम बनाउन सक्नेछ ।
- (३) प्रबन्धपत्र र नियमावलीमा अन्यथा भएकोमा बाहेक समितिले आफूमध्येका कुनै संचालकलाई वा बैङ्क वा वित्तीय संस्थाको कुनै पदाधिकारीलाई एकलै वा संयुक्त रूपमा बैङ्क वा वित्तीय संस्थाको तर्फबाट लेखापढी गर्न वा विनिमेय अधिकारपत्र वा चेक आदिमा सहीछाप गर्न समेत सबै वा केही अधिकार सुम्पी आफ्नो प्रतिनिधि खडा गर्न सक्नेछ ।
- संचालकको पारिश्रमिक तथा सुविधा :
- (१) संचालकले बैठकमा उपस्थित भए बापत पाउने बैठक भत्ता, पारिश्रमिक र बैङ्क वा वित्तीय संस्थाको काम गर्दाको पारिश्रमिक तथा अन्य सुविधा नियमावलीमा तोकिए बमोजिम हुनेछ ।
- (२) संचालकले उपदफा (१) मा लेखिएबाहेक कुनै सुविधा लिएको भएमा यस ऐन बमोजिम कसूर गरेको मानी त्यस्तो सुविधा बापत लिएको रकम निजबाट असूलउपर गरी लिनुपर्नेछ ।
- संचालकले जानकारी गराउनु पर्ने :
- (१) संचालकले आफू संचालकको रूपमा बहाल गरेको सात दिनभित्रमा देहायका कुराको लिखित जानकारी बैङ्क वा वित्तीय संस्थालाई गराउनु पर्नेछ :-
- (क) सम्बन्धित बैङ्क वा वित्तीय संस्थासँग निज वा निजको परिवारको कुनै सदस्यले कुनै किसिमको करार गरेको वा गर्न लागेको भए सोको विवरण,
- (ख) कार्यकारी प्रमुख, प्रबन्ध संचालक, सचिव, लेखापरीक्षक तथा महाप्रबन्धकको नियुक्तिको सम्बन्धमा त्यस्तो नियुक्तिमा कुनै प्रकारको स्वार्थ वा सरोकार भए सोको विवरण,
- (ग) निज वा निजको परिवारले सम्बन्धित बैङ्क वा वित्तीय संस्था वा त्यसको मुख्य वा सहायक कम्पनीमा लिएको शेयर वा डिबेन्चरको संख्याको विवरण,
- (घ) निज कुनै कम्पनीको संचालक भए सोको विवरण,
- (ङ) निजको परिवारको कुनै सदस्य सम्बन्धित बैङ्क वा वित्तीय संस्थामा पदाधिकारीको हैसियतमा काम गरिरहको भए सोको विवरण,
- (च) संचालकले समितिलाई जानकारी गराउनु पर्ने भनी राष्ट्र बैङ्कले तोकिएको अन्य विवरण ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम जानकारी गराउँदा संचालक वा निजको परिवारको सदस्यको बीचमा कुनै लिखित सम्झौता भएकोमा त्यस्तो सम्झौता र सम्झौता नभएमा कारोबार वा वित्तीय स्वार्थ वा संलग्नतासँग सम्बन्धित मुख्य र आवश्यक कुरा खुलाइएको हुनु पर्नेछ ।
- (३) संचालकले उपदफा (१) बमोजिम दिएको जानकारी सात दिनभित्र राष्ट्र बैङ्कमा दिनु पर्नेछ र राष्ट्र बैङ्कले त्यस्तो जानकारी प्राप्त गरेपछि सो प्रयोजनको लागि खडा गरेको छुट्टै रजिष्टरमा अभिलेख गरी राख्नु पर्नेछ ।
- संचालकको जवाफदेही र दायित्व :
- (१) संचालकले बैङ्क वा वित्तीय संस्था मार्फत वा बैङ्क वा वित्तीय संस्थाको कामको सिलसिलामा व्यक्तिगत फाइदा लिने कुनै काम गर्न हुँदैन ।
- (२) कुनै व्यक्ति संचालक नियुक्त भएपछि कार्यभार सम्हाल्नुभन्दा पहिले बैङ्क वा वित्तीय संस्थाको कारोबारमा वा बैङ्क वा वित्तीय संस्थासँग भएको सम्झौता वा संलग्नतामा निजको निजी वा वित्तीय स्वार्थ भए त्यस्तो कुरा समितिलाई जानकारी गराउनु पर्नेछ ।
- (३) बैङ्क वा वित्तीय संस्थाको कारोबारको सिलसिलामा कुनै संचालकले व्यक्तिगत फाइदा लिएको पाइएमा सो रकम बैङ्क वा वित्तीय संस्थाले त्यस्तो संचालकबाट असूलउपर गरिलिनेछ ।

- (४) बैङ्क वा वित्तीय संस्थाको संचालकको हैसियतले काम गर्ने व्यक्तिले आफ्नो अधिकारक्षेत्र नाघी गरेको कुनै काम कारवाही प्रति बैङ्क वा वित्तीय संस्था उत्तरदायी हुने छैन ।
 - (५) संचालकले आफ्नो व्यक्तिगत हितका लागि वा बैङ्क वा वित्तीय संस्थालाई हानि नोक्सानी पुऱ्याउनको निमित्त कुनै कारोबार गर्न लागेको हो भन्ने जानी जानी वा विश्वास गर्ने कारण भएर पनि कसैले त्यस्तो संचालक वा प्रतिनिधिसँग कुनै कारोबार गरेको रहेछ भने सो व्यक्तिले बैङ्क वा वित्तीय संस्थाउपर त्यस्तो कारोबारको सम्बन्धमा कुनै दावी गर्न पाउने छैन ।
 - (६) संचालकले बैङ्क वा वित्तीय संस्थाको व्यवस्थापनको दैनिक काम कारवाहीमा हस्तक्षेप गर्नु हुँदैन ।
 - (७) बैङ्क वा वित्तीय संस्थाका संचालकले पालना गर्नु पर्ने गरी राष्ट्र बैङ्कले समय समयमा दिएका निर्देशनलाई बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाका संचालकले पालना गर्नु पर्नेछ ।
- संचालकको लगत :
- प्रत्येक बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाले आफ्नो संचालकको व्यक्तिगत विवरण एउटा छुट्टै किताबमा लेखी राख्नु पर्नेछ र सो सम्बन्धी विवरण र संचालक अदलबदल भएमा त्यसको सूचना समेत पन्ध्र दिनभित्र राष्ट्र बैङ्कमा पठाउनु पर्नेछ ।

परिशिष्ट २

नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा जारी गरिएको एकिकृत निर्देशन, २०६९ मा भएको संस्थाको सुशासन सम्बन्धी व्यवस्था

नेपाल राष्ट्र बैंकले नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन २०५८ को दफा ७९ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी संस्थागत सुशासन सम्बन्धी देहायको निर्देशन जारी गरेको छ ।

१. संचालकले पालना गर्नु पर्ने आचरण सम्बन्धी व्यवस्था

- (१) इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाका संचालकले न्यूनतम स्वीकारयोग्य आचरण कायम गर्नु पर्ने
 - (क) संचालकले यस बैंकले जारी गरेको आचरण सम्बन्धी व्यवस्था पालना गर्ने बचनबद्धतापत्रमा हस्ताक्षर गर्नु पर्नेछ ।
 - (ख) कुनै व्यक्ति संचालकमा नियुक्त भएपछि कार्यभार सम्हाल्नुभन्दा पहिले आफ्नो संस्थासंग वित्तीय स्वार्थ भए नभएको कुरा संचालक समितिलाई लिखित रूपमा जानकारी गराउनु पर्नेछ ।
 - (ग) संचालकले बैंक वा वित्तीय संस्थाको व्यवस्थापनको दैनिक कामकारवाहीमा हस्तक्षेप गर्नु हुँदैन ।
 - (घ) संचालकले आफ्नो अधिकार क्षेत्र नाघी गरेको कामकारवाहीप्रति संचालक स्वयं जवाफदेही हुनु पर्नेछ । त्यस्तो अवस्थामा संस्था उत्तरदायी हुनु पर्ने छैन ।
- (२) इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाको हित विपरितका गतिविधिमा संलग्न हुन नहुने
 - (क) संचालक प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा संस्थाको हित विपरित हुने कुनै पनि किसिमको गतिविधिमा संलग्न हुँदैन ।
 - (ख) संचालक निजको वित्तीय स्वार्थ रहेको ग्राहकसँगको कारोबारमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा संलग्न हुनु हुँदैन । कुनै ग्राहकसँग त्यस्तो संचालकको कुनै पनि किसिमले स्वामित्व, साभेदार वा जमानतकर्ता भई ऋण लिने वा दिने विषयमा वित्तीय स्वार्थ गाँसिएको छ भने निज संचालक पदमा बहाल रहन योग्य मानिने छैन ।
 - (ग) संचालक समितिले निजको वित्तीय स्वार्थ गाँसिएको छ भनी प्रमाणित नगरेसम्म सार्वजनिक रूपमा निष्काशन गरिएका शेयर/ऋणपत्रहरूको कारोबारको हकमा यस किसिमको प्रतिबन्ध लागू हुने छैन ।
 - (घ) कार्यकारी प्रमुखले आफू आवद्ध भएको इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाको व्यवसायमा संलग्न हुनुको अतिरिक्त यस बैंकबाट इजाजतपत्रप्राप्त अन्य कुनैपनि संस्थासँग सम्बन्धित व्यवसाय सञ्चालन गरेमा पनि त्यसलाई संस्थाको हित विपरितको गतिविधिको रूपमा लिइने छ ।
 - (ङ) संचालकको एकाघर परिवारका सदस्यले धितोपत्र व्यवसायी (दलाल, बजार निर्माता आदि) को रूपमा स्थापित संगठित संस्थाको दश प्रतिशतभन्दा बढी स्वामित्व ग्रहण गरी धितोपत्र कारोबारमा संलग्न हुन पाइने छैन ।
 - (च) संचालक वा १ प्रतिशतभन्दा बढी शेयर लिएका शेयरधनी वा निजको परिवारको स्वामित्वमा रहेको/वित्तीय स्वार्थ रहेको फर्म, कम्पनीसंग घर भाडा लिई कारोबार गर्न पाइने छैन ।

(३) आंशिक रूपमा काम गर्न नहुने

इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाका कार्यकारी प्रमुखले आफू कार्यरत संस्था बाहेक यस बैंकबाट इजाजतपत्रप्राप्त अन्य कुनै पनि संस्थामा आंशिक रूपमा काम गर्नु हुँदैन । तर, यस दफाले संचालक समितिको पूर्व स्वीकृति लिई इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाको हित विपरित नहुने गरी अन्य व्यवसायिक गतिविधिमा संलग्न हुन भने बन्देज लगाएको मानिने छैन । संस्थाको हितमा

प्रतिकूल असर नपर्ने भएमा मात्र इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाले निजलाई त्यस्तो स्वीकृति दिन सक्नेछ ।

(४) एकभन्दा बढी इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाको संचालक हुन नपाइने एउटा संस्थामा संचालक रहेको व्यक्ति एकैपटक अर्को इजाजतपत्रप्राप्त संस्था तथा सहकारी ऐन, २०४८ अन्तर्गत संचालित ऋण तथा बचत सहकारी संस्था समेतको संचालक हुन पाइने छैन । तर, देहाय अनुसार हुन यस निर्देशनले बाधा पुऱ्याएको मानिने छैन ।

(क) नेपाल सरकारको लगानी भएका इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाले अर्को इजाजतपत्रप्राप्त संस्थामा लगानी गरेको कारणले त्यस्तो इजाजतपत्रप्राप्त संस्थामा संचालक मनोनयन गर्नु पर्दा नेपाल सरकारको स्वीकृति लिई आफ्नो कुनै संचालक त्यस्तो अर्को इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाको संचालकमा मनोनयन हुन,

(ख) नाफा कमाउने उद्देश्य नभएका सामाजिक सेवामा संलग्न संस्थाहरु जस्तै: धार्मिक, शैक्षिक, सांस्कृतिक, परोपकारी जस्ता संस्थाहरुको नियमको परिधिभित्र रही संचालक हुन ।

(५) संरक्षकको हैसियतमा रहन नहुने

संचालकले ग्राहकको जमीन तथा जायजैथा सम्बन्धी कारोबारमा प्रशासक वा संरक्षकको हैसियतले संलग्न हुनु हुँदैन । यदि यस्तो कार्यमा संलग्न भई ग्राहकको इजाजतपत्रप्राप्त संस्थामा रहेको खातामा हस्ताक्षर गर्ने अधिकार प्राप्त गरेमा संचालक समितिबाट त्यसको लिखित स्वीकृति लिनु पर्नेछ । तर, इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाका संचालकहरुले लघुवित्त कारोबार गर्ने “घ” वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त संस्थामा संरक्षक वा सल्लाहकारको रूपमा मात्र रहन बाधा पुगेको मानिने छैन ।

(६) पदको दुरुपयोग गर्न नहुने

संचालकले आफ्नो पद र नाम दुरुपयोग गरी कुनै पनि किसिमको व्यक्तिगत फाइदा हुने क्रियाकलापमा संलग्न हुन पाइने छैन । इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाका संचालक र निजका परिवारले समेत निज बहाल रहेको इजाजतपत्रप्राप्त संस्थासँग कारोबार गर्दा पारिवारिक सम्बन्धलाई जोड्न पाइने छैन । परिवारको विवरण खुलाई त्यस्ता परिवारले इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाबाट कर्जा लिने भएमा सो सम्बन्धी छलफल र निर्णयमा भाग लिन पाइने छैन । साथै, सामानहरुको खरिद बिक्री गर्दा शेयर लगायत अन्य प्रत्याभूतिहरुको कारोबारमा प्राथमिकता पाउन वा दिनका लागि पदको उपयोग गर्न पाइने छैन । यसैगरी सुन, चाँदी, विदेशी विनिमय र विदेशी सुरक्षणपत्रहरुको सट्टापट्टा गर्दा पदीय प्रभाव पार्न पाइने छैन ।

(७) अभिलेख र प्रतिवेदन पूर्ण एवं दुरुस्त राख्नु पर्ने

इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाको लेखा सम्बन्धी अभिलेख र प्रतिवेदन पूर्ण एवं दुरुस्त रूपमा राखेको हुनु पर्नेछ । संचालकले इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाको आधिकारिक लेखा सम्बन्धी अभिलेख र कागजातमा व्यक्तिगत रूपमा थपघट गर्न पाइने छैन ।

(८) गोपनीयता कायम राख्नु पर्ने

(क) संचालकले ग्राहकको सूचना र कारोबारको गोपनीयता कायम राख्नु पर्नेछ । निज संचालक पदबाट निवृत्त भइसके पछि पनि संस्थाले कुनै ग्राहकसँग गरेको गोप्य कार्य (इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाको लिखित स्वीकृति नभएकोमा), प्रतिलिपि अधिकार, अन्य पत्राचार, लेखा र ग्राहकसँग भएको अन्य कारोबारको विवरण आफ्नो वित्तीय स्वार्थको लागि प्रयोग गर्न पाइने छैन ।

(ख) कुनै ग्राहकको व्यवसायिक वा वित्तीय सूचना ग्राहकको लिखित स्वीकृति लिएर अन्य व्यक्ति वा संस्थालाई दिन सकिने छ ।

तर, प्रचलित कानूनको अधिनमा रही वित्तीय कारोबार सम्बन्धी विवरणहरु तेस्रो पक्षलाई उपलब्ध गराउँदा गोपनीयता भंग भएको मानिने छैन ।

(९) निष्पक्ष र समान व्यवहार गर्नु पर्ने

संचालकले ग्राहकसँगको मित्रता र सम्बन्धबाट प्रभावित नभई निष्पक्ष एवं समानताको आधारमा व्यावसायिक व्यवहार गर्नु पर्नेछ ।

(१०) लिखित रूपमा जानकारी दिनु पर्ने

इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाले माथि लेखिए बमोजिमको आचरण सम्बन्धी व्यवस्था स्वीकार गरी तथा आवश्यक देखेमा आफ्नो आन्तरिक कार्य प्रणालीको लागि थप आचरण सम्बन्धी व्यवस्था समेत तयार गरी यस बैंकको बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग र सम्बन्धित सुपरिवेक्षण विभागलाई लिखित रूपमा जानकारी दिनु पर्नेछ ।

(११) विवरण पेश गर्नु पर्ने

संचालकले यस निर्देशनमा तोकिएका आचरणहरु पालना गरे नगरेको विवरण आर्थिक वर्ष समाप्त भएको पन्ध्र दिनभित्र अनिवार्य रूपमा यस बैंकको बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग र सम्बन्धित सुपरिवेक्षण विभागमा पठाउनु पर्नेछ । कुनै संचालकले उक्त आचरणहरुको पालना नगरेमा सो पालना नगरेको विवरण र निजमाथि गरिएको कारवाही यस बैंकका उपरोक्त विभागहरुमा तुरुन्त पठाउनु पर्नेछ ।

(१२) संचालक समितिको सदस्य समितिको बैठकमा नियमित रूपमा उपस्थिति हुनु पर्ने छ । मनासिव माफिकको कारण तथा पूर्व सूचना विना लगातार ३ पटकभन्दा बढी समितिको बैठकमा अनुपस्थित भएमा त्यस्तो संचालकको पद स्वतः रिक्त भएको मानिने छ ।

(१३) एक भन्दा बढी व्यक्ति इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाको संचालक/कार्यकारी प्रमुख हुन नपाइने यस बैंकबाट इजाजतपत्र प्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थामा एकाघर परिवार, फर्म, कम्पनी, संगठित संस्था वा एउटै समूहको कम्पनीबाट एक भन्दा बढी व्यक्ति संचालक वा कार्यकारी प्रमुख पदमा मनोनयन/निर्वाचन/नियुक्त हुन सक्ने छैन । तर लघुवित्त विकास बैंकको कारोबार गर्ने “घ” वर्गको वित्तीय संस्थाको हकमा उपरोक्त व्यवस्था लागू हुने छैन ।

२. संचालक/संचालक समितिको कर्तव्य र उत्तरदायित्व

सर्वसाधारणबाट निक्षेप संकलन गरी त्यसको संरक्षण गर्ने जस्तो महत्वपूर्ण कार्यमा संलग्न इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाका संचालकहरुले आफ्ना शेयरधनीहरुको हित मात्र नहेरी निक्षेपकर्ता लगायतका सरोकारवाला (Stakeholder) हरुको हित संरक्षण गर्नसक्ने गरी इजाजतपत्रप्राप्त संस्था सञ्चालनमा क्रियाशील हुनु पर्नेछ । संचालकहरुको असल आचरण तथा क्रियाकलापबाट सम्बन्धित इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाका साथै देशको समग्र वित्तीय प्रणालीमा अनुकूल प्रभाव पर्न जाने हुँदा त्यस्ता संस्थाका संचालकहरुको नियुक्ति, निजहरुले पालना गर्नु पर्ने कर्तव्य तथा बहन गर्नु पर्ने उत्तरदायित्व सम्बन्धमा देहाय बमोजिमको व्यवस्था गरिएको छ :-

(क) संस्थालाई दक्ष, विवेकपूर्ण एवं व्यावसायिक रूपमा सञ्चालन गर्न उपयुक्त किसिमको कर्मचारी प्रशासन विनियमावली तयार गरी योग्य तथा सक्षम उच्च पदाधिकारीहरुको छनौट तथा नियुक्ति गर्नु पर्नेछ ।

(ख) आन्तरिक लेखापरीक्षकबाट नियमित रूपमा आन्तरिक लेखापरीक्षण गराउनु पर्नेछ । आन्तरिक लेखापरीक्षणको कार्य Outsource गर्ने भएमा सम्बन्धित संस्थाले आफ्नो एक जना अधिकृतलाई सम्पर्क अधिकृतको जिम्मेवारी तोक्नु पर्ने छ । आन्तरिक लेखापरीक्षकले कम्तिमा त्रैमासिक रूपमा आफ्नो प्रतिवेदन सिधै लेखापरीक्षण समिति समक्ष पेश गर्ने व्यवस्था गर्नु पर्नेछ । उक्त प्रतिवेदनमा देहायका विषयहरु समेत समावेश भएको हुनु पर्नेछ:-

(अ) आन्तरिक लेखापरीक्षणमा संलग्न जनशक्तिको विवरण ।

- (आ) सो कार्य सम्पन्न गर्न लागेको कार्य दिन ।
- (ग) कुनै एउटा संस्थाको Internal Audit सम्बन्धी कार्य गर्न जिम्मेवारी तोकिएको व्यक्ति वा संस्था तथा सो संस्थाका साभेदार वा कर्मचारीले सो संस्थाको Statutory Audit सम्बन्धी कार्यमा संलग्न हुन पाउने छैन । त्यसैगरी कुनै एउटा संस्थाको Statutory Audit सम्बन्धी कार्य गर्न जिम्मेवारी तोकिएको व्यक्ति वा संस्था तथा सो संस्थाका साभेदार वा कर्मचारीले सो संस्थाको Internal Audit सम्बन्धी कार्यमा संलग्न हुन नपाउने व्यवस्था समितिले मिलाउनु पर्नेछ ।
- (घ) संस्था सर्वसाधारणको रकम परिचालन गर्ने संस्था भएको हुँदा संचालकहरूले संस्थाको अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण कार्य बढी विवेकपूर्ण र सक्षम तरीकाले गर्नु पर्नेछ ।
- (ङ) संस्थाका कर्मचारीहरूलाई अख्तियार प्रत्यायोजन गरे पनि निजहरूको क्रियाकलापको अन्तिम दायित्व संचालकहरूले नै बहन गर्नु पर्ने हुँदा संचालक समितिको बैठकमा कर्मचारीहरू माथि गरिएका सुपरिवेक्षण तथा कारवाई सम्बन्धी अभिलेख राख्नु पर्नेछ ।
- (च) संस्थाको लगानी तथा कर्जा नीति, सम्पत्ति तथा दायित्व व्यवस्थापन, बजेटिङ्ग, योजना र अन्य आवश्यक विषयमा लिखित नीति तथा योजना तर्जुमा गरी कर्मचारीहरूलाई पालन गर्न लगाउनु पर्नेछ ।
- (छ) संचालकहरूले इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाको अवस्था एवं गतिविधि र व्यवस्थापनले अख्तियार गरेका नीति सम्बन्धमा नियमित रूपमा जानकारी लिई आवश्यकता अनुसार सुधारात्मक उपाय अपनाउनु पर्नेछ ।
- (ज) संचालक समितिको बैठक प्रचलित कानूनमा व्यवस्था भए अनुसार बस्नु पर्नेछ ।
- (झ) प्रचलित कानून र यस बैंकबाट जारी भएका नीति निर्देशन तथा नियमनको परिपालना नभएमा संचालकहरू आफ्नो पदबाट बर्खास्त समेत हुनसक्ने हुनाले त्यस्ता कानून, नीति निर्देशन तथा नियमन विषयमा संचालकहरू पूर्ण जानकार हुनुका साथै इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाबाट त्यस्ता कानून, नीति निर्देशन तथा नियमन पालना भए नभएको सम्बन्धमा नियमित अनुगमन गर्नु पर्नेछ ।
- (ञ) संस्थाका संचालकहरूले निक्षेपकर्ताको हकहित विपरित कार्य गरेमा वा यस बैंकले माग गरेका कागजातहरू उपलब्ध नगराएमा नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा १०० बमोजिम त्यस्ता संचालक तथा पदाधिकारीलाई लगाइएको जरिवाना व्यक्तिगत रूपमा तिर्नु पर्नेछ । यसरी व्यक्तिगत रूपमा तिरेको जरिवाना रकमलाई सम्बन्धित इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाले आफ्नो हिसावमा खर्च लेखी भुक्तानी दिन पाउने छैन ।
- (ट) बैंक तथा वित्तीय संस्थाका व्यवसायिक संचालक वा निजको परिवारले सम्बन्धित संस्थाको संस्थापक शेयर धारण गर्न हुदैन । तर यस पूर्व यस्तो शेयर लिइसकेको भएमा यो परिपत्र जारी भएको मितिले बढीमा एक वर्षभित्र नियमित गरिसक्नु पर्ने छ ।
- (ठ) प्रचलित कानूनले तोकेको अवस्थामा बाहेक इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाका गैर कार्यकारी संचालक तथा अन्य संचालकहरूले प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको अनुपस्थितिमा प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको हैसियतले दैनिक कार्यसञ्चालन गर्न पाइने छैन । साथै, गैर कार्यकारी अध्यक्ष तथा संचालकहरूले आफ्नो संस्थाको लेटरप्याड तथा छाप प्रयोग गरी कुनै पनि पत्राचार गर्न पाइने छैन । तर गैर कार्यकारी अध्यक्षलाई बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा २४ को उपदफा (६) बमोजिम संचालकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाको व्यवस्थापनको दैनिक काम कारवाहीमा हस्तक्षेप गर्नु हुँदैन भन्ने व्यवस्थाको अधिनमा रही दैनिक कार्यसञ्चालनसंग सम्बन्धित बाहेकका विषयमा लेटरप्याड तथा छाप प्रयोग गरी पत्राचार गर्न भने यस व्यवस्थाले बाधा पर्ने छैन ।

- (ड) इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफ्नो संचालक समितिको बैठकमा संचालक बाहेकका सदस्यहरूलाई आमन्त्रण गरी संचालक सरह बैठक भत्ता तथा अन्य सुविधा प्रदान गर्न पाइने छैन । तर बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संचालक समितिले आवश्यकता महशुस गरेमा खासखास विषयमा ठोस राय/परामर्शका लागि वित्तीय स्वार्थ नभएको विज्ञ व्यक्तिलाई संचालक समितिको बैठकमा आमन्त्रण गरी आवश्यक राय/परामर्श प्राप्त गरी सो वापत पारिश्रमिक प्रदान गर्न भने यो व्यवस्थाले बाधा पुऱ्याएको मानिने छैन ।
(प्रष्टीकरण : यस प्रयोजनका लागि संचालक बाहेक अन्य पदाधिकारीले संचालक संयोजक वा सदस्य रहने समिति/उपसमितिमा बैठक भत्ता लिन पाउने छैनन् । तर, संचालक बाहेकका अन्य सदस्य लगायत सचिवालय सम्बन्धि कामको लागि छुट्टै पारिश्रमिक दिन सकिने छ ।)
- (ढ) बैंक वा वित्तीय संस्थामा निर्वाचित/मनोनयन भएको प्रत्येक संचालकले आफू निर्वाचित वा मनोनित भएको मितिले बढीमा पैंतीस दिनभित्र पद तथा गोपनियताको शपथ लिइ सक्नु पर्नेछ । अन्यथा, उक्त संचालकको निर्वाचन/ मनोनयन स्वतः खारेज हुनेछ ।
- (ण) कार्यकारी प्रमुखको सेवा सुविधाको निर्धारण तोकिएको मार्गदर्शन अनुसार गर्नु पर्ने इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको लागि बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ८४ मा भएको व्यवस्था समेतको आधारमा व्यवस्थापन खर्च एवं कार्यकारी प्रमुखको तलव, भत्ता तथा अन्य आर्थिक सुविधाहरू निर्धारण गर्ने सम्बन्धमा यस बैंकद्वारा जारी मार्गदर्शनमा उल्लेखित मापदण्ड अनुसार गर्नु पर्ने छ ।
३. कार्यकारी प्रमुखको नियुक्ति सम्बन्धी व्यवस्था
- (१) इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाको संचालक समितिले प्रचलित कानून तथा संस्थाको प्रबन्धपत्र र नियमावलीको अधीनमा रही कार्यकारी प्रमुखको नियुक्ति गर्नु पर्नेछ । यसरी कार्यकारी प्रमुखको नियुक्ति गर्दा संस्थागत सुशासन तथा आन्तरिक नियन्त्रण एवं सन्तुलनको दृष्टिकोणले संचालक समितिको अध्यक्षलाई कार्यकारी प्रमुखको रूपमा नियुक्त गर्न उपयुक्त हुने छैन ।
- (२) कार्यकारी प्रमुखको रूपमा नियुक्त हुने व्यक्तिमा प्रचलित बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी कानूनमा उल्लिखित योग्यता तथा अनुभवका अतिरिक्त देहायका थप योग्यता, अनुभव तथा गुणहरू उल्लेखित हुनु पर्नेछ ।
- (क) बैंकिङ्ग कारोबारको लागि आवश्यक पर्ने व्यवसायिक अनुभव,
- (ख) संस्थाको दैनिक कार्य सम्पादनमा आन्तरिक नियन्त्रण र प्रचलित कानूनको परिपालना गर्ने गराउने सक्षमता,
- (ग) बैंकिङ्ग वा वित्तीय व्यवसायको उच्च तहमा कार्य गरेको,
- (घ) टाट पल्टेको वा बेइमानी वा जालसाजीको आरोपमा सजाय नपाएको,
- (ङ) आफ्नो पूर्व कारोबारमा यस बैंकबाट निलम्बन नगरिएको वा यस बैंकबाट भएको अनुसन्धानमा शंकास्पद कारोबारमा संलग्न भनी किटान नगरिएको वा त्यस्तो निलम्बनबाट फुकुवा भएको पाँच वर्ष पुगेको वा त्यस्तो शंकास्पद कारोबारको संलग्नताबाट सफाई पाएको,
- (च) कालोसूचीमा समावेश नभएको वा त्यस्तो सूचीबाट फुकुवा भएको तिन वर्ष पुगेको ।
- (३) संस्थाले कार्यकारी प्रमुखको नियुक्ति गर्दा र संचालक समितिमा हेरफेर हुँदा यस बैंकको बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग र सम्बन्धित सुपरिवेक्षण विभागलाई तुरुन्त जानकारी दिनु पर्नेछ ।
- (४) कार्यकारी प्रमुख सात दिनभन्दा बढी समय विदामा बसेमा, देश बाहिर गएमा वा आफ्नो ओहोदाको कार्य गर्न नसक्ने भएमा निजको स्थानमा काम गर्ने व्यक्तिको नाम यस बैंकको

बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग र सम्बन्धित सुपरिवेक्षण विभागलाई पूर्व जानकारी दिनु पर्नेछ ।

- (५) संस्थाको कार्यसञ्चालन, कारोबार, व्यावसायिक योजना तथा मुनाफास्थिति समेतलाई दृष्टिगत गरी कार्यकारी प्रमुख, अन्य पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरूको तलव तथा सुविधा निर्धारण गर्नु पर्नेछ । इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाबाट कार्यकारी प्रमुखलाई प्रदान गरिने तलव, भत्ता, बोनस तथा अन्य सुविधा सम्बन्धी विवरण र सो सम्बन्धमा भएको कुनै पनि परिवर्तनको विवरण यस बैंकको बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग र सम्बन्धित सुपरिवेक्षण विभागलाई आर्थिक वर्ष समाप्त भएको एक महिनाभित्र उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।
 - (६) एउटा इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाको कार्यकारी प्रमुखले अर्को इजाजतपत्रप्राप्त संस्थामा पदाधिकारीको रूपमा रही कार्य गर्न पाउने छैन ।
 - (७) संस्थाको चुक्ता पुँजीको एक प्रतिशत वा सोभन्दा बढी शेयर धारण गर्ने शेयरधनी सो संस्थाको संचालक तथा कार्यकारी प्रमुखको पदमा बाहेक अन्य कुनै तहको पदमा नियुक्त हुन योग्य हुने छैन ।
 - (८) जिल्लास्तरमा केन्द्रीय कार्यालय वा कर्पोरेट कार्यालय रहेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाका कार्यकारी प्रमुख कार्यालय कामको सिलसिलामा बाहेक सोही कार्यालयमा नियमित उपस्थित हुनु पर्ने छ ।
४. कर्मचारीहरूले पालना गर्नु पर्ने आचरण सम्बन्धी व्यवस्था
- (१) कर्मचारीहरूले देहाय बमोजिमका न्यूनतम स्वीकारयोग्य आचरणको स्तर कायम गर्नु पर्नेछ :-
 - (क) इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाका कर्मचारीहरूले यस बैंकले जारी गरेको आचरण सम्बन्धी व्यवस्था पालना गर्ने बचनबद्धता सहित हस्ताक्षर गर्नु पर्नेछ ।
 - (ख) आफ्नो मातहतका कर्मचारीहरूलाई आचरणको विषयमा निर्देशन दिने र जानकारी लिने उत्तरदायित्व विभागीय प्रमुखहरूको हुनेछ । कर्मचारीले अनुशासन वा नियम उल्लंघन गरेमा त्यसको प्रतिवेदन सम्बन्धित विभागीय प्रमुखले कर्मचारी प्रशासन विभागलाई उपलब्ध गराउनु पर्नेछ र प्रशासन विभागले उक्त प्रतिवेदनको अभिलेख सुपरिवेक्षणको क्रममा यस बैंकको सुपरिवेक्षण टोलीलाई उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।
 - (२) कर्मचारीहरूले इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाको हित विपरितका देहायका गतिविधिमा संलग्न हुन पाइने छैन :
 - (क) कर्मचारीहरू प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाको हित विपरित हुने कुनै पनि किसिमको गतिविधिमा संलग्न हुनु हुँदैन ।
 - (ख) इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाको कर्मचारी आफ्नो वित्तीय स्वार्थ रहेको ग्राहकसँगको कारोबारमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा संलग्न हुनु हुँदैन ।
 - (ग) इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाका कर्मचारीको आफ्ना ग्राहकसँग शेयर स्वामित्व, साभेदार, ऋण लिने वा दिने आदि कुनै किसिमको वित्तीय स्वार्थ गाँसिएको छ भने निजले आफ्ना निकटतम सुपरिवेक्षकलाई तत्कालै त्यस कुराको जानकारी दिनु पर्नेछ । तर, निकटतम सुपरिवेक्षकले निजको वित्तीय स्वार्थ गाँसिएको छ भनी प्रमाणित नगरेसम्म सार्वजनिक रूपमा निष्काशन गरिएका शेयर/ऋणपत्रहरूको कारोबारको हकमा यस किसिमको प्रतिबन्ध लागू हुने छैन ।
 - (घ) आफू कार्यरत रहेको इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाको अतिरिक्त अन्य कुनै पनि स्थानमा पूर्णकालीन रूपमा व्यवसाय सञ्चालन गर्नु हुँदैन ।
 - (३) आंशिक रूपमा काम गर्न स्वीकृति लिनु पर्ने कर्मचारीले सो संस्था बाहेक अन्य कुनै पनि संस्थामा आंशिक रूपमा काम गर्नु वा अन्य व्यवसायिक गतिविधिमा संलग्न हुनुभन्दा पहिले इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाको व्यवस्थापनबाट

लिखित स्वीकृति लिनु पर्नेछ । आफ्नो संस्थाको हितमा प्रतिकूल असर नपर्ने भएमा मात्र निजलाई आंशिक रुपमा काम गर्न लिखित स्वीकृति दिन सक्नेछ ।

(४) कर्मचारी संचालक हुन पाउने वा नपाउने सम्बन्धी व्यवस्था इजाजतपत्रप्राप्त संस्था वा त्यस्तो संस्थाको अधिकांश स्वामित्व वा नियन्त्रणमा रहेको संस्थाको बहालवाला कर्मचारी कुनै पनि इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाको संचालक/सल्लाहकार हुन पाउने छैन । तर, देहाय बमोजिम हुन यस निर्देशनले बाधा पुऱ्याएको मानिने छैन :-

(क) प्रचलित कानून बमोजिम इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाले स्थापना गरेको सहायक कम्पनीहरुको संचालक हुन,

(ख) नेपाल सरकारको लगानी भएका इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाले अर्को कुनै इजाजतपत्रप्राप्त संस्थामा लगानी गरेको कारणले त्यस्तो इजाजतपत्रप्राप्त संस्थामा संचालक मनोनयन गर्नु पर्दा नेपाल सरकारको स्वीकृति लिई आफ्नो कुनै संचालक त्यस्तो अर्को इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाको संचालकमा मनोनयन हुन, वा

(ग) नाफा कमाउने उद्देश्य नभएका सामाजिक सेवामा संलग्न संस्थाहरु जस्तै: धार्मिक, सांस्कृतिक, शैक्षिक, परोपकारी जस्ता संस्थाहरुको नियमको परिधिभित्र रही संचालक हुन ।

(५) संरक्षकको हैसियतमा रहन नहुने

कर्मचारीहरुले ग्राहकको जमीन तथा जायजेथा सम्बन्धी कारोबारमा प्रशासक वा संरक्षकको हैसियतले संलग्न हुनु हुँदैन । तर कथंकदाचित यस्तो कार्यमा संलग्न हुनु परेमा कार्यकारी प्रमुखबाट त्यसको लिखित स्वीकृति लिनु पर्नेछ ।

(६) पदको दुरुपयोग गर्न नहुने

कर्मचारीले आफ्नो पद र नाम दुरुपयोग गरी कुनै पनि किसिमको व्यक्तिगत फाइदा हुने क्रियाकलापमा संलग्न हुनपाइने छैन । कर्मचारी वा निजका नातेदारले समेत निजहरु बहाल रहेको इजाजतपत्रप्राप्त संस्थासँग कारोबार गर्दा पारिवारिक सम्बन्धको प्रभाव पार्न पाइने छैन । साथै, सामानहरुको खरिद बिक्री गर्दा, शेयर लगायत अन्य प्रत्याभूति कारोबारमा प्राथमिकता पाउन वा दिनका लागि पदको उपयोग गर्न पाइने छैन । यसैगरी सुन, चाँदी, विदेशी विनिमय र विदेशी सुरक्षणपत्रहरुको सट्टापट्टा गर्दा पदीय प्रभाव पार्न पाइने छैन ।

(७) सूचनाको दुरुपयोग गर्न नहुने

कर्मचारीले इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाको कारोबारको सिलसिलामा प्राप्त कुनै पनि सूचनाको दुरुपयोग गर्न तथा कुनै पनि सूचीकृत भएको कम्पनी वा सूचीकृत हुन बाँकी रहेको कम्पनीको धितोपत्र व्यवसायीको रुपमा कारोबारमा संलग्न हुन पाइने छैन । निजहरुले कामको सिलसिलामा बाहेक आफू मातहतका कर्मचारीलाई समेत गोप्य राख्नु पर्ने सूचना तथा अभिलेखको जानकारी दिनु हुँदैन ।

(८) अभिलेख र कारोबारको प्रतिवेदन राख्नु पर्ने

इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाको लेखा सम्बन्धी अभिलेख र प्रतिवेदन पूर्ण एवं दुरुस्त हुनुपर्ने छ । कर्मचारीले अनाधिकृत रुपमा इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाको लेखा अभिलेख र कागजातमा व्यक्तिगत रुपमा थपघट गर्न पाइने छैन । यस्तो गरेमा निज कर्मचारी प्रचलित कानून बमोजिम सजायको भागीदार हुनेछ ।

(९) गोपनीयता कायम राख्नु पर्ने

(क) कर्मचारीले प्रचलित कानून बमोजिम ग्राहकको सूचना र ग्राहकसंग भएको कारोबारको गोपनीयता कायम राख्नु पर्नेछ । निज सेवाबाट निवृत्त भइसकेपछि पनि त्यस्तो कारोबारको गोपनीयता (प्रतिलिपि अधिकार, अन्य पत्राचार, लेखा र ग्राहकसंग भएको

अन्य कारोबारको विवरण) आफ्नो वा अरु कसैको वित्तीय स्वार्थको लागि प्रयोग गर्न पाइने छैन ।

(ख) कुनै ग्राहकको व्यवसायिक वा वित्तीय सूचना ग्राहकको लिखित स्वीकृति लिएर अन्य व्यक्ति वा संस्थालाई दिन सकिने छ । तर, प्रचलित कानूनको अधिनमा रही बैंकिङ्ग कारोबार सम्बन्धी विवरणहरु तेस्रो पक्षलाई उपलब्ध गराउँदा गोपनीयता भङ्ग भएको मानिने छैन ।

(१०) निष्पक्ष र समान व्यवहार गर्नु पर्ने

कर्मचारीहरुले ग्राहकसँगको मित्रता र सम्बन्धबाट प्रभावित नभई निष्पक्ष एवं समानताको आधारमा व्यावसायिक कारोबार गर्नु पर्नेछ ।

(११) लिखित रूपमा जानकारी दिनु पर्ने

इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाले माथि लेखिए बमोजिमको कर्मचारीले आचरण सम्बन्धी व्यवस्था स्वीकार गरेको तथा आवश्यक देखेमा आफ्नो आन्तरिक कार्य प्रणालीको लागि थप आचरण सम्बन्धी व्यवस्था तयार गरी सो स्वीकार गरेको जानकारी यस बैंकको बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग र सम्बन्धित सुपरिवेक्षण विभागलाई लिखित रूपमा जानकारी दिनु पर्नेछ ।

(१२) आचरण सम्बन्धी व्यवस्था पालना भए/नभएको जानकारी दिनु पर्ने

कर्मचारीले यस निर्देशनमा तोकिएका आचरणहरु अनिवार्य रूपमा पालना गरे नगरेको विवरण आर्थिक वर्ष समाप्त भएको पन्ध्र दिनभित्र अनिवार्य रूपमा यस बैंकको बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग र सम्बन्धित सुपरिवेक्षण विभागमा पठाउनु पर्नेछ । कुनै कर्मचारीले उक्त आचरणहरुको पालना नगरेमा सो सम्बन्धी विवरण र नीजमाथि गरिएको कारवाही बारेको जानकारी यस बैंकका उपरोक्त विभागमा तुरुन्त पठाउनु पर्नेछ ।

(१३) कर्मचारीलाई कर्जा प्रदान गर्ने सम्बन्धमा

इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुले आफ्ना कर्मचारीलाई कर्मचारी विनियमावलीमा उल्लिखित सापटी/सुविधाका अतिरिक्त आफ्नै वा अन्य कुनै बैंक तथा वित्तीय संस्थामा राखिएको मुद्दति रसिद, सुनचाँदी तथा नेपाल सरकार/नेपाल राष्ट्र बैंकले जारी गरेको ऋणपत्र/बचतपत्रको धितोमा कर्जा प्रदान गर्न सक्नेछ ।

५. आन्तरिक समिति/उपसमिति सम्बन्धी व्यवस्था

(१) बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा १४ तथा दफा १५ मा भएको व्यवस्था अनुसार संचालक समितिले आफ्नो जवाफदेहीमा देहाय बमोजिम हुने गरी समिति/उपसमिति गठन गरी काम, कर्तव्य र अधिकार समेत तोक्नु पर्नेछ ।

(क) बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफ्नो कामकारवाहीलाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्न संचालक संयोजक वा सदस्य हुने गरी देहायका विषयसंग सम्बन्धित समिति वा उप-समिति मात्र गठन गर्न सक्नेछ ।

- लेखापरीक्षण
- जोखिम व्यवस्थापन
- कर्मचारी व्यवस्थापन तथा सेवा सुविधा

(ख) खण्ड (क) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएता पनि कुनै खास प्रयोजनको लागि समय तोक्यो गैर कार्यकारी संचालकको संयोजकत्वमा उप-समिति गठन गर्न भने बाधा पुगेको मानीने छैन ।

(ग) संचालक समितिका अध्यक्ष संचालक समिति बाहेक अन्य कुनै पनि आन्तरिक समिति वा उप-समितिमा समावेश हुन पाउने छैन ।

(घ) खण्ड (क) बमोजिम गठन हुने समितिमा आवश्यकता अनुसार आमन्त्रण गरिने विशेषज्ञ व्यक्ति सहित कम्तिमा ३ देखि बढीमा ५ जनासम्म सदस्य हुन सक्ने छन् ।

- (ङ) सम्बन्धित संस्थाले सबै संचालकहरूको योग्यता र अनुभव खुलेको Profile तयार गरी सोको आधारमा संचालकहरूलाई उपयुक्त समितिमा राख्ने व्यवस्था गर्नु पर्ने छ ।
- (च) उपरोक्त बमोजिम तीन वटा समिति कायम हुने गरी यस बैंकबाट परिपत्र जारी हुनु भन्दा अगाडि विभिन्न विनियमावलीहरूमा भएको व्यवस्था अनुसार संचालकहरूले प्रतिनिधित्व गर्ने गरी गठन भएका समितिलाई व्यवस्थापन अन्तरगत गठन गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्ने छ ।
- (छ) समितिका सदस्यहरूको बैठक भत्ता संचालक समितिका सदस्यले पाउने बैठक भत्ता भन्दा बढी नहुने गरी तोक्नु पर्ने छ ।
- (ज) प्रमुख कार्यकारी भन्दा तल्लो तहका कर्मचारीको पदपूर्ति सम्बन्धी कार्य गर्न नायव कार्यकारी प्रमुखको संयोजकत्वमा पदपूर्ति समिति गठन गरी व्यवस्थापनलाई अख्तियार प्रत्यायोजन गर्नु पर्ने छ ।
- (झ) एउटा समितिमा संयोजक रहेको संचालक अर्को समितिमा संयोजक हुन पाउने छैन ।
- (ञ) आन्तरिक लेखापरीक्षण विभागका प्रमुख र कर्मचारीहरूको कार्यसम्पादन क्रमशः संचालक समितिले र लेखापरीक्षण समितिले गर्ने गराउने व्यवस्था गर्नु पर्ने ।

(२) लेखापरीक्षण समिति सम्बन्धी व्यवस्था

संचालक समितिले गैर कार्यकारी संचालकको मातहतमा एउटा लेखापरीक्षण समिति गठन गर्नु पर्नेछ । सो समितिको सदस्य-सचिव आन्तरिक लेखापरीक्षण विभागको प्रमुख हुने छ । सो समितिले संस्थाको आर्थिक अवस्थाको समीक्षा, आन्तरिक नियन्त्रण, लेखापरीक्षण सम्बन्धी कार्यक्रम र लेखापरीक्षणको परिणाम सम्बन्धमा विस्तृत छलफल गरी इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाको व्यवस्थापनलाई आवश्यक निर्देशन दिनेछ । इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाका आन्तरिक र बाह्य लेखापरीक्षकहरूले सो समितिमा सिधै पहुँच राख्न सक्नेछन् । निजहरूले पेश गर्ने प्रतिवेदन र यस समितिको प्रतिवेदन उपर इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाको संचालक समितिले विस्तृत छलफल गर्नु पर्नेछ । इजाजतपत्रप्राप्त संस्थामागठन हुने लेखापरीक्षण समितिमा कार्यकारी प्रमुखलाई सदस्यको रूपमा राख्न पाइने छैन तर आवश्यकता परेको अवस्थामा आमन्त्रित सदस्यको रूपमा बोलाउन बाधा पुगेको मानिने छैन ।

समितिको प्रमुख उत्तरदायित्व

- (क) प्रचलित कानून बमोजिम इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाको समग्र वित्तीय अवस्था, आन्तरिक नियन्त्रण, लेखापरीक्षण योजना र आन्तरिक लेखापरीक्षणमा औल्याइएका विषयहरूमा आवधिक रूपमा समीक्षा गरी सो सम्बन्धमा अपनाउनु पर्ने कदम बारे व्यवस्थापनलाई आवश्यक निर्देशन दिने र सो सम्बन्धी सुझाव संचालक समितिमा पेश गर्ने ।
- (ख) बाह्य लेखापरीक्षकले पेश गरेको लेखापरीक्षण प्रतिवेदनमा औल्याइएका बुँदा/कैफियतहरू उपर समीक्षा गरी सुधारात्मक कदम चाल्न व्यवस्थापनलाई निर्देशन दिने ।
- (ग) नेपाल राष्ट्र बैंकबाट निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण गरी प्रतिवेदनमा औल्याइएका बुँदा/कैफियतहरूको कार्यान्वयन भए/नभएको सम्बन्धमा समीक्षा गर्ने तथा ती विषयहरूको अभिलेख गरी संचालक समितिलाई जानकारी गराउने ।
- (घ) इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाको वार्षिक वित्तीय विवरणलाई सही र यथार्थ बनाउन व्यवस्थापनलाई सहयोग गर्ने ।
- (ङ) इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाको कारोवारको हर-हिसाव सही र यथार्थ भएको सम्बन्धमा संचालक समितिलाई विश्वस्त तुल्याउनुको साथै सम्भावित दायित्व र कर्जा वर्गीकरण गरी सोको लागि राख्नु पर्ने व्यवस्था सम्बन्धमा नियमित रूपमा समीक्षा गर्ने ।

- (च) प्रचलित कानून तथा नेपाल राष्ट्र बैकबाट जारी गरिएका नियमन व्यवस्थाहरु पालना गरे/नगरेको सम्बन्धमा समितिले समीक्षा गर्नुका साथै सो सम्बन्धी व्यहोरा आफ्नो प्रतिवेदनमा उल्लेख गर्नु पर्ने ।
- (छ) आन्तरिक लेखापरीक्षण सम्बन्धी विस्तृत कार्य प्रणाली तयार गरी सोको आधारमा आन्तरिक लेखापरीक्षण गराउनु पर्ने ।
- (ज) इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाको काम कारवाहीमा नियमितता, मितव्ययिता, औचित्यता, प्रभावकारिता जस्ता कुराहरु अवलम्बन भए/नभएको वारे समीक्षा गरी संचालक समितिलाई आवश्यक सुझाव दिने ।
- (झ) इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाको त्रैमासिक वित्तीय विवरणको समीक्षा गरी संचालक समिति समक्ष प्रतिवेदन पेश गर्ने ।
- (ञ) कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा १६५ मा उल्लेख भएका कार्यहरु गर्ने ।
- (३) संचालक समितिले कर्मचारी व्यवस्थापन र सेवा सुविधा समिति तथा जोखिम व्यवस्थापन समितिको कार्य विवरण यसै निर्देशनको क्रमशः अनुसूची - ६.१ र अनुसूची - ६.२ मा उल्लिखित कार्य विवरणलाई आधार मानी तोकिदिनु पर्नेछ ।
६. आपना संचालक, शेयरधनी, कर्मचारी एवं निजसँग सम्बन्धित फर्मलाई कर्जा प्रदान गर्न बन्देज सम्बन्धी व्यवस्था
- (क) देहायका अवस्थामा इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाका संचालकलाई कर्जा सापटी/गैर कोषमा आधारित सुविधा प्रदान गर्न बन्देज गरिएको छ :-
- (१) संचालक र निजको एकाघर परिवारका सदस्यलाई,
- (२) संचालक वा निजको एकाघर परिवारका सदस्य व्यवस्थापक, साभेदार, एजेन्ट वाजमानतकर्ता भएको वा निजको प्रत्यक्ष वित्तीय स्वार्थ भएको व्यक्ति, फर्म, कम्पनी वासंस्थालाई,
- (३) संचालक वा निजका एकाघर परिवारका सदस्यले दश प्रतिशतभन्दा बढी शेयर लिएको फर्म, कम्पनीलाई र संस्थालाई,
- (४) संचालक वा निजका एकाघर परिवारका सदस्य जमानत बसेको व्यक्ति, फर्म कम्पनीलाई वा संस्थालाई ।
- (ख) देहायका अवस्थामा इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाका संस्थापक, शेयरधनी तथा कर्मचारीलाई कर्जा तथा गैरकोषमा आधारित सुविधा प्रदान गर्न बन्देज गरिएको छ :-
- (१) संस्थापक वा संस्थापक समूहका शेयरधनी वा विक्री भएको कुल शेयरको एक प्रतिशतभन्दा बढी शेयर लिएका शेयरधनी तथा निजका परिवारका सदस्य र कर्मचारीलाई,
- (अ) संस्थापक, एक प्रतिशत वा सोभन्दा बढी शेयर लिएका व्यक्ति/फर्म/कम्पनी/संस्था, कार्यकारी प्रमुख, बहालवाला लेखापरीक्षक तथा अधिकृतस्तरका कर्मचारी वा त्यस्ता व्यक्तिको परिवारका सदस्य वा संचालक मनोनित वा नियुक्ति गर्ने अधिकार पाएका फर्म, कम्पनी वा संस्थालाई कर्जा वा सुविधा प्रदान गर्न पाइने छैन ।
- (आ) कुल जारी पुंजीको एक प्रतिशत भन्दा बढी शेयर धारण गरेका व्यक्ति / फर्म / कम्पनी / संस्था, इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाका संस्थापक वा संस्थापक समूहका शेयरधनीलाई यस बैकबाट यस सम्बन्धी निर्देशन जारी हुनु अगावै कर्जा तथा गैर कोषमा आधारित सुविधा प्रदान भईरहेको छ भने त्यस्ता कर्जा तथा सुविधा साविककै भुक्तानी तालिका अनुसार वा २०६७ आषाढमध्ये जुन मिति अगाडि पर्छ सोही मितिभित्र अनिवार्य रूपले फछ्यौट गर्नु पर्नेछ ।

- (इ) विगतमा कुल जारी पुंजीको एक प्रतिशत भन्दा कम शेयर धारण गरेका इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाका संस्थापक वा संस्थापक समूहका शेयरधनीलाई प्रदान भएको कर्जा तथा गैर कोषमा आधारित सुविधाको विस्तृत विवरण वार्षिक वित्तीय विवरणमा खुलाउनु पर्नेछ ।
- (२) विक्री भएको शेयरको एक प्रतिशतभन्दा बढी शेयर लिएको शेयरधनी र इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाका कर्मचारी साभेदार भएको वा जमानत बसेको वा अन्य किसिमको वित्तीय स्वार्थ भएको व्यक्ति, फर्म, कम्पनी वा संस्थालाई,
- (३) यस बैंकले निर्देशन दिएकोमा बाहेक इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाका शेयरधनी र कर्मचारीले दश प्रतिशतभन्दा बढी शेयर लिई मताधिकार लिएको फर्म, कम्पनी वा संस्थालाई,
- (ग) इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाका संस्थापक, संचालक, कार्यकारी प्रमुख र निजको परिवारका सदस्यहरूको स्वामित्वमा रहेको सम्पत्तिको धितोमा सोही संस्थाबाट धितो राखी कर्जा प्रवाह गर्न पाइने छैन । तर, इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाको आफ्नै मुद्दति निक्षेप रसिद र सुन चाँदीको धितोमा कर्जा प्रदान गर्न, शत प्रतिशत नगद मार्जिनमा जमानत जारी गर्न तथा नेपाल सरकार तथा नेपाल राष्ट्र बैंक ऋणपत्रको धितोमा कर्जा प्रदान गर्न यस खण्डमा भएको कुनै पनि व्यवस्थाले बाधा पुऱ्याउने छैन ।
- (घ) कार्यकारी प्रमुख र इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाका कर्मचारीहरूलाई इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाको कर्मचारी विनियमावली अनुसार सुविधायुक्त सापटी प्रदान गर्न यो निर्देशनले बाधा पुऱ्याएको मानिने छैन । उपरोक्त व्यवस्थाका अतिरिक्त सरकारको घोषित उद्देश्य पूरा गर्न स्थापना भएका विकासमूलक संस्था वा कम्पनीलाई कर्जा प्रदान गर्न यस बैंकले छुट दिन सक्नेछ ।
- (ङ) यस बैंकबाट थोक कर्जा कारोबार मात्र गर्ने इजाजतपत्र पाएका “घ” वर्गको लघुवित्त संस्थाको संस्थागत संस्थापक शेयरधनीहरूलाई सोही संस्थाबाट कर्जा प्रवाह गर्न छुट प्रदान गरिएको छ । यस्तो ऋणी संस्थाबाट थोक कर्जा कारोबार गर्ने संस्थाको संचालक समितिमा प्रतिनिधित्व भएको अवस्थामा समेत कर्जा प्रवाह गर्न बाधा पर्ने छैन ।
- (च) इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाले आफ्नो संस्थाको संस्थापक/संचालक/कर्मचारी तथा निजको एकाघर परिवारको सदस्यको चेक खरिद गर्न पाइने छैन ।
७. आचारसंहिता तथा सुशासन सम्बन्धी व्यवस्था
१. इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको समेत सुशासन कायम गर्ने कार्यमा भूमिका रहेको हुँदा सुशासन ऐनको भावना अनुसार आ-आफ्नो संस्थामा आचारसंहिता निर्माण गरी लागू गर्नु पर्नेछ ।
 २. आ-आफ्नो संस्थामा सुशासन इकाइ गठन गरी सुशासनको स्थितिबारे मासिक रूपमा अनुगमन गर्दै जानु पर्नेछ ।
 ३. यस बैंकको निरीक्षण प्रतिवेदनमा उठाइएका विषयहरूलाई तदारुकताका साथ कार्यान्वयन गर्नु पर्नेछ ।
८. स्वघोषणा सम्बन्धी व्यवस्था
- (क) इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाका संचालकहरूले आफ्नो वारेमा यसैसाथ संलग्न स्वघोषणा (Self-Declaration) गरे/गराएको विवरण (अनुसूची ६.३) सहितको जानकारी तथा सम्बन्धित संस्थाले आफ्ना संचालकहरूको सम्बन्धमा तयार गरेको दर्ता/लगत कितावको ढाँचा (अनुसूची ६.४) सहितको विवरण यस बैंकमा पेश गर्नु पर्नेछ ।
- (ख) बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफ्नो संस्थाको संचालकले आफू वा आफ्नो परिवारका सदस्य तथा आफ्नो वा परिवारको स्वामित्वमा रहेको फर्म/कम्पनीको नाममा विभिन्न बैंक तथा वित्तीय

संस्थाहरुबाट लिएको कर्जा सम्बन्धी स्वघोषणा विवरण वार्षिक रुपमा आर्थिक वर्ष समाप्त भएको मितिले ३५ दिनभित्र संचालक समितिमा पेश गरी अद्यावधिक गरी राख्नु पर्नेछ ।

९. इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाहरुले आफ्नो नियमावलीमा तोकिए बमोजिम संचालक समितिको अध्यक्ष, संचालक, वैकल्पिक संचालक बैठकमा उपस्थित भए बापत पाउने बैठक भत्ता, संचालक कार्यकारी भई कार्य गरेमा पारिश्रमिक समेत र टेलिफोन, मोबाइल तथा पत्रपत्रिका खर्च एवं संस्थाको काममा स्वदेश र विदेशमा भ्रमण गर्दा लाग्ने खर्च जस्ता अन्य सुविधा बाहेक गैरकार्यकारी अध्यक्ष तथा अन्य संचालकहरुले व्यक्तिगत फाइदा हुने आर्थिक र गैर आर्थिक कुनै पनि प्रकृतिका सुविधा लिन पाइने छैन । यसरी आर्थिक र गैर आर्थिक सुविधा लिएको खण्डमा बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा २४ को उपदफा (१) को व्यवस्था उल्लंघन गरेको मानिनेछ । यसरी लिएको आर्थिक तथा गैर आर्थिक सुविधा बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा २१ को उपदफा (२) बमोजिम कसूर गरेको मानी असुलउपर गरिनेछ ।
१०. इजाजतपत्रप्राप्त गर्ने क्रममा रहेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाका प्रस्तावित संचालक/वा प्रबन्ध संचालकहरुले वित्तीय कारोवार गर्ने इजाजतपत्रप्राप्त नगरेसम्म कुनै पनि प्रकारको पारिश्रमिक, भत्ता तथा अन्य आर्थिक सुविधाहरु लिन पाइने छैन । प्रस्तावित संस्थामा कार्यरत कर्मचारीहरुले प्रस्तावित संचालक समितिले निर्णय गरे बमोजिमको पारिश्रमिक लिन भने बाधापर्ने छैन । वित्तीय कारोवारको इजाजतपत्रप्राप्त गरी सकेका तर सर्वसाधारणमा सार्वजनिक शेयर निष्काशन नगरेका संस्थाका संचालक, प्रबन्ध संचालक तथा प्रमुख कार्यकारी अधिकृत लगायतका अधिकारीहरुले प्राप्त गर्ने पारिश्रमिक, भत्ता तथा अन्य आर्थिक सुविधाहरु उक्त संस्थाको सर्वसाधारण शेयरधनीको प्रतिनिधित्व भएको प्रथम साधारणसभा सम्पन्न नभएसम्म बृद्धि गर्न पाइने छैन ।
११. यस बैंकले प्रकाशित गर्ने गरेको व्यवसायिक विशेषज्ञ तथा लेखापरीक्षकको सूचीमा रहेका व्यक्ति तथा निज सहभागी हुने वा भएको साभेदारी फर्म, कम्पनी तथा संस्थाहरु समेतलाई विपक्षी बनाई अख्तियार प्राप्त निकायले मुद्दा दायर गरेमा स्वतः यस बैंकले प्रकाशित गर्ने सूचीबाट हटाइने छ । सफाई पाएको खण्डमा आधिकारिक पत्र प्राप्त भए पछि स्वतः सूचीमा समावेश गरिने छ । तर, मुद्दा दायर हुनुभन्दा अगाडि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुको साधारणसभाबाट लेखापरीक्षक नियुक्ति भएको हकमा भने काम सम्पन्न गर्न यस व्यवस्थाले कुनै बाधा पर्ने छैन ।
१२. इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाको संचालक, प्रमुख कार्यकारी अधिकृत वा व्यवस्थापन तहको पदाधिकारीले कुनै पनि इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाबाट शिक्षा कर्जा, हायर पर्चेज कर्जा, घर कर्जा वा घरायसी प्रयोजनका सामाग्री कर्जा बाहेक अन्य कुनै पनि किसिमका कर्जा लिन पाउने छैनन् ।